Geschiedenis des vaderlands. Deel 6

Willem Bilderdijk

uitgegeven door H.W. Tydeman

bron
Willem Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands. Deel 6*. P. Meyer Warnars, Amsterdam 1834

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bild002gesc06_01/colofon.htm

Bericht aan den lezer.

Aan het einde des vorigen Deels berichtte ik, dat het tegenwoordige door zou loopen tot aan den dood van WILLEM I van Oranje*; en nog in dit jaar zou in het licht verschijnen. Beide te vereenigen is mij onmogelijk geweest; en moetende kiezen, heb ik gemeend beter te doen met te rug te keeren tot de vroeger gemaakte afdeeling, en die ook eigenlijk aangewezen wordt door* BILDS.'S *Handschrift zelf, van stil te staan bij de Unie van Utrecht, van waar de aanvang mag gerekend worden van het wereldberoemd Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden*.
Maar nu zal het volgende Deel niet het geheele Bestier van MAURITS *kunnen omvatten, en ik zal moeten stilstaan bij het Bestand. - Het getal der Deelen wordt dus wel iets grooter dan ik eerst gemeend had; doch de Deelen worden kleiner: dit geeft meer verpoozing aan den Lezer, en de Uitgave kan aldus geregelder voortgaan*.

L. 26 Nov., 1834.

H.W.T.

[Woord vooraf]

Wij hebben de geschiedenis onzes Vaderlands tot de alleraanmerklijkste *epoque* gebracht welke ooit eenige volkshistorie opleverde. - Wij hebben het Land uit de golven zien aanspoelen, zich vormen; door vluchtelingen en zwervers uit Noordelijke streken of uittochten en verhuizingen bevolken, door dapperheid tegen de Romeinsche overmacht, door vlijt en schranderheid tegen zee en stroomen verdedigen, groot, rijk en machtig worden. Wij zagen het in een verbloemde en zeer onbestemde afhanklijkheid van de Romeinen; wij zagen het een deel van de Fransche Monarchie, door vorsten uit het Fransche Koningsbloed geregeerd; bij verdeeling dier Monarchie aan het Duitsche Rijk verknocht, en onder de Graven van inlandsch bloed bloeiend, gelukkig en roemrijk zijn. Aan een minder doorluchtig Huis (dat van Henegouwen) vervallen en van dit aan een tak van dat van Beijeren, overgaan, en aan vele jammeren blootgesteld, waarvan wij tot nog de gevolgen gevoelen, tot de wijze en weldadige Regeering van den Bourgondischen Filip den Goede het tot het gelukkigste en (naar zijnen kleinen omvang tegen andere Rijken) vermogendste Land van Europa verhief. Eindelijk hebben wij den overgang tot het Huis van Oostenrijk gezien, en den waarlijk grooten Karel den

Vijfde onder zich alle de gewesten der Nederlanden vereenigen, gelukkig maken en tot den hoogsten bloei opvoeren waarin men tot nog een volk gekend had. Wij hebben dezen voortreflijken Vorst, een geboren Nederlander, en volmaakt Nederlander van inborst en aart, ten grave geleid, na alle zijne erflanden aan zijn eenigen zoon, Filip den tweede afgestaan te hebben met eene allerhartelijkste en vaderlijke aanbeveling van dezen Landaart, waaraan hij met geheel zijne ziel verknocht was.

Thans moeten wij de geschiedenis der gezamendlijke Nederlanden (door Filip den Goeden alreeds, zoo verre hij die bezat, onder ééne Regering vereenigd, en door Karel den Vijfden tot één *lichaam, systema*, of *ζυνϑεσις van staten* verbonden), van de dood van dezen grooten Vorst af, vervolgen en voortzetten; en dus, om het zoo uit te drukken, een geheel nieuw tooneel van geschiedenissen openen, niet alleen voor ons Land, maar geheel Europa, in hare toedracht-zelve, even zoo zeer als in hare gevolgen allergewichtigst.

V. *Oostenrijksche Huis*. (Vervolg.)

Filip de II.

Karel de V had gevoeld, dat hij in geen zijner staten zwakker gevestigd was dan in Spanje, 't geen hij, schoon het door Erfopvolging bezittende, zich echter door geweld van wapenen en van verstand onderworpen had, om het willekeurig en strijdig met zijn privilegien, rechten, gewoonten, en volks-vooroordeelen, door vreemdelingen te beheerschen, en (laten wij de waarheid bekennen) aan zijne overige landen en Staten op te offeren. Dit besef deed hem bedacht zijn, om, daar deze hooggevoelende Natie hem niet persoonlijk verknocht zijn kon, haar op eene andere wijs aan zich verbinden: door den Zoon naamlijk die hem opvolgen moest; wien hij in Spanje en naar de Spaansche wijs op deed voeden, en in wien de Spanjaarts als zijns vaders toekomstigen Opvolger al vroeg de hoop van een Inlandsch Vorst, door geboorte en opleg Spanjaart, de troost wegen de toenmalige hen drukkende en hatelijke regeering, en den wreker van 't geen zij van de Nederlanders moesten uitstaan, beschouwden. In dit uitzicht verdroegen zij alles, gaven hun bloed en hun schatten in oorlogen die Karel meest altijd persoonlijk betroffen, *en* vergaten zelfs Kastilianen en Arragonners

hunne privilegien, vrijheden en rechten, waar zij zoo trotsch op waren. - Ook werd Filips, ondanks zijne veelvuldige gebreken (laten wij ondeugden zeggen, doch wellicht is dit woord te sterk) weldra de lieveling van die natie. Karel bereikte dus zijn oogmerk, maar verloor even daardoor de Nederlanden voor zijn nageslacht. Want het kon niet missen, of een Vorst, in die tijden in Spanje opgevoed, Spaansche beginsels voedende, en geen vrienden, bekenden, of gunstelingen hebbende dan uit dat volk dat zoo vervuld was van haat en wrevel tegen de Nederlanders, die buiten dien (men moet het bekennen) de rustigste en gemakkelijkste onderdanen niet waren, schoon van aart trouwhartig voor hun meesters, het kon (zeg ik) niet missen of zoodanig een Vorst moest weggesleept worden in maatregelen, ten eenenmaal tegen den geest van den Nederlandschen landaart aandruischende, en één van beide moest daar uit voortvloeien, *of* eene volstrekte omkeering van het Staats-bestuur ten voordeele van den Vorst, en een geheel willekeurige beheersching als Karel in Spanje had weten te vestigen, *of* een afval der Staten, gevolgd van het verlies van het beste gedeelte derzelven. Tot het eerste ontbrak Filip zijns vaders verstand, doorzicht, en wijsheid, zoo wel als middelen van genoegzamen nadruk, en vooral mede, persoonlijke levendigheid van lichaam- en geest-kracht, om overal zelf tegenwoordig te zijn, zelf te handelen, en zelf *en detail* uit te voeren, het geen hij beraamde; en het laatste werd dus het noodlottig gevolg, als wij welhaast zien zullen.

Men moet zich echter niet verbeelden, dat de oor-

zaak dier groote gebeurtenis alleen bij den Vorst lag. Verre van daar! - De Nederlanders, sints lang gewoon naar hunne eigen begrippen, en met eene gematigd-heid, die zich naauwlijks van zwakheid onderscheiden liet, geregeerd te worden, hadden de meerdere strengheid van Karels regeering niet gedragen, dan door de verzoeting die zijn minnelijk en den Nederlanderen overgegeven hart daaraan toebracht; en door de innige en persoonlijke gehechtheid, die hen aan dezen roemrijken Vorst, uit onnoemlijke oorzaken als vastketende; en geen jong Vorst, die niets bezat van hetgeen zijnen Vader den Landaart of dierbaar of ontzachlijk maakte, kon hun dezelfde onderwerping inboezemen. De Keizer kon den onwil bij 't vorderen der belastingen overwinnen door een eenvoudige hartlijke uitboezeming van zijn te vredenheid over de trouw der Hollanderen, en verzekering dat hij niet meer opleggen wilde dan men dragen kon; dat men 't slechts aan hem over zou laten enz., en 't werd een punt van eer en geweten, tegen een edelmoedig Vorst in edelmoedigheid te wedijveren, maar wanneer men tegen zijn opvolger *neen* zeide, werd het een punt van eer zijne weigering hardnekkig staande te houden. En 't was even zoo met allerlei andere zaken. Karel kon privilegien (zonder welke hier en daar nu en dan een weinig te krenken, het land niet te bestieren was) ter zijde stellen; en met goede woorden, ter rechter tijd met een woord van gezag ondersteund, het beklag daarover smooren; maar van zijn opvolger eischte men herstel, ook van het geen Karel ingevoerd had, en eene bijgeloovige aanhanklijkheid aan ieder kleine punctualiteit, zelfs in de

minste formaliteiten, eens bij provisie ingewilligd(1). Er was dus door den aart der zaak zoo wel als door den wederzijdschen geest van Vorst en Volk, als Filip de regeering aanvaardde, een staat van heimelijke oorlog des gemoeds, die buitengewone kracht van verstand, en misschien meer dan menschelijke bekwaamheden vorderde, om er de uitbarsting van voor te komen. En wanneer de hachlijke staat der zaken, door de tweespalt uit de Godsdienst-begrippen ontstaan (en die aan den eenen kant niet weinig tot den Leer van volksvrijheid en oorspronklijk volksgezag, aan den anderen, tot dien van Goddelijken oorsprong des gezags en volstrekte onderwerping daaraan, heen leidde) hierbij kwam, was het bijna niet mogelijk, het Land voor een smeulende en wat vroeger of later uitbarstende Burger-oorlog te behoeden. En het eenige middel voor den Vorst, het geen die had kunnen voorkomen, waar geweest, den Nederlandschen Adel, tot wat prijs het ook zijn moest, te winnen; dewijl van dezen in der daad alles afhing, niet slechts uit hoofde van de groote bezittingen, die hij had, en het vermogen daar uit ontstaan, maar ook door het aanzien, 't welk hij binnenslands genoot, en dat meer en meer bij het gemeen gewassen was, naar mate dat van den Vorst was afgenomen. - Doch den weg dien hij hield was daar tegen juist aandruischende, en hij verloor, met den Adel alle vermogen, om zich bij het volk of in eer of in achting te houden.

(1) Waarom? Door de verandering 1° van gewoonten en zeden en wijzen van bestaan, in re militari, et civili, - 2° van den samenhang der staten en provintien onderling, en met de overige staten van Europa.

's Konings eerste daad was het aanstellen van Emanuel Filibert, Hertog van Savoijen, tot algemeen Stadhouder, en van verscheiden Nederlanders (zoo wel als Spanjaarts en Duitschers) tot Vliesridders; waar onder den Prins van Oranje, den Gr. van Hoorne, den Hertog van Aarschot, den Gr. van Megen, den Markgraaf van Bergen, en anderen meer. De Heer van Beveren bleef Stadhouder van Holland. Hij vernieuwde den Raad van State, waar bij de vermaarde en geleerde Viglius gevoegd werd als Minister. Deze Raad echter beklaagde zich al *dra*, dat de Koning meer *zelf regeerde* dan door hen[(1)], en dat de Bisschop van Atrecht (Granvelle), de Graaf van Barlaimont, en *Viglius*[(2)] 't meest op hem vermochten; inzonderheid, de eerstgenoemde, wiens kerklijke waardigheid, ondernemende geest, en hoogmoed, hem voor den toenemenden geest van onafhanklijkheid, en vrijheid van Godsdienst, even zeer, gevaarlijk maakten. - Of hij een hoefsmits zoon geweest zij, is zeer onzeker. - Hoe 't zij, aan hem weet men voornamelijk de vernieuwing der ketter-plakaten, bevorens door Karel gemaakt, en waar Filip zijnen Vader had moeten beloven, de hand aan te houden. Hij deed dit handhaven getrouw, en naar alles betoont, even zeer uit begrip van plichtverband als uit eigen en innige gehechtheid aan de Katholijke Leer en Kerkdienst: ja zelfs ontbreekt het niet aan voorbeelden dat hij de plakaten, waar hij meende het te mogen doen, verzachtte of rusten liet.

(1) Hoe dit te verstaan en in wat zin het kwalijk te rekenen is?
(2) Viglius. [*Z. de Bijvoegs.*] Was 't een kwaad Vorst op wien Viglius veel vermocht?

Het eerste punt bij Filips, en dat zijne hoogste aandacht trok (zoo als het hem door zijn Vader was aanbevolen), was de Godsdienst: het tweede was de beveiliging 's Lands tegen Frankrijk, het welk niet te vertrouwen was. Met dit was een bestand gesloten; maar wel verre dat dit, uitzicht op een vrede zou openen, toonde alles, dat het voor zijn uiteinde en onverhoeds verbroken stond te worden; en dit voorwerp derhalve was dringend en vereischte geld. De Nederlanden waren aanmerkelijk ten achteren, en echter er was dus geld noodig. Filip vroeg een 100^e penning van alle onroerende goederen, en een 50^e van alle koopmanschappen; doch de Gewesten weigerden. Filip trad te rug, en wettigde dus al reeds met den eersten stap de tegenstreving zijner onderdanen. Een voorbeeld, van 't gevaarlijkst uitzicht voor een Vorst; en vooral hier! Men regelde eene andere opbrengst, en de zaak was daarmeê uit tot wederzijds genoegen. - Frankrijk intusschen verbond zich met den Paus, een allerkwaadaartigsten vijand van Karel[1], tegen 't huis van Oostenrijk, en zond hem troepen, het bestand dus verbrekende dat nog vier jaren loopen moest. Dezen stap gedaan, vielen zij in de Nederlanden, terwijl de Hertog van Alba aan 't hoofd van de Spaansche macht in Italië den Paus beteugelde, wien hij dan ook weldra (in September 1557) tot vrede dwong. Filip bracht van deze zijde een leger op de been, en trok Engeland meê in de oorlog. 't Nederlandsch leger trok onder bevel van den Stadhouder-Generaal in Pikardije,

(1) (Z. de *Ophelderingen*.)

't geen door zijne ligging altijd den eersten aanstoot van de Nederlandsche wapenen leed, en belegerde St. Quentyn, 't geen de Konnestabel van Frankrijk, Anne de Montmorency, willende ontzetten, hem slag bood. Hier viel de vermaarde veldslag voor, waar in Egmond zoo veel roem behaalde en den onzen de volkomen overwinning gaf, met gevangenneming van den Konnestabel. Filip lag, gedurende den slag, in een kapel te bidden. Dit wordt te zeer misduid. Zeker, daar hij zelf geen bekwaam krijgsoverste was, deed hij als Koning wel, de Generaals niet door zijn bijzijn en invloed te belemmeren; en niet minder wel deed hij als Christen, van God eene overwinning te smeeken, die zeker van Zijne Almacht afhing, en die men toen nog niet genoeg verbasterd was, om niet aan Zijne weldadigheid te erkennen.

Deze oorlog intusschen stelde den Handel op de Oostzee en de Haringvisserij in gevaar, en eischte bescherming voor deze twee belangrijke takken van welvaart. 't Was de Koning die de Staten aanmaande daarop bedacht te zijn, en Oorlogschepen in zee te brengen. Wij hebben gezien, dat dit van ouds het werk der Kooplieden zelven was; de nieuwe form welke men nu onder de Oostenrijksche Regeering aan de zeezaken gegeven had, maakte, dat nu niet de particulieren, maar de Provincien, ieder voor zich als een lichaam, deze vaartuigen in zee moesten brengen, en nooit kon dit tot last of koste van den Koning of Landvoogd komen. Men wilde dit nu echter, en Filip had de edelmoedigheid (die zijn voorzaat ook eens gehad had) van er een deel van, op zich te nemen. - Doch er moest geld zijn voor het krijgsvolk, en

dit was niet voorhanden. De Koning opperde wederom een 100^{e} penn. op de onroerende goederen, en een 5^{e} en 10^{s} op sommige waren, maar hij zager bij de tegenstribbeling weder van af, en vergenoegde zich met andere wijzen van opbrenging. En het ging zoo t' elken male. Altijd wilde men anders, en altijd liet hij zich gezeggen en te vreden stellen. Was dit dwinglandij? Zeker niet; maar was het dan integendeel toegeeflijkheid voor zijn volk? ook niet. Het was, zwakheid van iemand die geen tegenspraak gewoon zijnde, tegen het tegenspreken niet bestand was, en dus glippen liet wat hij de bekwaamheid niet had om vast te houden, maar niet zonder dat het hem in 't hart zeer deed, en een' steeds toenemenden grond van wrevel lei tegen de genen die hem overstreden. Hij was nooit bekend geworden met raadplegingen, met onderhandelingen te voeren, en miste volstrekt dat *adscendant*, gelijk de Franschen het noemen, dat een Regent en Vorst zoo noodig is, waar door men in een gesprek, een ander met een woord, een houding, een wenk, een trek van den mond, overreed, tot zwijgen, of van zijn stuk brengt, en door den invloed van oog en stem (zoo wel als door andere eigenlijk gezegde kunstgrepen) aan de gedachten en gevoelens van een sprekende-zelf, onder het spreken een geheel andere wending en loop doet aannemen, dan deze zich voorstelde en al zijn argumenten verstompt of vervallen doet. Zoodanig een *adscendant* had Karel bij zijn Edelen en Staten, doch Filip integendeel had daar niets van, maar gevoelde dit *adscendant* van anderen op zich: van hier, wantrouwen op zich

zelven, en allengskens vrees om zich met de Nederlanders in te laten, wier gesprek hem altijd een pijnlijk gevoel van minderheid gaf. Ware er een Nederlander onder de Grooten geweest, die *le bon esprit* gehad had van in de onderhandelingen Filip *op zijn aise* te zetten[1], door gelaat en houding (als hij sprak) te ondervangen, in plaats van te belemmeren, en hem van dat drukkende dat de Nederlander voor hem had, te bevrijden, hij had 's Konings hart kunnen winnen voor zich en geheel zijn Landaart, en deze gewesten gelukkig gemaakt; maar men was verre af van daar aan te denken. Integendeel men vond het veel grootscher, den Koning (om het met een Nederlandsche plompe uitdrukking te noemen) te overbluffen, dan zijn genegenheid te bezitten, en gelijk men in Spanje, toen men daar meester was, dacht, *oderint, dum metuant*, [laat ze haten, zoo ze slechts vreezen], zoo liet men er zich weinig aan gelegen liggen, den Vorst, (dien men, als een Spanjaart, in zijn hart verachtte) voor zich in te nemen, maar trachtte veeleer hem bevreesd (en dus afkeerig) van dezen onbuigzamen Landaart te maken. En dit gelukte boven verbeelding: met wat gevolg, weet ieder.

In 1558 veroverden de Franschen Calais.[2] Filip had den Engelschen aangeboden, deze stad voor hun te bewaren, doch zij hadden dit uit wantrouwen afgeslagen. Nu viel het Fransche leger weêr in de Nederlanden, maar Egmond aan 't hoofd van een kleine macht trok ze tegen, leverde ze slag bij Gravelin-

(1) (Zie de *Bijvoegselen*).
(2) (Zie de *Bijvoegselen*).

gen, en sloeg ze volkomen; hetgeen zijn roem ten top hief, en hem tot den afgod der Nederlanderen maakte.

Maria, Koningin van Engeland, stierf aan de gevolgen van een waterzucht, die zij voor zwangerschap hield. - Filip deed haar zuster en opvolgster Elizabeth een huwelijks voorslag, maar die afgewezen werd. Deze gebeurtenis maakte den vrede wenschelijk voor Filip. Onder de hand werkte men daar aan, en Perrenot en de Kardinaal van Lottharingen (beide allerijverigste Pausgezinden) waren 't dra eens, dat men in den toenmaligen staat der zaken, daar de ketterij wijd en zijd voortkroop, vrede nodig had, om daar perk aan te zetten, en zoo mooglijk (waaraan men niet wanhoopte) ze uit te roeien. Na dat men 't nu vervolgens door andere personen (waaronder de Prins van Oranje) over de grondslagen eens was geworden, opende men eene openbare vredehandeling, waarin ook de Prins van Oranje, de Hertog van Alba, Perrenot, en Viglius, dezerzijds deel hadden. Na Maria's dood sloten de Engelschen eene afzonderlijke vrede; en Filip sloot de zijne met Hendrik de IIe op den 3^den^ April te Chateau-neuf in het Kamerijksche, waar zij wederzijds zich verbonden de Katholijke Godsdienst te handhaven, en het houden eener algemeene Kerkvergadering te helpen bevorderen (zoo als zij dan ook, als gezegd is, in 1562 weder hervat werd). Bij dezen vrede bekwam ook eindelijk de Prins van Oranje zijn Prinsdom, hem tot dus verre, ondanks alle tractaten onthouden. Onder de voorwaarden der vrede was ook een huwlijk van Filip met Hen-

driks dochter Elizabeth (of Isabella) en het ontruimen der wederzijds veroverde plaatsen.

Ten aanzien van het eerste werd de ondertrouw door den Hertog van Alva, bij 's Konings volmacht voltrokken; en ten aanzien van het laatste gingen dezelfde Alva, Oranje, Aarschot, en Egmond, als gijzelaars voor Filip, in Frankrijk; en het was te dezer gelegenheid, dat Oranje van den Franschen Koning vernam, dat er door de Katholijke Hoven met den Paus een toeleg en een verbintenis gesloten was, om de nieuwe Godsdienst *quocunque modo* [hoedaniger wijze dan ook] uit te delgen. Iets, dat hem met afschrik vervulde, en van toen af bedacht maakte om die bloedige maatregelen te keeren, en ten dien einde de vreemde krijgsbenden (die, natuurlijker wijze, daar het werktuig toe moesten worden), de Nederlanden, zoo hij best zou kunnen, te doen verlaten. De Prins was wel Katholijk, maar zijn vader Graaf Willem van Nassau, en zijn broeders waren Luthersch, 't geen hem te meer tegen alle gewelddadigheid in dit stuk moest innemen.

Koning Hendrik de IIe overleed kort hierop, in een Steekspel door een splinter eener afbrekende lans deerlijk in 't oog gekwest zijnde, en had zijn zoon François den II tot opvolger[1]. Ook stierf

(1) Het had eenige jaren vroeger onzen Filip bijna niet beter gegaan in een Steekspel dat op den 23 Februarij te Brussel gehouden werd, en waarin hij met zijn Spaansche bende tegen de Nederlanders om den prijs streed, en het ongeluk wilde dat hij van Lodewijk van Zuniga tegen den rechterslaap van het hoofd, een zoodanigen stoot met de lans ontfing, dat hij van zich zelven viel.

om dezen tijd de Stadhouder, Heer van Beveren; en Filip, die nog geen bezit van zijn Spaansche Rijken genomen had, maakte zich nu gereed derwaarts te gaan. - Hij stelde Margareta van Parma, een zeer schrandere vrouw en (bastaard)dochter van Keizer Karel, tot Algemeene of Opper-Landvoogdes der Nederlanden, op den voet, en met die toevoeging van Raden als bevorens onder Karel den V had plaats gehad.[(1)] Den Graaf van Egmond maakte hij Stadhouder van Vlaanderen, nog het aanzienlijkste van alle de Provintien, en tevens van Artois. Oranje Stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, waarbij het volgende jaar Bourgondie gevoegd werd. Arenberg werd Stadhouder over Friesland, Overijssel, Groningen, en Lingen; de Graaf van Megen, over Gelderland en Zutfen: de Markgraaf van Bergen over Henegouwen, enz.; alle Gulden-Vlies-ridders, de aanzienlijkste Edelen, en den gewesten aangenaam. De Graaf van Mansfeld over Luxemburg, en Barlaimont over Namen gesteld, waren in dien tijd niet minder gezien, en maken dus geene uitzondering. - Hoorne was nu Admiraal der Nederlandsche zeemacht.

Dit alles was wel, en tot ieders of liever tot algemeen genoegen. Ook was het uitzicht tot hooge Gou-

(1) Onder de genen, die in aanmerking kwamen tot de Landvoogdij, was Christina van Denemarken, de dochter van Koning Chistiern den II (nu kortelings gestorven) en Elizabeth Karels zuster. De Prins van Oranje, nu weduwnaar zijnde, drong sterk voor haar bij den Koning, en dacht dan haar jongste dochter Dorothea te trouwen. - Maar dit ware niet anders geweest, dan hem-zelven Landvoogd te maken hetgeen met de oogmerken van anderen niet strookte.

vernements-posten in Spanje niet gesloten: men kon zich derhalve (met volle recht) met dezen aanvang der nieuwe regeering zeer wel te vreden houden; maar 's Konings oogmerk was, de begonnen hervorming uit te roeien, en Willem van Oranje, hiervan verwittigd, hield een wakend oog op al zijne maatregelen, als, hem verdacht zijnde daartoe te moeten meêwerken.

Dat hij het vreemd krijgsvolk als hiertoe dienstbaar moetende worden, beschouwde, hebben wij reeds aangemerkt, en gelijk hij, opzettelijk uit Frankrijk naar herwaarts kwam, om op het bevrijden, van 't land van die troepen aan te dringen (gelijk hij zelf naderhand verklaard heeft)[1] mag men vermoeden, dat hij zijne bekommering deswegens aan Egmond medegedeeld hebbe; althands deze weigerde den Koning zoo wel als hij, het bevelhebberschap daarover aan te nemen[2]. Intusschen, waar kwamen die vreemde benden op neer? In de geheele Nederlanden bestonden zij in 3000 ruiters (benden van Ordonnantie genaamd) die zeer onvoltallig waren. Eenig Duitsch voetvolk 't welk Filip-zelf afgedankt wenschte, maar waartoe geld ontbrak. En dan waren er nu (om hem op de te rug reize naar Spanje te verzellen) tusschen de 3 en 4 duizend Spanjaarden, deels met hem overgekomen, deels (ter vervulling van de in den oorlog versmoltenen) versch ten dien einde overgezonden, maar welke Granvelle hem aanried

(1) In zijne Apologie.
(2) *Quaer.* Of zij daar niet kwalijk aan deden? *Resp.* Neen; zij handelden braaf, ob vinculum juris-jurandi militaris [om de verplichting van den krijgseed.]

en aandrong liever hier te laten. De Ruiters van Ordonnantie waren in de Provincien verdeeld en stonden onmiddelijk onder de Stadhouders van ieder gewest. De Duitschers (als gezegd is) wachtten slechts naar betaling om 't land uit te gaan. En wat zouden nu vierdhalf-duizend Spanjaarden op zijn hoogst, tegen de Stadhouders die de Burgerijen en in oorlog geharde Landzaten, pas ontslagen, ter verdediging op konden roepen? En waarover hij Oranje zelf en Egmond het opperbevel in handen stelde? - Wie daar een zucht tot onderdrukking van 't Land in vinden kan, moet wel scherpzichtig wezen.

Maar waarom weigerden zij het dan? 1°. omdat Oranje, vervuld van achterdocht tegen Filip, alles wat hij deed, t' huisbracht tot dat eenige hoofddoel. 2°. Om dat hij 't nuttig rekende, den Koning het houden van alle vreemd krijgsvolk als strijdig met 's Lands privilegien te doen voorkomen; en dus den weg af te snijden om er meer te zenden. 3°. Om dat hij, en zoo ook Egmond, te onvreden waren op den Koning over de Stadhouderschappen hun toebedeeld. Want schoon Egmond nu 't aanzienlijkste en voordeeligste der Nederlandsche gewesten had, hij had zich de Algemeene Landvoogdij voorgesteld als naauwlijks genoeg om hem voor zijn krijgsdiensten en twee overwinningen als de zijne op Frankrijk behaald, te beloonen. En Oranje van zijne zijde had wegens zijne veel oudere en langdurige krijgsdiensten, met onnoemelijke opofferingen gepaard, zekerlijk niet minder verdiend dan Egmond[(1)].

(1) (Mijn fabel van de Paauw). [In den Bundel: *Schemerschijn*, bl. 131.]

Ondertusschen konden zij zich niet beklagen over Filip. Hun aller belangen, en inzonderheid die van Oranje en Egmond waren bij de vrede met Frankrijk even zoo goed als die van Filip-zelven voorgestaan en verzekerd. Niet alleen het Prinsdom Oranje, maar machtige bezittingen in het Daufiné, bij het vredeverbond opgenoemd, volgden den eersten: en Egmond werd erkend ten aanzien der moederlijke goederen die hij in Frankrijk vorderen kon. En dus was 't met verscheiden.

Men drong derhalve, en zulks met een soort van zichtbare opstemming (om niet te zeggen, conspiratie) op het wegzenden van dit krijgsvolk aan, en vermoeide den Koning, door Granvelle bewogen om het achter te laten, onophoudlijk daarmeê, en hij zag niet dan onvergenoegde gezichten, die te gelijk over Granvelle klaagden als vreemdeling zijnde, en derhalve onbevoegd om in den Raad van State te zitten; en deze klachten en dit ongenoegen werden luidkeels onder de Gemeenten verspreid. Men gevoelt licht, dat Filip dra onderricht werd, uit welken hoek deze wind hem toewaaide, en het is niet te verwonderen, dat hij bij zijn vertrek zich gevoelig tegen Oranje toonde; of dat tusschen Oranje en Granvelle van dat oogenblik de onverzoenbaarste haat ontstond.

De tijd van 's Konings vertrek daar zijnde, beriep hij de Staten der Provintien te Gent tegen 7 Augustus 1559. De beschrijving diende alleen om een voeglijk afscheid te nemen, gelijk GROTIUS wel te recht aanmerkt[(1)]; maar de Staten bedienden er zich van

(1) *Annal.* L. I. p. 13 vs. *quos tantum* etc.

om hem een Remonstrantie over te geven. Dit in zich-zelven was onheusch, maar het was beleedigend door de vorm. Het stuk was wijdloopig genoeg, maar kwam neêr op dit tweeledig dispositief: 1.° ‘Dat 's Lands grenzen niet door vreemde knechten, gelijk tegenwoordig, maar door Landzaten bewaard, en de vreemde afgedankt of elders gebruikt mochten worden;’ dit zag op de Spanjaarts. 2.° ‘Dat het Land geregeerd mocht worden bij den Raad van Nederlanderen, en niet van uitheemschen.’ Even of het niet bij den Raad van Nederlanderen geregeerd werd, schoon er één vreemdeling inzat, en hij daar zelfs, zoo als men vreesde of voorgaf te vreezen, nog een tweede bijvoegde! En, zoo een Bourgondiër (als Granvelle) na de vereeniging van het tractaat van Augsburg, door de Nederlanden aangenomen, nog bij eenig deel van de Burgondische Kreits voor vreemdeling aan te zien was! Dan klaagde men, ‘dat er vreemd krijgsvolk in dienst was gehouden, terwijl men de Landzaten had afgedankt.’ Dit zag op de Duitschers, die hij zelf in die zelfde vergadering en in dat zelfde oogenblik weêr op nieuw verklaard had, dat hij gewenscht had en nog wenschte naar huis te zenden, en naar huis zenden zou, zoo dra hij er geld toe had, 't zij uit Spanje of van elders. En zeker was het een weldaad voor de Nederlanders, dat zij bij voorkeur betaald werden en hun geoorloofd naar hun ploeg en arbeid weêr te keeren. Het moet dus niemand verwonderen dat op zulk een vertoog de Koning moeilijk wierd, en de vergadering uitging met te vragen, ‘waarom mij ook niet maar ronduit afgedankt, die hier ook een vreemdeling en

Spanjaart ben?' - Dit opstaan van den Koning en heengaan, moest ieder treffen, en Filibert van Savoye bracht den Staten de onbetaamlijkheid van hun gedrag onder 't oog. - Hij zelf gaf echter op 't Rekest een zeer gematigde Apostil: 1.° 'Dat hij niet van meening was vreemdelingen in de Regeering te dringen, en dat ook in zijne aanstellingen zijn vaderlijke zucht en zorg voor de Landen genoegzaam bleek.' 2°. 'Dat hij 't Spaansche krijgsvolk tot bescherming van het Land tegen de naburen noodig vond, en hij 't uit Spanje van drie tot drie maanden betaling zou zenden, waarmeê alle grond van vrees voor bijzondere overlast ophield. En dat hij ze gebruiken zou om zijn zoon Karel, wien hij tot de Landvoogdij bestemde, af te halen. Dat hij ze zelf meê genomen zou hebben, zoo hij in tijds geweten had dat zij hier niet aangenaam waren. Dat hij ook 't inlandsch volk niet geheel af wilde danken, maar 1200 man van hun ten behoeve en laste dezer landen in dienst houden. Dat zijn oogmerk geweest was de Spanjaarts niet langer dan 6 of 7 maanden in 't land te laten, maar dat hij hun het genoegen zou doen, van ze uiterlijk binnen 3 of 4 maanden te doen vertrekken, mits zij dan voor de betaling van 't volk dat tot bewaring der grenzen aangenomen zou moeten worden, zorg droegen.' - De aanmerkingen van WAGENAAR hier op, zijn recht in den smaak van 't Amsterdamsche Janhagel, en verdienden 't geen ik niet uit wil spreken.

De Spaansche soldaten vertrokken in 't begin van 1561, en men kreeg dan dus in dit opzicht volkomen zijn zin, zoo wel als in het niet plaatsen van

den Marquis van Feria in den Staatsraad: maar dat vertrek werd voorafgegaan door een opzetten van het gemeen, 't geen zoo verr' ging, dat het volk weigerde aan de dijken te werken, en openbaar uitschreeuwde, dat zij 't land liever wilden laten overstroomen, dan langer met de Spanjaarts geschoren zijn.

De Koning vertrok hier op naar Zeeland en stak op den 8e September 1559 te Vlissingen af met een vloot van 90 schepen, onder bevel van den Graaf van Hoorn als Admiraal. Op zee leed hij een zwaren storm nabij de haven die hij inliep, waarin vele schepen, voornamelijk die met zijn prachtig huisen tafel-geraad bevracht waren, vergingen. Het is zonderling, dat bijna altijd de reizen onzer Vorsten en Vorstinnen ter zee naar Spanje van zulke gevaarlijke stormen verzeld gingen. Het was te Laredo in Biskaaie waar hij aanlandde. - Bij zijn afscheid had hij den Staten nog de handhaving der Godsdienst-placaten aanbevolen, en als hij te Valledolid en te Sevilla aankwam, deed hij aldaar dadelijk een aantal van mannen en vrouwen, die met nieuwe begrippen van Godsdienst besmet waren tot den brandstapel veroordeelen, en zeer zware plakaten tegen de ketterijen uitgaan. En in het begin van 't jaar 1560 voltrok hij zijn huwelijk met de Fransche Prinses. Hij rustte een vloot tegen Tripoli uit onder den Hertog van Medina-Celi, Onderkoning van Sicilië; doch het was eene onderneming die ongelukkig afliep.

Maar wij spraken van de bedenklijkheid of men Granvelle wel eens als vreemdeling aanmerken kon, en ten aanzien van zijne geboorte was het zekerlijk

als een twijfelachtig punt te beschouwen, waarin, bij aldien men verschilde, het *pro* [het *ja*] van den Koning ex favore personali [uit personele gunst], het *contra* [het *neen*] van eenige zijner beampten billijk moest óverwegen. Als Bisschop van Atrecht echter kon 't geen twijfel onderhevig zijn, of hij was zoo wel Nederlandsch als Fransch Geestelijke. Het is boven dien (zoo men de zaak recht beschouwt) een wonderlijke sustenu, die men voerde om Filip het gebruiken van vreemden in den Raad van State te betwisten. Hadden de Provintien privilegien tot uitsluiting van vreemdelingen uit de Provintiale justitie-, finantie-, en politique regeering, niets kon den Koning de handen binden, ten aanzien van 't inrichten van een Raad, die in zijn afzijn zijn persoon vervangen [moest en tot geen der Provintien behoorde, en waarin hij natuurlijker wijze even zoo die genen plaatsen mocht die hij overtuigd was zijn inzichten best te zullen bevorderen, als hij in het krijgswezen een algemeen Generalissimus plaatsen mocht over al zijne staten. Handelde zoodanig een Raad kwalijk, beval die in 's Konings naam 't geen de Koning niet bevelen mocht, dan was het tijd, om *daar*tegen remonstrantien te doen, even als tegen den Koning zelf; maar men kon den Koning niet tot Nederlanders bepalen in een lichaam, dat *niet tot de Nederlanden* behoorde, maar *tot den Koning;* geen regeering in Holland, in Braband, of wat Provintie ook, uitmaakte, maar *boven* en *buiten* de Provintien was: want daar er geene vereeniging van oppermacht tusschen de provintien en dus geene eenheid der gewesten was, dan in hun gemeenen heer, zoo was er ook geene eenheid van regeering dan in dezen. En

wat betreft dat vreemden geen hart konden hebben om de belangen van 't land voor te staan, dit voorstaan der belangen behoorde aan de Staten; dezen strekten daartoe en het was hun plicht, maar de Raad van State was eenvoudig een raad van de Landvoogdes die met haar 's Konings persoon in de regeering voorstelde en (als gezegd) even zoo buiten de provintien en hare privilegien exuleerde, als een Opperlandvoogd (waarvan hij slechts een aanhangsel was) zelf. - Maar zoo miskent men gewoonlijk de eenvoudigste beginsels.

Wij hebben, ten aanzien der Justitie, reeds iets dergelijks opgemerkt omtrent de *casus regii*. Deze naar de oude Jurisprudentie niet behoorende dan tot den Vorst alleen, zoo kon Filip of Karel van Bourgondië b.v. die te Mechelen of elders doen oordeelen, al was de delinquent een Hollander of een Zeeuw. Waarom? De Koning oordeelde daar *personeel* (en niet als Graaf van Holland of Zeeland) en kon zich das doen vervangen door wien hij wilde. - Voor 't overige was Granvelle lange jaren in Karels hoogste gunst geweest, en door hem niet alleen in de gewichtigste zaken gebruikt, maar bijzonder aan Filip aanbevolen om trouw en bekwaamheid, zoo dat hierin geen *faveur de caprice* plaats had bij Filip, maar een loffelijk onderscheiden van een oud dienaar zijns Vaders, en een *pietas laudabilis*, [een loffelijke eerbied jegens zijn Vader] die niet misduid had behooren te worden. Doch wij behoeven hier niet eens in te treden; het is ten volle blijkbaar, dat het geen zucht voor 's Lands rechten was, die dit verzoek en de nadere stappen tegen Granvelle verwekte, maar persoonlijke haat en factie. Want

behalven de geringheid van geboorte en oorspronklijken stand die men hem toeschreef, (schoon echter zijn vader, Secretaris van Keizer Karel gestorven is) waren Oranje, Egmond, en Hoorne, vinnig tegen hem gebeten; om dat de een aan zijn' raad de voorkeur aan Margareta van Parma voor Christina van Denemarken gegeven, toeschreef; de ander hem het mislukken van zijn aanzoek om een *Landvoogdij*, en *een Abtdij* (waar van GROTIUS *Annal*: p. 14.) weet; de derde in de vijandschap van zijn zwager Lalain tegen Granvelle deelde, en hem bovendien het mislukken van zijn aanzoek om het Stadhouderschap van Gelderland toeschreef; en aan allen de bijzondere innigheid, waarin hij (na 't voorgevallene) met Margreta stond en de invloed die zijn schranderheid en welsprekendheid hem verschaften, even zeer in den weg was. - Want, inderdaad, een man van studie, die bij dit voorrecht de gaaf van overreding en een diep doorzicht bezat, was den wakkeren en moedigen maar niet zeer door letteren beschaafden Adel te sterk. En wat meer is, het *commune studiorum vinculum* [gemeenschappelijke letterzucht] trok Viglius zoo wel als Barlaimont op zijn zij', die geen vreemdelingen waren, en in geene betrekkingen tot hem stonden, maar zijne bekwaamheden evenzeer als Margrete en de Koning vereerden. - Maar als Geestelijke zekerlijk ijveraar zijnde voor de Roomsche Kerk, moest hij aan Oranje die alles tot één punt terug bracht, en als middel en werktuig voor of tegen het plan van de ketter-verdelging beschouwde, een zeer belemmerenden en geduchten tegenstander opleveren in het vormen van een aanhang ter voorkoming van dit tyranniek oog-

merk. Maar zoo Oranje daarin wijs en verstandig handelde en overeenkomstig het beginsel waarvan hij uitging, Granvelle was des niet minder 't geen hij was, en wij moeten door de oogen dier genen niet zien, wien Oranje instortede wat hem (als den verstandigen man onder een partij goede halzen) behaagde. De waarheid moet ons heilig zijn, en niets ons overhalen om haar te bezwalken.

Granvelle ondertusschen was een ijverig Katholijk en 't zij hij deel hadde in 't gemaakte verbond tot uitroeiing der Hervorming, 't zij niet, hij nam de belangen der Kerk zeer ter harte. Hij was mede op de Trentsche Kerkvergadering geweest, en daartoe als een der bekwaamste Kerkhoofden (waar aan in de Nederlanden groot gebrek was) verkozen geworden, 't geen hem al meê bij de voorstanders der nieuwe gevoelens hatelijk maakte; en hij had bovendien zeer wel ingezien, dat met de toegenomen volkrijkheid der Landen het gering getal Bisschoppen niet genoeg was om over het vulgus van de zeer bedorven Geestelijkheid te waken, de misbruiken te keeren, en aan de verbetering harer zeden de hand te houden; noch ook om door herderlijke functien, (als predikatien, vermaningen, opzicht op zeden, gedrag en geneigdheden bij het volk) naar eisch van omstandigheden, op de gemoederen te werken, en dus, de vordering van nieuwe of wanbegrippen tegen te gaan, zonder 't welke van geen strafplakaten-alleen het gewenschte gevolg te wachten was; uit welken hoofde hij, nevens de vernieuwing der Placaten, ook tot het vermeerderen der Bisschoppen ried. De Koning begreep het gewicht van deze maatregel, en de Paus gaf

er de vergunning toe. Maar de oprichting dezer Bisdommen, bracht nu de Roomsche Geestelijkheidzelve in beweging tegen den Koning.

De kerkvergadering van Trente was afgeloopen, en de nieuwe Leer zoo van Zwinglius, als van Luther daarbij veroordeeld, en schoon er zelfs bij de Roomsch-gezinden vrij wat onvergenoegdheid over de besluiten van dit Concilie heerschte (het geen echter bij dezen juist zoo zeer de leerstukken niet raakte, als veelerlei veranderingen in de discipline) Filip, als gehoorzame zoon der Kerk, was dadelijk bepaald om ze hier te lande te doen aannemen, en de daarbij veroordeelde gevoelens volstrekt niet te dulden; ook kwam dit ten eenenmaal overeen met de begrippen die hij zich van zijn plicht in het stuk van Godsdienst gemaakt had. Hier toe strekte het vermeerderen der Bisdommen hoofdzakelijk; en geen andere macht ook dan de Geestelijke en Burgerlijke was daar toe aan te wenden; want krijgsmacht was er nu in het Land niet, dan onder de Nederlandsche Provinciale Stadhouders, waaronder men de Landvoogdes-zelve mêe tellen moet als Stadhouderesse van Braband. - Doch er waren tot dus verre slechts 4 Bisdommen geweest, te weten Utrecht, Kamerijk, Atrecht, en Doornik: en nu werden Utrecht, Kamerijk, en Mechlen tot Aartsbisdommen verheven, en men richtte behalven dit Mechelen, nog 13 Bisdommen op, wier zetels gesteld werden in Andwerpen, Haarlem, Deventer, Leeuwaarden, Groningen, Middelburg, 's Hertogenbosch, Roermond, Namen, St. Omer, Yperen, Gent, en Brugge. Dit versmalde niet alleen het rechtsgebied en het aanzien van 't Bisschoplijk gezag, maar vorderde

inkomsten voor deze nieuwe Prelaten; en die inkomsten, werden niet gevonden dan ten nadeele van etlijke Abdijen, waardoor Abten en Monniken-kloosters in beweging van klagen en kermen raakten. [Zie de *Bijvoegs.*] En Leuven, de *alma mater* der Nederlandsche Geestelijkheid, schreeuwde met al hare kweekelingen niet minder over de oprichting van een nieuwe Hoogeschool te Douay. Met één woord, de Roomsch-Katholijken waren even zoo zeer als de Ketters te onvreden, en dit deed niet weinig om dezen meer moed en stoutheid te geven, en 't gezag beide van de Kerk en van den Koning een knak te geven, waaraan geen herstel was.

En weldra geraakte Granvelle ook bij de Roomschgezinden in nijd (en derhalve in haat) daar bij als Aartsbisschop op den nieuwen stoel te Mechelen (nu tot den eersten zetel van de Nederlanden verheven,) geplaatst werd met een dubbeld inkomen (3000 ducaten); waarop ook al spoedig de Kardinaals-waardigheid volgde, welke nieuwe verheffingen zijn moed ook, tegen de genen die gewoon waren op hem uit de hoogte neder te zien, niet weinig deden wassen; maar juist daardoor hem al meer en meer versmading van den Adel op den hals haalden. - Oranje niet geschroomd hebbende Anna van Saxen, die tot de Lutherschen behoorde, te trouwen, vond Granvelle dit tergend, en niet anders dan geschikt, om de Ketterij aan te moedigen, en, inderdaad, was het in dien stand van zaken in 't oog stekende, dat terwijl de Vorst de nieuwe Godsdienst bij Plakaten gestreng verboden vervolgde, zijn Stadhouder in drie Provintien, deze Godsdienst openlijk in zijn huis bescherming gaf. En dit te meer als men in aanmer-

king neemt, dat de Stadhouder het hoofd van de Justitie was, en door wiens gezag derhalve de geestelijke strafvonnissen ter uitvoer gelegd moesten wor den. - Over en weder beschuldigden deze twee elkander van zich te veel aan te matigen. Het geen ook van beiden niet geheel zonder grond was, daar Oranje, als Souverain Vorst zich bij de andere Staatsleden vrij wat liet voorstaan, en Granvelle op de gunst van Koning en Paus even fier, zijne eerzucht den vrijen toom vierde.

De pogingen, die er van alle kanten in 't werk gesteld werden, om de bezitneming der nieuwe Prelaten en het aanslaan der geestelijke goederen tot hun inkomsten bestemd, tegen te gaan, waren vruchteloos, maar zij verwekten beroeringen, in welke het volk aan de eene en andere zijde deel nam, en dus meer en meer van de Geestelijkheid en het ontzag, dat men ze gewoon was toe te dragen, vervreemd werd. En dit was, zoo wel als de tweespalt die het onder de Roomschen verwekte, oorzaak van een ongevoelige, doch snel toenemende en zich algemeen verspreidende vermindering niet slechts van vertrouwen voor Priesters en Monniken, maar ook van den door dezen ingeboezemden afkeer voor de zoogenaamde ketterij; die hand over hand en als ware 't met reuzenschreden veld won, alhoewel de geestelijke Gerechtshoven niet verslapten. De Rederijkers(1) die alomme in Holland, Braband, en Vlaanderen hun *spelen van zinne* (d.i. Emblematische of Allegorische) vertoonden, sloegen thands geheel over tot dogmaticq en beschimping der Geestelijkheid; en de Adel, die in

(1) Wat zijn Rederijkers? [Zie de *Ophelder.*]

deze beschimping een beschimping van den Kardinaal zag, begunstigde dit, nam deze Poëeten vel quasi in hunne bescherming, en als Leden, deel in hun Kamers. Langs dezen weg werden de Hervormde gevoelens den volke openlijk aangeprezen en algemeen; en wanneer men deze spelen verbood (hetgeen niet zonder groot ongenoegen des volks geschieden kon, hetgeen op die vertooningen gants verzot was) begon men hier en daar buiten de steden bijeen te komen tot Godsdienst-vergaderingen, predikaatsien, en psalmgezang. - Dit gebeurde inzonderheid te Doornik en Valencijn, in welke laatste plaats de twee predikanten die zich daar opgeworpen hadden, toen zij naar de strafplaats geleid werden, met geweld door het graauw verlost werden. Het was ook inderdaad netelig; terwijl in het Duitsche Rijk de Hervorming gewettigd was, terwijl zij aan het Hof van Frankrijk begunstigd werd, en de Prinsen van den bloede aldaar, met al wie hun gunst zocht, de Hervormde Psalmen den gantschen dag door, al wandelende door de vertrekken van 't Hof, op de straat en spatseerende of te paard rijdende opzongen, in dit tusschenbeide gelegen land vol vreemdelingen van wederzijden, eene hervorming uit te roeien, die er nu zoo veel bescherming en aanhang in vond; en geen wonder, dat de Landvoogdes en Staatsraad, wanneer Filip op strengheid en volharding aandrong, verlegen begonnen te worden, en den Heer van Montigny naar Spanje zonden om den Koning van den staat der zaken te onderrechten. - Zijn reis was van geen ander gevolg, dan dat zijn terugkomst en het bericht dat hij hier van zijne zending afleide, hier te lande

weinig goeds aan den Koning deed, als die (zijns bedunkens, en ook in der daad) aan 't gevaar dezer beroerten op verr'na niet zwaar genoeg tilde. 't Geen hij in Spanje van den staat der zaken gemeld had, had daar geenen ingang gevonden, en de Kardinaal, hoe zeer door hem als de oorzaak des kwaads beschuldigd, bleef bij den Koning in blakende gunst, schoon zijn invloed bij de Landvoogdes vrij wat afnam.

De Nederlandsche Adel kon zich echter niet verbeelden dat, terwijl hij zich verzekerde op den geest der Landvoogdes een even zoo groot vermogen te hebben als ooit te voren op Karel den V[de], de Koning (van wiens zwakheid van karakter men vrij wat teekens meende te hebben) in den nu aangevangen [strijd] niet onder zou doen; en begreep, hun streng al sterker en sterker te moeten vasthouden en aantrekken. Zij voerden nu een livrei in, door den Graaf van Egmond bedacht, en bestaande in een zotskap op den mouw gestikt; waarmeê men op den Kardinaalshoed van Granvelle zinspeelde. De scherts was zeker niet fijn, maar griefde, en dit was hun genoeg: maar *mediatè* [indirect] werd er de Paus-zelf meê beschimpt, en dit was te veel; vooral daar verre het meerderdeel der Edelen nog goed Katholijk was, of *'t meende te zyn*, en de Landvoogdes zich daar gevoelig over toonde. Men veranderde nu dit teeken in een bondel pijlen, daar meê hun vereeniging (zoo zij 't uitleiden) tot 's Konings dienst (maar, zoo de Kardinaal 't verklaarde, tot zijn verderf) beteekenende. Wat reden er was om een vereeniging tot 's Konings dienst te vormen, kon zeker niemand zeg-

gen, en vooral was dit niet van hun te verwachten in een tijd dat zij zich kennelijk tegen 's Konings wil en inzichten verzetteden. Maar het ging daarmêe als in alle tijden van partijschap. Naderhand kwam er de *bedelaars nap* en de *penning* bij, toen Barlaimont van hun sprekende tegen de Landvoogdes de uitdrukking gebruikte: '*Ce ne sont que des gueux*[1]. - De zwarigheden werden er intussehen te erger door, en wogen Margreta zwaarder op 't hart, daar de Godsdiensttwist in Frankrijk tot eene openbare Burgeroorlog was uitgeborsten, waarin de Koningin Moeder (Catharina) de *Huguenoten* bijstond, en den ouden Hertog van Guise aan het hoofd der Katholijken was. Deze bewegingen eindigden aldaar toen wel voor een tijd, met de onverwachte dood van Guise in 't volgend jaar 1563, in een vrede tusschen Koning François en de Huguenoten, waarbij hun vrijheid van Godsdienst werd toegestaan, (die de Prins van Oranje ook in zijn prinsdom verleende, alhoewel, zelf Katholijk, de R. Godsdienst voor 't uiterlijk meer *beschermende*, en de andere meer *duldende*); maar de Landvoogdes was voor het overslaan van dien brand beducht, en riep (1562) de Ridders van 't Gulden Vlies en de Stadhouders der Provincien bij een, om maatregelen voor de rust van het Land te beramen. Wenschelijker kon niets voor Oranje zijn, als die hier het middel in zag, om het uitroeiingsplan, dat hem steeds

(1) (De beteekenis van dit woord in den mond van Barlaimont? - 't Was: *ils se conduisent en Gueux*. Waarom? Om dat zij 't gemeen, en niet den Koning aanhingen, en 't gemeen ook op hun zijde hadden, en - maar wij willen niet vooruitloopen.)

voor den geest zweefde, krachtdadig tegen te werken. - Hij beleidde vooraf bijeenkomsten met allen die daartoe beroepen waren (Granvelle en Viglius alleen uitgezonderd), in welke hij hen zocht te bewegen om een algemeen advis in te brengen, en dit inzonderheid tegen Granvelle te richten. Dit gelukte toen echter niet, maar de vergadering van de Landvoogdes strekte tot niets anders, dan om eene algemeene bewilliging der gewesten tot het toestaan van penningen in geval van nood, voor te slaan, welke voorslag geen ingang vond.

Maar had de Prins zich deze gelegenheid niet ten nutte kunnen maken om den Kardinaal uit den zadel te lichten, hij rustte echter niet, maar tevens met Egmond en Hoorne, bezwaarde hij hem bij een brief aan den Koning; waarbij zij het algemeene misnoegen van 't volk over den Kardinaal, (aan 't welk deze voet gaf) en het algemeen begrip der Natie dat de geheele regeering in zijne handen berustende was, aanvoerden; tevens met de onmogelijkheid om dit begrip en de gevolgen daarvan weg te nemen zonder den Kardinaal te rug te roepen, of 's Lands zeker bederf voor te komen in gevalle hij bleef. Meer Edelen hadden hun stem tot het opstellen en verzenden van zoodanigen brief gegeven, maar (als 't gemeenlijk gaat) nu hij geschreven was, maakten zij zwarigheid hem te teekenen; om dat zij (en dit liet zich hooren) geene Leden van den Raad van State waren, en dus geene betrekking genoeg tot de algemeene regeering hadden. Oranje echter had op hen gerekend, en was over dit terug treden, gestoord; zoo, dat hier vrij wat verwijdering uit ontstond. Granvelle hield

zich intusschen staande in zijn post, en maakte zich vrienden en aanhangers door ampten waar hij over beschikken kon. Nu was men te verr' gegaan om het er bij te laten, en men moest de weigerende Edellieden, tot een openlijke keus tusschen *Granvelle* en *Oranje met Egmond* dwingen: men voer in den vollen Raad tegen Granvelle uit, en beriep zich (quasi) op 's Konings wil, die *nooit had* KUNNEN *zijn*, een vreemdeling met Staat en geldmiddelen te laten omspringen, in plaats van het *Opperbewind*[(1)] in handen van de voornaamste Heeren en Edelen te stellen, zoo als (zeiden zij) gewoonte, verbonden, en Handvesten mede brachten. - Nu was het tot een openbare scheuring gekomen, waarin alles deel nam. Verre de meesten vielen Oranjes aanhang toe, terwijl anderen begrepen dat het niet om den Kardinaal, maar om een geheele verandering in Regeering en Godsdienst te doen was: en men moet bekennen, dat dezen juist geen ongelijk hadden, alhoewel het zeker is, dat in dien tijd, noch Oranje, noch iemand van die zijn partij hielden, duidelijke bezeffen hadden van den geest, waardoor zij gedreven werden, of van 't geen waar dat alles noodwendig op uit moest komen.

De Koning betoonde zich (en dit was niet onnatuurlijk) met den bij hem ontvangen brief verlegen. Zijn antwoord was verstandig, gematigd, en vriendelijk; en 't vorderde, in plaats van algemeene aantijgingen, bijzondere feiten tot Granvelles laste; met betuiging van de zaak zelf in persoon te willen on-

(1) Dus noemde men 't nu: onvoorzichtig, en dubbelzinnig.

derzoeken, en te verlangen dat iemand der Heeren die zich over den Kardinaal bezwaarden ten dien einde overkwam. - Dit geleek dezen Heeren niet. Zij berieden zich in velerlei bijzondere bijeenkomsten; besloten, hier te Lande *hairen op snaren* te zetten dat het doorklinken zou; ontschuldigden zich met een zeer scherp vertoog bij de Landvoogdes van langer den Raad bij te wonen, en schreven een nieuwen brief aan den Koning, waarbij zij verklaarden, zich niet als beschuldigers van den Kardinaal te willen voordoen, maar, als 's Konings getrouwe Vazallen, Zijne Majesteit te hebben willen waarschouwen; en voegden daar bij, dat 's Lands toestand hunne afwezigheid niet toeliet. Blaauw genoeg, in der daad, zoo men 't onpartijdig beschouwt. - Egmond (die, een regtschapen krijgsman in 't hart, opregt en welmeenend was, maar wiens schranderheid niet hoog klom) had een bijzonderen allervriendelijksten brief van den Koning ontfangen, die hem van Oranje trachtte af te trekken; maar antwoordde simpel en ter goeder trouw in den zelfden zin, en hield getrouw vast aan den Prins, die de gaaf had, hem en het meeste deel des Adels door zijn meerderheid van verstand te bestieren. - Men ging intusschen voort, met Granvelle allerlei smaad te berokkenen, om het hem-zelven moê te maken; spotprinten en uitstrooisels van zijn toeleg op het leven van dezen en genen, niet uitgesloten. Ja, men ging een opzettelijk verbond tegen Granvelle aan, waarin vele der eerste Edelen deel namen, en het is niet onwaarschijnelijk, dat het eerst na dit verbond was, dat de pijlbondel aan de zotskap in het livrei der Heeren in de plaats

werd gesteld. Het gemeen begon hem nu beleedigingen aan te doen: de Staten Generaal weigerden voorstellen aan te hooren, waarbij hij tegenwoordig zou zijn; daar kwamen bedreigingen bij tegen zijn veiligheid; en de Landvoogdes (die zelve niet als Granvelle dacht, en misschien *à la longue* ook niet al te wel over hem te vreden was) vond zich in de termen van te moeten buigen. Zij zond iemand naar Spanje, om van den Koning Granvelles terug roeping en ontslag te verzoeken. - Dit geschiedde, doch op eene wijze die 's Konings waardigheid bewaarde. De drie Heeren werden gelast, hunne plaatsen in den Raad van Staten wederom te vervullen, met verklaring dat hij over de zaak van Granvelle, tegen wien niets bepaalds ingebracht was, zijne gedachten nader zou laten gaan: doch ter zelfder tijd ging Granvelle op 's Konings last naar Bourgonje, vermits de Koning hem niet in Spanje wilde hebben, op dat men niet denken zou (zoo zeer ontzag hij den Nederlandschen Adel!) dat hij hem daar tegen de Nederlanders innam. In Bourgonje was hij echter den Nederlander nog te na; en de Landvoogdes drong den Koning hem naar Rome te doen vertrekken, van waar hij hem echter in 1575 in Madrid ontbood, waar hij ELF jaren daarna overleed.

Of in dit werk Oranjes persoonlijke gevoeligheid tegen Granvelle zijne schranderheid niet bedroog, is een vraag die hier geopperd mag worden. Zekerlijk kon (en het moest er het gevolg van zijn) Granvelle bij den Koning (waar hij geen tegenstrever had, en hem de ooren op allerlei wijzen volblazen kon, en te interessanter was, om dat hij inderdaad veronge-

lijkt werd,) meer kwaad doen, dat niet af te keeren was, dan of hij met hun in den Raad van State gebleven was. Zijn invloed, daar, verminderde dagelijks (het kon niet anders) met het toenemen van den aanstoot dien hij gaf, en van het algemeen vooroordeel tegen hem, dat allengs nationaal wierd: die het nog met hem hielden, zouden weldra geschroomd hebben, van zijn advis te zijn; en daar Oranje en hij eigenlijk den geheelen Raad uitmaakten, en de overigen slechts bijzitters van den een of den ander waren, moest Oranje weldra geheel in den Raad geregeerd hebben; alle kleine gevoeligheden tegen Oranje moesten wijken voor de grooter gevoeligheid tegen den Kardinaal, en alles ware met den Prins tegen hem één eenige ziel geworden, waar hij nooit tegen op gekomen had. Doch nu Granvelle weg was, en de haat tegen hem geen punt van vereeniging meer opleverde, was de band die Oranje zoo vermogend maakte, verbroken; de jaloerschheid moest nu bij de zwakke geesten tegen Oranje werken; en zijn beter doorzicht-zelf zoo wel als alle zijn voordeelen die hij boven anderen had, moest de eigenliefde nu bij den een dan bij den ander in 't heimelijk kwetsen, ieder kleine te ontevredenheid die er ontstond verwijdering ten gevolge hebben, en de weg ter verdeeldheid was gebaand. - Het is waar, dat Granvelle een allerschranderst antagonist was, waarom men kon wenschen hem uit de voeten te hebben: maar nooit is een schrandere tegenpartij, voor een schrander man gevaarlijk. Het zijn de zotten alleen, die den verstandigen gevaarlijk zijn, om dat de verstandige den zot niet devineren (*raden*) kan; maar geen ver-

standig vijand is te vreezen, want men voorziet al wat hij doet of zegt, en ieder slag dien hij wil toebrengen, is voorzien en dus afgeweerd. Maar wee hem die een zot tot tegenstrever; en nog meer, die hem tot vriend of medestander heeft! - Maar men begreep dat alles aan Granvelle hing. En drift verblindt ook den scherpstzichtige.

Dus triomfeerde dan nu de partij van Oranje, en er scheen nu geen gegronde vrees meer voor 't gene, waarvan deze uit Frankrijk de achterdocht meê had gebracht. Ook kon men met redelijkheid uit het gantsche gedrag des Konings tot dus verre gehouden, niets zoo zeer berispelijk vinden, of het geen van het hand leggen aan de uitvoering van een zoodanig plan eenig vermoeden kon baren: waartoe boven dien in Frankrijk en Duitschland de omstandigheden zeer ten nadeele veranderd waren. Hij had tot dus verre in alles aan het verlangen van de Nederlandsche Edelen en Staten gehoor gegeven, en was hun te wille geweest, meer dan misschien zijn gezag lijden kon. Ook was nu de Regeering zoodanig en in zulke handen als men algemeen wenschte; en alles had dus kunnen blijven, had men zich slechts kunnen vergenoegen met het geen men bezat, en had de gevaarlijke zucht tot nieuwigheid zich niet bij de meer en meer voortdringende nieuwe Godsdienst-begrippen gevoegd, om den Koning eene verdraagzaamheid af te dwingen, die de omstandigheden van tijd schenen te vorderen; maar die (ongelukkig!) met zijne grondbeginsels, en met zijn geweten strijdig was, en waarin men veellicht te sterker doordraafde, om dat men nu reeds gemeend had, bij bevinding

te weten, dat Filip geen karakter had om een volstandigen weêrstand te bieden. - [z. de *Bijvoegs.*]

Granvelles vertrek was der Landvoogdes, uit wat oorzaak dan ook, aangenaam, en de drie Heeren die openlijk tegen hem uitgekomen waren, hervatten nu hun post in den Raad van State, met verklaring echter van bij hun besluit te blijven, en niet met den Kardinaal te zullen zitten in geval hij terug kwam. Zij schreven ook aan den Koning, en Oranje in 't bijzonder, biddende dat Z.M. toch het oor niet mocht leenen aan de genen die zijn trouw en oprechtheid in twijfel trokken; waar op de Koning antwoordde, dat hij niets tot zijn nadeel gehoord had, en hem voor een getrouw dienaar hield. Of dit wederzijds oprecht was, daar aan mag men twijfelen: vooral als men denkt aan het *No los Estados, mas vos, vos, vos!* van den Koning bij zijn vertrek. De ijver dezer heeren, om met ieder wel te staan, en inzonderheid met de afgevaardigden der Staten, verdubbelde; maar des ondanks konden zij sommige leden van den geheimen Raad en van dien van de Finantien, niet winnen. Men noemde dezen met welke zij kwalijk bleven staan, Kardinaals-gezinden, en onder die waren Viglius en de Graaf van Barlaimont de voornaamsten. 't Kan zeer wel zijn dat het verschil van denkwijs omtrent de noodzakelijkheid van strengheid of verdraagzaamheid in het stuk van Godsdienst de eenige oorsprong dezer verdeeldheid was, maar waarschijnlijk schuilde daar onder eene persoonlijke afkeerigheid van elkander. Hoe het zij, deze twee dwarsboomden volstandig hunne

maatregelen die middelijk of onmiddelijk naar verdraagzaamheid heenstrekten. Oranje was schrander genoeg en wist zich genoeg meester te maken van de genen met wie hij dagelijks omging, om daar hij in die twee kollegien geen genoegzaam getal leden in zijn gevoelen kon brengen, het gezag en den invloed dezer kollegien te verzwakken, en dat van den Raad van State waarin bij nu heerschte, uittestrekken. Ja, dit ging zoo verr', dat men nu geen Requesten aan de Landvoogdes, maar aan den Raad van State deed, en zij-zelve niets meer vermocht; ook niet meer met Barlaimont of Viglius raadpleegde. - Van dit oogenblik af verminderde ook de strengheid en naauwkeurigheid in het handhaven der religie-plakaten: en, wetende wie aan het roer zaten, en hoe zij dachten, begonnen de Staten der gewesten zich zachtjens tegen verscheide zaken, dit stuk rakende, te verzetten, terwijl de Edelen weigerden zich aan de sententien die tegen hen gegaan waren, te onderwerpen zoo zij niet door den Raad van State bekrachtigd waren: door 't welke ook de Civile Justitie zoo wel als de Criminele in minachting en verval geraakte. Weldra begon men ook in de begeving der ampten (want alles hing nu aan den Raad van State) koophandel te drijven; verleende vergunningen tot het houden van Lombarden en van Loterijen, ja, gaf vergiffenissen van misdaden voor geld. - Met één woord, het was nu een factie-regeering geworden, die den gewonen gang ging als haar eigen is; en alles ging naar wensch van de partij die nu boven dreef, behalven alleen, dat de placaten, die hoe slap dan ook uitgevoerd, echter

in stand bleven, de verdraagzaamheid die men beoogde, nog in den weg stonden. Dit was er nog overig om volkomen meester te zijn, en hier toe won men de Landvoogdes die goedaartig en zachtmoedig was, en om dit te bewerken tot een bezending aan den Koning besloot. De Kardinaals-gezinden waren tegen deze bezending en wilden 's Konings overkomst; doch zij ging door, en Egmond werd er toe benoemd.

Deze schilderij van de Nederlandsche Regeeringshuishouding in dien tijd is gewis niet vleiend, maar zij is getrouw. Echter Oranje had daar geen schuld aan: maar zijn eenig doel (het voorkomen van de geweldenarijen in 't stuk van de Godsdienst, en al 't geen hij daaromtrent vreesde) dwong hem deze lieden te gebruiken, te laten begaan, en vooral die voor den Koning en zelfs voor de Landvoogdes verborgen te houden, op dat het Koninklijk gezag, zonder 't welk zij niet te keeren waren, niet in werking komen, maar veel eer inslapen mocht; en hij rekende 't beter, alles door de vingeren te zien, dan die lieden uit de regeering te verwijderen. En de Landvoogdes, na lang geslingerd te zijn, zich eenmaal in de nu boven drijvende partij geworpen hebbende, nam de beginsels dezer partij aan, en sloot de oogen voor al het overige, tot eindelijk door den langdurigen indruk van dit systema, haar eigen persoonlijke manier van denken geheel omgekeerd werd, waarom zij ook naderhand toen de tegenstrijdige denkwijze boven moest drijven, niet in het Gouvernement blijven kon.

Egmond vertrok dan, nadat er vrij wat gekibbeld was over de Instructie, hem meê te geven. En bij die gelegenheid eerst was het, dat Oranje openlijk ronde taal in den Raad begon te spreken. Hij verklaarde toen ‘dat de staat op den toenmaligen voet, waar op de zaken stonden, niet behouden kon blijven. Dat de oude Godsdienst niet te behouden was; dat de zaken van Justitie aan één Hoofd onderworpen moesten worden, dat de Raad van State meer aanzienlijke leden moest hebben. Dat men de besluiten van 't Concilie van Trente niet kon doen aannemen; dat de Religie-plakaten ingetrokken, of ten minste gematigd moesten worden; en dat men ieder vrijheid van geloof en van Godsdienst moest laten.’ Het geen Viglius derwijze ontzettede, dat hem een beroerte overviel, waardoor Hopperus in zijn plaats werd gesteld. - Het masker was nu afgelicht. Om vrijheid van Godsdienst was het te doen; en die moest uitdrukkelijk ingewilligd, of, (geschiedde dit niet) door nog grooter uitbreiding van de macht des Raads van State, door dezen, zelfs zonder 's Koning bewilliging, ten uitvoer gebracht worden.

Egmond werd in Spanje ontfangen gelijk zijn geboorte en rang vorderde, en hij bracht binnen vier maanden een zeer minzaam andwoord van den Koning te rug, 't welk alzins voldoende en genoegen gevende was, alleen het punt van den Godsdienst uitgezonderd, waar omtrent de Koning verklaarde dat hem dit boven alles ter harte ging, en dat hij liever *duizend* levens, zoo hij ze had, zou willen verliezen dan daarin verandering toelaten. Terwijl

hij den Raad van State opdroeg, om met raadpleging van twee of drie der bekwaamste Bisschoppen, middelen ter betere fnuiking van de ketterijen te beramen, zoo door het openbare onderwijs des volks, het schoolwezen, als de invoering van nieuwe straffen, te regelen: op het uitsluitsel van welke raadplegingen hij Koning dan zelf besluiten wilde. - Dit kwam (als men ziet) weinig overeen met het geen Oranje en de zijnen zich voorgesteld, ten minste gewenscht hadden; en even min met de hoop die Egmonds brieven uit Spanje reeds hadden doen op vatten; en Egmond wist zijne voorbarigheid in het schrijven niet anders te ontschuldigen, dan door voor te geven, dat de Koning hem mondeling meer toegezegd had. Dat dit echter een bloot voorgeven was, was kennelijk genoeg uit Filips kennelijke en zich altijd gelijk blijvende volstandigheid in dit stuk, waarvan zijn wel of kwalijk verlicht geweten (dit is hier de vraag niet) hem niet toeliet, een oogenblik af te wijken. Ook was niets natuurlijker, dan dat Egmond, weinig geschikt voor zulke onderhandelingen, en niet gemaakt om de juiste kracht der woorden te wegen, daarbij, vol van zijn eigen denkbeelden, en niet kunnende begrijpen, dat één mensch ter wereld anders over een zaak denken kon dan hij er op dat oogenblik over dacht, uit 's Konings algemeene uitdrukkingen van welwillendheid om alles te doen wat van hem afhing ('t geen tegen zijn geweten streed, hing niet van hem af) bijzondere toezeggingen gemaakt heeft, wel ter goeder trouw, doch zeer te onrecht.

's Konings last moest intusschen gevolgd worden,

en de raadpleging met drie Bisschoppen van de braafsten en gematigdsten had plaats, en werd met drie leden van voorname Gerechtshoven, en nog twee Godgeleerden die daar bijgevoegd werden, gehouden. Over de maatregelen tot verbetering van het openbaar onderwijs, de zeden der Geestelijkheid, en de eerste onderwijzing der jeugd was men 't, ten aanzien van 't wezen der zaak, spoedig eens: daarin was door het Koncilie van Trente voorzien; maar over de invoering van de besluiten dezer vergadering in het algemeen, en over de ketterstraffen waarin deze Bisschoppen, Raadsheeren, en Godgeleerden geene mogelijkheid van verzachting vonden, ten ware, alleen ten aanzien van berouw hebbenden en onbejaarden, en waartegen Oranje den toestand der tijden die zulke hardheden niet gedoogden, aanvoerde, geraakte men aan het harrewarren. Nog meer als de Geestelijken hun gevoelen in geschrift stelden, hetgeen (hoe zeer nog al vrij wat verzacht, en zelfs in dit opzicht 's Konings oogmerk geweld doende) echter de volkomene bewaring van het Katholijk geloof in die bedenklijke tijden nadruklijk genoeg vorderde, om den Prins van Oranje tot zoo verr' tegen de borst te stoten, dat hij weigerde daarover te stemmen. Kort daarop werden 's Konings bevelen ter invoering van de besluiten van 't Koncilie afgekondigd, onverminderd echter alle rechten van de wareldlijke Jurisdictien, waarop sommige dezer besluiten eenigen inbreuk schenen te maken. Dat dit algemeen ongenoegen gaf, is uit den staat van alles licht af te nemen, maar *quo jure* [met welk recht]?

Dit ongenoegen vermeerderde nog als Filip bij zijn nader schrijven ontkende iets meer aan Egmond beloofd te hebben dan hij hield, en de verzachting, door de Geestelijken in hun geschrift als doenlijk voorgeslagen, ten hoogsten afkeurde; de uitvoering der plakaten in den sterksten nadruk gebiedende, te gelijk met die van dat zelfde project ten aanzien der overige punten, waar het over liep. Egmond, te zwak van verstand, om aan de vriendelijke *form* waarin algemeene verklaringen van genegenheid vervat waren, niet te blijven hangen, had ter goeder trouw meer van des Konings belofte overgebracht, dan daar aan was, en stond beschaamd. De geheime Raad, die zijn systema dus door den Koning bevestigd zag, kreeg daar door dadelijk een nieuwen invloed en kracht tegen de partij die den Raad van State vervulde, en drong op de werkelijke uitvoering der ontfangen bevelen, met bijvoeging, dat, gelijk de Koning verklaard had omtrent de Inquisitie geene nieuwigheden te willen invoeren, het gedrag der Inquisiteuren onderzocht moest worden, of zij zich aan hunne Instructien gehouden hadden, en zij voor 't vervolg daar ten strengsten aan verbonden moesten worden: ten einde het volk dus te overtuigen, dat de Koning niet (als men uitstrooide) gezind was, om de Spaansche Inquisitie hier in te voeren, maar integendeel een redelijken Geestelijken rechtbank over geloofszaken. Dit werd ook door eenige leden in den Raad van Staten aangedrongen; maar Oranje, Egmond, en Hoorne weigerden alle bewilliging tot Godsdienstige Inquisitie. En ter zelfden tijd wilden zij echter 's Konings bevel

openbaar gemaakt hebben: hetgeen de anders gevoelende aan niets anders dan een oogmerk om bewegingen te verwekken, toeschreven. Dit ging door, tegen alle pogingen van Viglius, die uit vrees voor de gevolgen, die bevelen geheim gehouden wilde hebben; en zij werden afgekondigd. Ook wil VIGLIUS, dat Oranje toen aan iemand gezegd zou hebben: ‘men zal nu welhaast een ongemeen Treurspel zien aanvangen’[(1)].

Het kon niet dan ten hoogste treffen, wanneer men dus in eens de besluiten der Trentsche Kerkvergadering, met alle de gestrengheden die zij, tot bewaring van leer en zeden, aan Geestelijken en Leeken opleidde, zag invoeren, en door geestelijke rechtbanken handhaven: en, gelijk men het van een zeer groot gedeelte weet, even zoo mag men billijk onderstellen, dat verre het grootste deel, van Kerkelijken, zoo wel als wareldlijken daar tegen was. Maar met de drie Heeren was het nog iets anders. Dezen, en die het met hun hielden, hadden zich een geheel tegenstrijdig uitzicht gevormd, en meenden dit hun doel alreeds zoo goed als bereikt te hebben. Geen wonder derhalve, indien zij er deels een punt van eer van maakten om deze nieuwe instellingen te keer te blijven gaan; deels, uit innig begrip, eenmaal opgevat, oordeelden niet te moeten aflaten van hunne pogingen om de nieuwe bevelen

(1) Ondanks 's Prinsen stilzwijgendheid, is dit zeer waarschijnlijk: maar het toont doorzicht en waarschouwenden geest, maar geen plan: zijn doordringen op de afkondiging was gewettigd door 't bevel zelf; en te verbloemen kon tot niets anders dienen dan het maken van nieuwe slachtoffers.

te doen intrekken. Hier kwam de partijgeest nog bij, die daar men nu onderlag des te sterker en vuriger werd, en wanneer men hier eindelijk toevoegt, het vertrouwen des Adels op zijn aanzien, vermogen, en invloed, en het doorgaand gevoelen, dat *tegen hun algemeen gevoelen geregeerd te worden*, onderdrukking was[(1)], zoo kan men zich lichtelijk voorstellen, wat gisting er in de gemoederen rees, en somtijds (bij voorkomende gelegenheden) meer of minder openlijk, in woorden en daden uitbrak.

Na vele voorafgaande gesprekken die van geen gewicht zijn, en zelfs niet verdienen zouden in algemeene bewoording gedacht te worden, ware 't niet, dat zij de ongevoelige voorbereiding tot iets groots (iets zeer gewichtigs) geweest zijn, besloten een klein getal Edelen, die of Protestanten waren, of ten minsten de Protestantsche predikaatsien bijwoonden, de Protestantsche Vorsten in Duitschland tot een verbond aan te zoeken, om de Nederlanden van den Godsdienstdwang en Inquisitie (zoo noemde men 't nu) te ontheffen. En weldra besloten zij ook tot het

(1) Quatenus id valeat? difficile dictu! fallacia in eo est: 1°. Quod quisque de eo quod sibi utile sit, optime judicare posse praesumit; 2°. Quod privata cujusque utilitas cum publica permiscetur. [In hoe ver is dit waar? - Dit is moeilijk te zeggen. Want 1°, ieder meent dat hij over 't geen hem aanbelangt zelf 't best kan oordeelen; 2°, elk houdt zijn eigen belang voor dat van 't algemeen.]
[Men ziet echter dat B. de stelling-zelve niet tegenspreekt; veel meer, ze stilzwijgend schijnt te erkennen. Ik moest dit doen opmerken, zonder er hier eenig gevolg uit te trekken. H.W.T.]

vormen van een algemeen verbond van den Adel aller Nederlandsche Provincien, 't geen zij *Compromis* noemden. Inzonderheid nam dit op door den ijver van den Wapenkoning der Guldevlies-orde (Nicolaas de Hammes), en bij honderden (om niet duizenden te zeggen) viel men dit verbond toe. Dit Compromis schreef alle de bezwaren waar men over klaagde en die men vreesde, toe, aan een *hoop vreemdelingen*, die hun staatzucht en gierigheid met den naam van ijver voor het Katholijk Geloof bewimpelden; beschuldigde den Koning van eedbreuk; de Inquisitie, van strijdig te zijn met alle geestelijke en wareldlijke rechten, en vooral ook met de Privilegien en loffelijke herkomens dezer Landen. En na deze kokendheete inleiding, (die men moeilijk zal kunnen vrijspreken van een onmiddelijken aangreep op 's Konings persoon, gezag, en waardigheid) beloofde men bij dit zelve geschrift (en NB. onder eede) *het invoeren der Inquisitie te zullen* BELETTEN; onder betuiging echter, van niets dan den dienst des Konings voor te hebben(1); en met onderlinge *vrijwaring* van elkander tegen *alles* wat een hunner uit hoofde van Inquisitie of plakaten over mocht komen, zelfs al ware 't onder den naam van *wederspannigheid* of *revolte*(2). - Onder de voornaamste edelen waren Brederode, die nog, niet tegenstaande het verval van zijn huis, om zijne afstamming van het Huis van Holland vrij gezien was, en die, daar hij, zwak van geestvermogens en (als 't gaat) daarbij des

(1) Zoo als Guize ook in Frankrijk onder Hendrik den III.
(2) Het is inderdaad moeilijk te gelooven dat zoodanig een stuk Marnix van St. Aldegonde tot opsteller gehad zou hebben (als GROTIUS wil pag. 19).

te eerzuchtiger, gaarne een rol wilde spelen(3), en reeds te voren in het oog geloopen had over het aannemen van den naam en wapens van Holland, zeer gereedelijk in deze verbintenis trad. Ook was er Graaf Lodewijk van Nassau (Oranjes broeder) onder, die een ander man was en den naam had van den volmaaktsten Ridder van Europa te zijn, schoon zijne houding in de portretten die *elegance* niet heeft, die wij ons daar bij voorstellen. Doch Oranje zelf, Egmond en Hoorne bleven er buiten. Ook is de onberaden en heete stijl van het Compromis genoeg om te doen blijken, dat het door Oranje noch ontworpen, noch erkend kon zijn, en daar Hoorne en Egmond geheel door hem bestierd werden, konden deze er derhalve ook geen deel in nemen. - Niettemin werd Oranje, gelijk hij de ziel der partij was waar het uit voortsproot, toen het eens tot stand gebracht was, ook weldra de ziel van 't verbond-zelf; en dat het niet zonder zijn kennis tot stand kwam of tot stand komen kon, is uit alle omstandigheden ontwijfelbaar.

Zulk een verbond, openlijk bekend en ruchtbaar, kon niet missen bij het algemeen, klein en groot, de gemoederen te ontvlammen. Het regende nu schimp- en smaadredenen en geschriften tegen de Inquisitie, tegen 's Konings plakaat, tegen de kerkelijke Rechters enz. enz. en Edelen en Burgers, Staten en Steden, lieten de Landvoogdes geen rust met klachten en vertogen tegen den Godsdienstdwang. Oranje en Egmond werden openbaar door de on-

(3) Zijn zuster *Françoise* was veel aanmerkelijker door haar schoonheid, dan hij door eenige hoedanigheid.

roomschen bij plakschriften en andere tot hunne bescherming aan - en opgeroepen. Zelfs wilde men onder de Burgers den *meineedigen Koning* (zoo was hij bij 't Compromis afgeschilderd) voor het Kamergerecht van Spiers gedagvaard hebben. Nu kwam de geloofsbelijdenis der Kalvinisten ook uit, die terstond meer opgang maakte dan de Luthersche leer tot dus verre bij ons gedaan had[1], en voor welke Kalviniaansche geloofsbelijdenis eene opdracht aan den Koning geplaatst was, die het getal der aanhangeren van deze leer wel op 100,000 bracht; hetgeen door Oranje, Egmond, en Hoorne, bij de Landvoogdes nog vergroot werd. Maar dit alles deed weinig uit, en al dit gewoel steunde eenig en alleen op hetgeen men bij 't algemeen oordeelde van de Edelen te verwachten te hebben.

Het Edelen-verbond strekte, als wij zagen, om het invoeren der Inquisitie te *beletten*. Hier moesten in een zaak die eenmaal tegen hun wederstreven aan doorgedrongen was, en die deels in 't geheel niet, en deels nu volstrekt niet meer, van hun afhing, *dadelijkheden* gebruikt worden; want andere middelen waren en niet tegen te stellen. Zij hadden zich dus tot dadelijkheden verbonden; misschien (want het gaat zoo in de wareld) eer zij wel over-

(1) De reden is klaar. Zij was meer *tronchant* ten aanzien der Roomschen; meer systematisch en compleet; en drukte 't wezen van 't Christendom in se [op zich zelf] beter uit; 't geen bij de Luthersche belijdenis meer *tralatitio modo* [minder als hoofdzaak; meer, als verondersteld] behandeld was. [Het hoofddoel der Augsb. confessie was, het onverwerpelijke en Christelijk-rechtzinnige van der Protestanten gevoelens aan te toonen. H.W.T.]

wogen hadden, wat die daden zijn konden, of waar zij hen heen zouden voeren? Maar, hoe dit ook zij, zij hadden er zich toe verbonden. - Wat ondernamen zij derhalve uit krachte van hun verbond? - Men spreekt van een ontwerp om Antwerpen te verrassen; en dat dit werklijk in til geweest zij, mag men gelooven, maar Oranje nam het Stadhouderschap van Braband waar, en kon dit, onder zijn beheer, niet toelaten. - Oranje trachtte in alles, bij alle zijn populariteit, een tusschen-persoon tusschen den Koning en de misnoegden te bewaren, en zich bij den eerste even zoo een verdienste te maken van zijn tegenstand tegen de laatsten, als bij het volk, van mijn weêrstand aan 's Konings oogmerken. Hij stelde zich niet voor, dat de zaak tot zulke uitersten komen zou als 't gevolg was (want hij had zich in Filip vergist), maar wilde den Koning noodzakelijk worden, als de eenige Pacificateur in staat, *motos componere fluctus*[1], en dus den Koning niet alleen te verduisteren, maar hem en het volk aan de hand te leiden: het geen, zoo het gelukt ware, hem den arbiter en moderator [scheidsman en bestierer] van geheel de Christenheid gemaakt zou hebben.

Van alle middelen van geweld is het zachtste, en waar men gereedelijkst toe overgaat om dat het de minste inspanning van krachten kost, en er zelfs in 't geheel géén behoeft, zoo men er zich slechts het uiterlijk van geven kan, *de bedreiging*. Aan deze lieten de Verbondenen het niet ontbreken, en rie-

(1) [Den storm te doen zwijgen. Aanspeling op een vers van VIRGILIUS.]

pen luidkeels ten Hove: ‘dat de Nederlanders zoo plomp niet waren of zij wisten wel wat de Vorst zijn Baronnen of Leenmannen, en dezen den Vorst schuldig waren; en dat zij wel middel wisten om zoo hij hen langer ringeloorde, hem de oorlog aan te doen, zoo machtig als hij was.’ Men ziet hier uit, dat zij zich als Leenmannen, en niet als onderdanen verzetteden, en zeker, voor zoo verr' zij zijne leenmannen waren, maakte dit hunne zaak ten eenenmale onderscheiden van die der steden en anderen, wien noch de vrijheid van den Leenman, noch zijn recht van zich-zelven tegen den Leenheer recht te doen, toekwam. En als zoodanig beschouwde zich ook de Prins van Oranje en verscheiden Stadhouders met hem, als zij (in 1566) aan de Landvoogdes verklaarden ‘dat zij even zoo weinig *wil* als *macht* hadden om de placaten te doen uitvoeren en der Inquisitie de hand te bieden;’ met bijvoeging, dat zij liever hun Stadhouderschap wilden nederleggen, in welks hoedanigheid zij erkenden dat de Koning het van hun vorderen kon. Naderhand heeft men aan de zijde des Konings de rechten van 't Leenmanschap uit het oog verloren, en deze Edelen als bloote onderdanen, door weêrspannigheid misdadig geworden, willen aanmerken. En de Historieschrijvers hebben zoo wèl als de Spaanschen, door wie de Koning bestierd werd en die den aart der betrekkingen van onzen adel niet kenden, dit algemeen voorbijgezien, en naar gelange der partij die zij voorstonden, de maatregelen goed- of afgekeurd, zonder ooit den grond aan te geven, waarop zij berustten. *Et c'est ainsi qu'on écrit l'histoire!* -

Men moet echter bekennen, dat in dien tijd de begrippen van Jus publicum, Jus Civile, en Jus feudale op de wonderlijkste wijs in de hersens der Rechtsgeleerden door een geklutst lagen; de onderscheiding van den Leenman en den onderdaan in denzelfden persoon en in dezelfde daad in veel gevallen zeer moeilijk was; en dat onze Edelen in 't geheel geene Rechtsgeleerden waren en in hun gedrag telkens die bijzondere betrekkingen verwarden; nu eens veel te verr' gaande in het uitstrekken der vrijheden of rechten die hun toekwamen, en dan weêr bevreesd om van 't geen van hun afhing gebruik te maken; met één woord dobberden tusschen den Leenman en den onderdaan. Maar het is daarom te noodzakelijker, verlichte denkbeelden van Staats- en Leenrecht mede te brengen, wanneer men de Geschiedenis dezer tijden opslaat.

Doch deze bedreigingen waren slechts algemeen en *in vago*, en weldra moesten die nader aangedrongen worden. - Oranje en Hoorn verlieten intusschen het Hof, en gingen op hun goederen. Zoo hier eenig ander oogmerk bij was, dan alleen zich aan de ongenoegens te onttrekken, die bij de tegenwoordige maatregelen hem daar aanhoudend ontmoeten moesten, zoo was het, zekerlijk, dat hij begreep dat zijne afwezigheid 't geen er stond te gebeuren, nog meer belemmerend voor de Landvoogdes maken moest.

Met zijn kennis werd een Request opgesteld om door de Verbondenen in te leveren, en waarvan men zich te meer uitwerking beloofde om dat het voorgegaan werd van een gerucht (dat uit den boezem der Verbondenen-zelven kwam, en wezendlijk op on-

derhandelingen gegrond was, maar die nooit tot rijpheid kwamen), dat men 35000 man Protestanten, zoo te voet als te paard, gereed had om in 't land te vallen, indien er de vrijheid van Godsdienst niet toegestaan wierd, die men ten getalle van anderhalfduizend man, gewapend, te Brussel zou komen verzoeken. Dit gerucht ging met andere van velerlei aart en van onzekeren oorsprong gepaard, waardoor deels het Hof, deels het volk ontrust werd, en de zaak verergerde door de verwarring waar in zij de Hoofden brachten. - De verbonden Edelen verschenen werkelijk kort daar op in Brussel. Brederode, die zich aan hun hoofd stelde, met wel 200 paarden; de overigen, met geringer gevolg; en ten getalle van 300 gehoor gevraagd hebbende, trokken zij op den 5^{den} April 1566, doch ongewapend, in statie naar het Hof, en gaven de Landvoogdes, (die vooraf zich wel met de Vliesridders en andere beraden had, doch zonder andere vrucht, dan alleen dat alles tot verzachting of schorsing der plakaten ried) ten aanzien en bijwezen van Oranje-zelf die bij de Landvoogdes in den Raad gezeten was, hun verzoekschrift door de hand en met een aanspraak uit den mond van Brederode over. Deze aanspraak was nederig, maar tevens was zij laf, door te lochenen 't geen van hun pogingen reeds bekend was: En het request behelsde betuigingen van trouw, bevreesdheid voor opstand wegens de Inquisitie-plakaten, en de onzekerheid van lijf en leven zoo men ze uitvoerde; met daar op gebouwd verzoek dat de Landvoogdes bij den Koning op de intrekking en tenietdoening dier plakaten aanhouden wilde, en ze inmiddels buiten wer-

king of uitvoering stellen: hetgeen besloten werd met betuiging van *onverantwoordelijk* te willen zijn voor de kwade gevolgen die het niet bewilligen van dit verzoek na zich zou mogen slepen. - Het antwoord der Landvoogdes bij wege van appointement was, dat zij genegen was, een bezending aan den Koning te doen, die op alles (vertrouwde zij) goede orde zou stellen, inzonderheid mede op de verzachting der plakaten, waarop men in den Raad ook, alreeds voor dit addres, gewerkt had. Doch, dat het in haar macht niet stond, de placaten of Inquisitie onderwijl te schorsen: dat zij echter den Inquisiteuren en Baljuwen zou doen aanschrijven, hangende 's Konings beraad in de uitoefening hunner posten daar omtrent met alle bescheidenheid en gematigdheid te handelen; terwijl zij van de Edelen (requestranten) verwachtte, dat die zich goedwillig zouden betoonen om het Katholijk geloof zuiver, en de rust (als hun betaamde) ongestoord te bewaren.

Hoe zeer dit alles was, wat de Landvoogdes geven kon, was men echter (even als of men meer had kunnen verwachten) verre van te vreden daarmeê. - Ook trok men de laatste en *admonitoire* Clausule zich aan op eene wijze die belemmering bewees, en, na den gedanen stap, laf genoeg was. Men leverde een tweede request in, voornamelijk daarop neêrkomende, dat zij hoopten geen ongenoegen met hun (addres gegeven te hebben, hun afkeer van oproer of hetgeen daar stof toe geven mocht, betuigden, tevens met hunne getrouwheid aan den Koning (‘voor wiens voeten zij gereed waren te sterven’); en ein-

delijk een verzoek om alles ten beste te duiden: wederom echter met protestatie van *ongehouden* te willen zijn voor de gevolgen die het van de hand wijzen van hun vorig addres hebben mocht. - De verlegenheid die in dit tweede request doorblonk gaf de Landvoogdes den moed weêrom, die bij 't eerste vrij wat gezonken was, daar zij hier uit zeer wel bemerkte dat het dezen Heeren aan plan en aan macht faalde om hun opzet door te zetten; en het andwoord was derhalve nu ook vrij wat scherper, en behelsde 'dat er geen onheil te vreezen was, zoo de Heeren Edelen daar slechts geen oorzaak van waren; voor 't welk zij zoo onderling en ieder voor zich, als bij de Gemeente zorg hadden te dragen; zoo als zij ook (vooral) onder de hand geen meer bondgenooten in hun associatie zouden hebben te zoeken'. Dit trof (zoo als 't gaat bij lieden die driftig en onberaden iets aanvangen, zonte weten hoe het ten einde te brengen); en zoo die tweede stap vrij bont afstak, bij de stoute taal en vermetele houding in den eersten, daar volgde iets nog zotters op, als zij de laagheid hadden, van na het bekomen van dit tweede antwoord, mondeling en *per internuncios* bij de Landvoogdes te doen aanhouden, dat zij toch een verklaring zou geven, dat zij alles wat er verricht was, *ten dienste Gods en des Konings* gedaan hield te zijn: 't geen de Landvoogdes, die vooraf zeer neêrgeslagen was, nu met recht uit de hoogte beändwoordde door te zeggen: 'Dat de tijd en hun verder gedrag best zou kunnen doen zien, van wat aart hun bedrijf te houden was.' - Een vernedering die zij zich op

den hals haalden en nu ook stilletjens verdroegen, en die waarlijk den schimpnaam rechtvaardigde die Barlaimont hun toevoegde. - En wie, inderdaad, kon ze, na hun ontzach-inboezemende verschijning te Brussel, zoo neêrgeslagen zien heen druipen met den smaad dien zij zich zoo laf en kinderlijk op den hals haalden, zonder te zeggen; *si ce ne sont de vrais gueux* , *au moins ils se comportent comme tels?* [Zie de *Bijvoegs.*]

Men kan na dezen uitslag (want hier meê was alles over, en zij scheidden neêrslachtig uit een) licht inzien hoe verstandig Oranje deed, (hij die zijn lieden wel kende en wist wat er in zat!) zich buiten hun Bondgenootschap te houden. Doch dit neemt niet weg, dat hij met geen goede oogen dien afloop van een maatregel waarvan ieder zich veel heloofd had, kon aanzien. En men mag het misschien aan zijn invloed toeschrijven, dat om die slechte houding, van een anderen kant te verbeteren, de lichamen der Staten van Brabant, van Vlaanderen, en van Namen, tot een vertoog van denzelfden inhoud besloten. Holland volgde deze Provincien hierin na, evenwel niet zonder dat Amsterdam (altijd in de contra-mine) zich daar tegen verzettede. Ondertusschen waren deze addressen, door de lafheid der Bredero-dianen nutteloos: want nu de Landvoogdes, na hen zoo te hebben zien vallen, geen reden meer vond om zoo verlegen te zijn, was hare houding geheel veranderd, en zij vroeg, bij het aanbieden van de Requesten vooraf naar den inhoud, en verklaarde, er geen te willen aannemen van inhoud als dat der *Edelen die men Geuzen of schooiers noemde:*

zoo dat men zijn addressen te rug nam en er vrij wat verandering in maakte. - 't Geen verstandig in hun gedrag was, was dit, dat zij den smaad van dit *sobriquet* dat hen nu ten deel gevallen was, zich als tot een eertijtel maakten en de bespotting omkeerden, door dezen naam van *Gueux* openlijk aan te nemen, en te afficheeren met het dragen van houten bedelaarsnapjens in de knoopsgaten, en het slaan van penningen met *in een vattende handen* en *bedelzakken*, onder 't opschrift: *fidele au Roi jusqu'au besace*. Doch als men 't wel beschouwt, is dit alles niets dan een bloote *retraite*, in 't geheel niet samenstemmende met het hoogdravend en stout compromis van *oppositie* en feitelijk BELETTEN van 's Konings bevelen.

De Edelen, nu, ruim zoo zeer door den geest gedreven om zich te ontschuldigen, als om hun eerst zoo hoog uitgebazuinde rechten te handhaven, besloten tot eene bezending naar den Koning. Montigny nam dit op zich met Bergen, doch had groot berouw als hij te Parijs reeds het groot ongenoegen des Konings vernam. Zij werden echter bij den Koning minzaam ontvangen, maar hun last zag nu op geen *intrekking* en *te niet doening* enz. enz., de toon was een weinig gevallen en men droeg den kam nu zoo hoog niet; zij zag nu op een *moderatie* (zoo als het hiet), waarover men in de Nederlanden lang bezig geweest was om ze smakelijk te maken, en waarover zij advisen van de Staten van eenige Provintien en van eenige Gerechtshoven, die er wel mêe instemmen wilden (schoon anderen er tegen waren) meêbrachten, maar welke *moderatie* zoo weinig om 't lijf had, dat het gemeen, reeds met vrijheid van

Godsdienst gevleid, en bij dit ontwerp even zeer doodstraffe op onroomsche leer en gevoelens ziende, het spotsgewijze *moorderatie* noemde. Daarbij wilden zij dan de afschaffing der Inquisitie (wel te verstaan van den naam van Inquisitie; want de daad, als blijkt, bleef bewaard) en eene amnestie. - Schoorvoetende kwamen zij hier meê aan, maar des Konings onthaal gaf hun moed; en nu begonnen zij de Spanjaarts te beschuldigen van de Nederlanders te willen vervoogden en onderdrukken; 't geen in dien zin opgevat werd als of zij gezegd hadden: ‘wij willen naar onzen eigen zin en niet naar dien des Konings geregeerd worden,’ dat niet wel werd opgenomen.

De Landvoogdes ondertusschen uit den aart geneigd om de Nederlanderen te genoegen, had een plakaat in de wareld gebracht, grootendeels op den voet van de zoogenaamde *moderatie* ingericht; maar het werd niet overal afgekondigd. - De meerdere zachtheid van dit plakaat, en het niet overal afkondigen, waren twee zaken die de stoutheid der Onroomschen vermeerderden. In 't eerste zagen zij een *vrees van den Koning*, als welke gedwongen te rug trad: in het andere, een overtuiging bij de magistraat van 's Konings onmacht, wiens plakaten men liggen liet en verachtte. Hier door, en door al 't gene beloofd, gedreigd, en te doen was geweest over het Godsdienst-werk, aangewakkerd, begonnen zij zich alles te veroorloven: 't was hun een lid van een vinger gegeven, waarmeê zij zich gerechtigd achtten om de geheele hand te nemen. Men bestond nu (het geen tot dus verre slechts in bijzondere huizen in 't heimelijk geschied was) in het openbaar

te prediken. Eerst geschiedde dit in bosschen; daar na op het vlakke veld, wijd en zijd zichtbaar. Eerst ongewapend; daar na met allerlei geweer bij zich, en met uitgezette gewapende schildwachten en vedettes. Verscheiden priesters verlieten ook hun Choorgewaden en predikten in hunne kerken de Hervormde gevoelens. De meeste Predikanten echter waren uit Frankrijk; anderen, uit Emden overgekomen. In Andwerpen rees uit deze nieuwigheden een hevige beroerte, die Oranje door zijn tegenwoordigheid, invloed, en gezag, maar met moeite, stilde. De Graaf van Kuylenburg liet openlijk in de kerk zijner stad de Hervormde leer prediken, en nu ging dit door in alle gedeelten van Holland, op de eene plaats onder begunstiging, op de andere niet oogluiking, en elders in weêrwil en ten spijt van de Magistraat.

Dit alles kwam tot den Koning. - Bij dezen werd begrepen dat het niet dan het werk van *een of twee personen* was, die den klem der regeering in handen zochten te krijgen en de vrijheid van Godsdienst af te dwingen. Men mag denken, dat Oranje en Hoorne hier mede gemeend wierden, schoon de Koning nog steeds voordeed, dat hij hen onder zijne getrouwste *Vazallos* rekende; 't geen wel meer Staatkunst dan oprechtheid geweest kan zijn.

Het inwilligen van verzoeken, tot zulk een eind (gelijk hij het inzag) strekkende, begreep men dat 's Konings waardigheid niet lijden kon; maar men achttede zijne overkomst (die de Nederlanders eerst zeer gewenscht hadden, maar nu met kracht afrieden) het beste middel te zijn om der verbondenen aanhang

te vernietigen, orde op alles te stellen, en, met vaderlijke affectie, te straffen, te vergeven, en te regelen wat in verwarring geraakt was. De Koning besloot dan tot de overkomst, en daar is geen twijfel; of zoo hij dit besluit nu dadelijk uitgevoerd had, de rust was spoedig hersteld geweest, want Oranje zou zich niet gewaagd hebben hem openlijk trots te bieden, en de verbondenen zouden geijverd hebben (in den geest, waarin zij nu waren) om hem hun *devouement* om strijd te toonen; en bij het gemeen of de Burgerijen zou de groote meerderheid der Roomschen de Onroomschen licht bedwongen hebben[(1)]: maar ongelukkig vorderde de tijd van het jaar dat die overkomst uitgesteld wierd tot het voorjaar. En inmiddels stond hij toe, dat de Pausselijke (of buitengewone) Inquisitie opgeschort wierd, mits de Bisschoppelijke in kracht bleef: (onvoorzichtig!) dat men hem een nieuw ontwerp van matiging der plakaten aanbood, maar waarbij 't Katholijk geloof en zijn eigen gezag niet leed: en dat de Landvoogdes aan de verbondenen *vergiffenis* mocht verleenen. Doch hij wilde ALLE *verbonden, samenkomsten, preken*, en *openbare ergernissen* afgeschaft hebben, zoo niet met goedheid, dan met geweld van wapenen, waartoe hij de Landvoogdes volkomen machtigde de benden waarover zij meester was te gebruiken, en zelfs! andere in soldij te nemen[(2)]. -

(1) 't Waren lieden die, om den Koning vreeslijk te zijn, tot het uiterste van wanhoop gebracht moesten worden, even als de tamste dieren, die niet dan in punt van onmiddelijk levensgevaar klaauw of tand gebruiken.

(2) Is dit nog tyranny, zoo men 's Konings plichtbezef en geweten ten grond legt? - Ik zeg volmondig neen.

Bij het afvaardigen van dit besluit zond hij zeer vriendlijke brieven aan de drie Heeren, en bijzonder aan Oranje, wien hij eigenhandig schreef, voor zijn goede diensten in Andwerpen dankte, en alzins vleide, maar tevens aanmaande om acht op zijn broeder Lodewijk te geven, die zich ('zoo gezegd werd') wat te diep in dat werk gestoken had. - Al wederom daden, zoo men gezond oordeelen zal, van geen Dwingeland, maar van een Vorst die nageeft zoo veel hij oordeelt te kunnen; en zich niet aanmatigt, dan het geen de Edelen-zelven hem toekenden.

Men ziet dus, om dit in het voorbijgaan aan te merken, dat er thands geene quaestie over rechten en privilegien qua tales was; ja zelfs de allerminste schaduw niet, maar het was alleen het ongelukkig ding van Religie-drift, die (even als men van den honger zegt) geen ooren heeft, en daarom nooit te bezadigen is, maar voldoening wil.

Van waar dit? (Zie de *Ophelder. en Bijvoegselen.*)

Middelerwijlen hadden de verbonden Edelen een vergadering te S^{t}. Truien (in 't Luiksche) gehouden, waar zij in grooten aantal, gedurende verscheiden weken, raadpleegden, wat te doen. Waartoe hier besloten, en of er iets besloten zij geworden, is onzeker. De Spaanschen willen, dat het besluit was, volk te werven om zich tegen des Koning krachtige maatregelen, zoo hij ze doorzetten mocht, met geweld te kanten, en dat zij den Onroomschen die hunne bescherming verzochten, die beloofden. Het laatste is wel waarschijnelijk, maar het eerste ongeloofbaar, naar de twijfelmoedigheid waarin zij ge-

zonken waren, schoon er zekerlijk in die bijeenkomst wel quaestie van geweest zal zijn. Het is mij voorgekomen, dat het op die vergadering toegegaan zij, als gewoonlijk in zulke gevallen, waar de eerste stap mislukt is. Besluiteloosheid, uit mismoediging, die de vurige drift om iets te ondernemen te loor stelt, is daar het gewone kenmerk van. - De Landvoogdes echter nam daar achterdocht uit, en bewoog Oranje, om met die vergadering of gemachtigden van die in onderhandeling te treden. Men mag gelooven dat Oranje zelf haar dit ingaf, ten einde het verbond dat nu zoo diep gezonken was, daar door wederom eenig aanzien en zelfgevoel (*relief*) te geven: want gelijk hij het van den aanvang af begunstigd had, wachtte hij nog, dat er eenig nut meê te doen was.

Dit geschiedde, en zij waren, op Oranjes voordracht, gereed, 's Konings andwoord (dat toen nog te gemoet gezien werd) geduldig af te wachten: ook was het niet moeilijk het daar toe te brengen, bij lieden, die zelf niet wisten wat zij wilden. Reeds te voren hadden zij het aanbod van den Prins van Condé en van Coligny, om hen met 4000 Edellieden te paard (dat is bij de 20000 man) bij te staan, afgewezen, uit vrees voor des Konings ongenoegen. Even of hen, na den eersten stap, iets had moeten te rug houden, om dien door te zetten, zoo zij anders van hun recht overtuigd waren.

Kort na het scheiden dier vergadering, en het aankomen van 's Konings bovengemeld besluit, begon het geweldig voorval dat alles uit zijn verband rukte, en oorzaak van alle de verdere onheilen wierd. - De staat van zaken scheen een keer te ne-

men die voor de nieuwe Godsdienst iets gunstiger was; de Onroomschen, als gezegd is, waren stout geworden; de vluchtelingen en ballingen, door de vrees voor de Plakaten en Inquisitie verjaagd, kwamen te rug, en een menigte vreemde heethoofden en roervinken van elders voegden zich bij hen, en daar onder een menigte van verloopen monniken; en in eens waren zij zelf verwonderd zoo talrijk te zijn. Een blinde en dolle dweepzucht won veld onder een ongeregelden hoop die door een Pinehas-ijver[1] gedreven meende te worden, en de beeldenstorm begon, die op den 14e Augustus 1566 in Vlaanderen en Artois het eerst aanvang nam en weldra geheel Nederland doorliep (Luxemburg en Namen alleen uitgezonderd). Men heeft gevraagd, wat het gemeen zulk eene stoutheid gaf? Even of dolle dweepzucht onder een ongeregelden hoop niet alles vermocht: of, er iets meer bij het gemeen behoefde om moedwilligheden te plegen dan het eenig denkbeeld van de sterkste te zijn! En dit denkbeeld werd nu verwekt door 's Konings eerste toegeeflijkheid in het stuk van Godsdienst. En zekerlijk ging het gepaard met een denkbeeld, dat het den verbonden Edelen aangenaam zijn moest, en dat men in dit werk op de door hen beloofde bescherming rekenen kon. Hier van was alles zoodanig overtuigd, dat vriend en vijand hen van de aanstoking van dit vuurtjen verdacht, en zij zich daar moeilijk van zuiveren konden, hoe zeer het, uit hoofde der domheid, die daar in gelegen geweest zou zijn, ongelooflijk is. - Dat

(1) [Z. *Numer.* Kap. XXV. - Z. de *Bijvoegs.*]

Oranje daar geen het minste deel aan had, is volstrekt zeker. Of Graaf Lodewijk er eenigzins toe medegewerkt hebbe, (hij, heeter dan zijn broeder, openbaar Protestantsch, en niet vrij van onvoorzichtigheid en voorbarigheid!) is meer twijfelachtig. - Ondertusschen is het merkwaardig, dat die baldadige plondering nergens tegenstand ontmoetede. - Brederode had de dwaasheid van in dezen tijd, niet zonder ostentatie, het land door te reizen, onthaalde in de steden waar hij kwam de Wethouderschap voor zoo verre zij goed Geusgezind was, en trachtte zich aanhang te maken, maar had geen deel in den beeldstorm, zoo veel blijkt. Hoe hij in Amsterdam ontvangen werd, en welk liedjen er van hem langs de straten gezongen werd, en nog in mijn kindsheid algemeen was, is bekend, en door mij voor nu ruim 12 jaren in 't openbaar opgehelderd[(1)].'

De Landvoogdes door deze losbarsting verschrikt, en belet uit Brussel te vluchten, ging in die angst zich zoo verr' te buiten, dat zij (het nu alreeds een groot geluk achtende de Onroomschen vrij te laten preêken, mits de godsdienst-oefening der Katholijken slechts ongestoord bleve,) met overleg van den Raad van State, een verdrag met de Edelen maakte; het geen t' allerdwaasste stuk was dat zij doen kon, daar het alles in 't Land eensklaps buiten zijn geheel bracht, een tegenwicht aan 's Konings gezag en macht erkende, en den Koning onderwierp aan 't geen hij met zoo veel nadruk getoond en verklaard had nooit te zullen gedogen. - Dit verdrag, aangegaan onder

(1) [*Hendrik Kaptenderik* enz. Z. de *Bijvoegs.*]

mondelinge belofte van de preêken, waar zij ingevoerd waren, niet te moeien, behelsde: ‘dat de Koning aannam, het Land van de *Inquisitie* te ontheffen; op 't stuk van de Godsdienst *nieuwe schikkingen* te maken, op welke zij hem zou trachten te bewegen dat de Algemeene Staten *gehoord* wierden; voorts *amnestie* wegens 't gepasseerde; onder tegenbelofte van rust, aflegging der wapenen, stuiting van den moedwil, en geen preêken in te voeren, waar zij nog niet begonnen waren.’ Dit verdrag werd door gemachtigden der Verbondenen bezworen, aan wie ook de brieven van amnestie dadelijk overhandigd werden.

Indien het een dwaasheid en zwakheid was, van de zijde der Landvoogdes, zulk een verdrag aan te gaan, het was 't inderdaad even zoo wel van de zij' der verbondenen. Want wat wonnen zij 'er bij? In der daad niets, daar de Landvoogdes den Koning tot zijn nadeel en tegen zijn last niet verbinden kon: en zoo zij 't gekonnen had; de *Inquisitie* werklijk opgeschort was door den Koning; *nieuwe* schikkingen toegezegd waren, waarop hij even, zoo wel nu als te voren, de Staten wel zou hebben willen *hooren* (zoo 't met *hooren* te doen was); en de *Amnestie* is een ding dat altijd volgt, als de hoop der schuldigen groot is. En daar tegen, stelden zij zich aanspraaklijk voor 't gedrag van een woeste dweepzuchtige, woelige, en door alle winden gedreven menigte; waar niemand meester van zijn of borg voor blijven kon: Matigden zich aan, een gezag over dat gemeen, boven den Koning; deden daar door zich als de bewegers van dat graauw voorkomen, en dus schuldig voor

't begane misdrijf; en na zoo lang de gunst van dat graauw bejaagd te hebben, om daardoor den Koning te vervaren, gingen zij 't nu tegen zich innemen door het perk stellen aan de preeken, en 't stuiten (waar toe zij zich verbonden) van den moedwil, waar het oproerig gemeen steeds in leeft, en geen vrienden of vijanden kent. Ik zwijg dat men immers geen middel had om de uitvoering van het verdrag, aan de Landvoogdes af te dwingen. - Wat gezond verstand was er dan bij die Brederodi-aansche consociatie, in 1° een verdrag, en 2° zulk een verdrag, en 3° niet anders geclausuleerd, aan te gaan.

Tot verschooning van de Landvoogdes kan men aanvoeren, dat zij zich niet anders kon voorstellen, of deze Heeren waren wezendlijk 't hoofd van dien geheelen aanhang en de plondering een gevolg eener bestemde en geregelde onderneming, en boven dien duchtte zij voor een te hulp schieten der Fransche Hervormden onder wie deze Heeren vele en naauwe betrekkingen hadden, en misschien vermoedde zij dit ook van Duitschland, Maar zij, die noch eigen macht, noch bondgenooten buiten 's lands hadden, en van hun kant voor niets in konden staan, hoe konden zij zich voorstellen, dat wanneer de Landvoogdes van dien schrik bekomen was, zij zich niet schamen zou over 't verdrag, en het nimmer vervullen? -

Hoe het zij, het verdrag werd van de Spaansche zijde niet gehouden, maar men schond het, door de preeken te stuiten; en het is deze schennis, waarop velen (die anders geen genoegzaam rechtvaardigenden grond voor zich wisten uit te denken) de recht-

vaardigheid van het opvatten der wapenen tegen den Koning naderhand gebouwd hebben.

Oranje en Egmond gedroegen zich als Stadhouders met betamelijke gestrengheid omtrent de daders van dien moedwil, doch maakten te Andwerpen en elders een soort van vergelijk (onder 's Konings goedvinden) met de Onroomschen, waarbij hun het prediken en het houden van vergaderingen, onder toezicht van gemachtigden uit de Wethouderschap, vrijgesteld werd. Hoorne deed hetzelfde te Doornik. De Landvoogdes nam dit alles kwalijk, en deed te Utrecht de Predikers ter stad uit jagen. Te Amsterdam ging het even zoo, maar de Onroomschen weigerden daar van het verdrag, eens gemaakt, af te gaan, en waren moeilijk te bedwingen: dagelijksche opschuddingen en zelfs het plonderen van het Kathuizers-klooster waren er het gevolg van, en men zag zich genoodzaakt bij een *Verbaal*, voor het Hof van Holland gesloten, hun in de stad een kerk en kerkhof (dat der minnenbroeders) in te ruimen.

Dit ongenoegen en omkeeren der Landvoogdes, die altijd nog al op hun hand geweest was, deed de voorstanders der nieuwe Godsdienst met recht begrijpen, dat zoo Zij van den dwazen en roekelozen stap, waarin zij uit bloote schrik en radeloosheid in een oogenblik van verwarring gestort was, te rug trachtte te komen; het vooral bij den Koning die daarmede in zijn kroon getast was, euvel opgenomen zou worden: en daar men reden had, den Koning in zijne buitengewoone vriendelijkheid jegens de drie Heeren van onoprechtheid te verdenken,

en die verdenking van elders versterkt werd, zoo vond Oranje noodig, met eenige weinigen (te weten Hoorne, Egmond, Graaf Lodewijk, en den Graaf van Hoogstraten) te overleggen, hoe men zich verder te gedragen had. - De zaak was te meer bedenkelijk, daar dit jaar (1566) te Bajonne een heimelijk mondgesprek geweest was tusschen Filips gemalinne Izabella benevens den Hertog van Alva, en de Koningin moeder van Frankrijk met haar zoon den nu regerenden Koning Karel den IX (want Franciscus de II was in 1563 gestorven), bij 't welk zij elkander van de wederzijdsche hulp ter t' onderbrenging van de ketterijen verzekerd hadden[(1)], waardoor al de te vorens opgevatte beduchtheid van Oranje voor 't behoud der Hervorming vernieuwd werd. Ook was er een brief van den Spaanschen Gezant te Parijs, aan de Landvoogdesse geschreven, bij afschrift in Oranjes handen geraakt, (die er zich ook naderhand tot rechtvaardiging van zijn latergedrag op beroepen heeft), behelzende ‘dat men hem, en Hoorne, en Egmond, als stookers der beroerten moest aanmerken, hun eén schoon gelaat toonen, zoo als men Montigny en Bergen in Spanje ook deed, tot de tijd daar zou zijn om het hun betaald te zetten: En dat de gelegenheid zich nu aanbood, om door sommigen zich te onderwerpen, en andere te verdrijven, den Koning tot een onbepaald gezag in de Nederlanden (als in Spanje) te brengen.’

De Landvoogdes gaf aan dien brief een aannemelijke uitlegging; anderen die 's Konings partij

(1) GROT. pag. 18.

hielden, achtten beter, hem voor verdicht te verklaren, het geen echter geen grond heeft. Maar zoo men de zaak wel inziet; men kon aan de Spaansche zij', de drie Heeren niet wel anders dan als Hoofdoorzaken der beroerten aanmerken, en de Koning kon den inhoud des briefs toestemmen, zonder daardoor een tyran te worden: want zelfs naar een onbepaald gezag te verlangen, was iets dat hij ter goeder trouwe, ten beste des volks, doen konde, daar het bleek, hoe de werkelijke gesteltenis des Staats een eeuwig broeinest van opschudding, verdeeldheid, en weêrspannigheid was. Maar het was, van den anderen kant, aan de Edelen ook niet te misduiden, dat zij 't geen hun oud bezit mede bracht, trachtten vast te houden: en, zoo men niet onbillijk wil zijn, men kan van niemand, in aanzien geplaatst, vergen, dat hij zijn aanzien, macht, of rechten ten beste des Vaderlands overgeeft; vooral niet als hij er dat best des Vaderlands niet in ziet. Oranje en zijn broeder rekenden derhalve krachtdadige maatregelen noodig: Vooral, daar men nu de aankomst van Spaansche troepen te gemoet zag, die men nu als wekrtuigen niet slechts ter uitroeiing van de nieuwe Godsdienst, maar ook ter invoering van eene onbepaalde heerschappij, begon aan te zien. Oranje kwam daar bij velen, oprecht en hartelijk voor uit; en hadden Egmond en andere Vliesridders en Leden van den Raad van State zijn aanzoek om nevens hem lijf en goed te wagen, ten einde die benden uit het Land te houden, ingevolgd, de zaak had weldra (want toen was het de tijd, en de gelegenheid bood middelen aan) een eind genomen, en

den Koning ware de wet voorgeschreven geweest. Doch Egmond, de afgod van het gemeen en vooral van het krijgsvolk, was niet te bewegen[(1)]. Oranje verzocht zijn ontslag, ten einde naar zijne Duitsche Staten te vertrekken; maar dit verleende Filips hem niet, hem biddende, dat hij hem in die beroerte niet begeven zou, waar in hij zijn dienst zoo hoognodig had.

Na deze raadpleging die in het begin van October 1566 gehouden werd, begaf zich de Prins naar Holland, om daar met de Staten een overleg op het stillen der onrusten die steeds aanhielden, te maken, waartoe hij reeds lang verzocht was geweest. Hij werd er met de grootste vreugde ontfangen. Een geschenk van 55,000 ponden, 't welk men hem naar ouder gewoonte doen wilde, wees hij af. Hij hield te Schoonhoven de Staten-vergadering, waarin hij voorsloeg, wat middelen aan de hand te geven om aan de plaats hebbende beroerten een eind te maken. De gevoelens (als 't gaat) waren verdeeld. Sommigen begrepen, dat het aan hem stond, de oude Godsdienst te handhaven, en op de nieuwe orde te stellen, waartoe men volk kon aannemen: Anderen: dat de afschaffing der Inquisitie, vergiffenis der beeld-

(1) Imprudens (zegt GROTIUS p. 23) 'magna et regibus adversa cum periculo incipi; ubi prima processerint, durando salutem et praemia sperari; sin remiseris, instare ultionem.' [Ongedachtig, dat in groote dingen zich tegen Vorsten te verzetten, een hachlijk bestaan is; welk, eens begonnen, slechts uit volharding, behond en betooning hopen kan; maar als men verslapt, wraak te duchten heeft.]

stormerij, en versterking van het gezag der Wethouderen in de steden, het middel was. Na deze en verdere raadpleging met 's Lands Advocaat, stelde hij een vertoog over den staat des Lands op, waarin hij de vrijheid van Godsdienst-oefening als 't eenige middel voordroeg: maar dit had hier geenen ingang. Intusschen had hij te Amsterdam, Leyden enz. verdragen met de Onroomschen doen sluiten, waar bij op hun Godsdienst-oefening orde gesteld wierd. In Leyden verdient bijzondere opmerking, dat het verdrag tusschen de Wethouderschap en de Lutherschen gemaakt werd, en dat dezen zich daarbij verbonden, om ter requisitie van de magistraat alle andere gezindheid te helpen weeren. Elders waren 't meestal Kalvinische Hervormden; die in 's Prinsen afzijn een Request aan Graaf van Hoogstraten (zijn Vice-Stadhouder bij zijn afwezigheid) overgegeven hadden, waarbij zij 30 tonnen gouds aanboden, zoo men hun vrijheid van Godsdienst wilde toestaan. In Valencijn en elders in Henegouwen hadden zij verscheiden kerken bemachtigd; zoo, dat de Stadhouder der Landvoogdes schreef, dat hij hare bevelen niet wist uit te voeren. - Dit alles, aan den Koning geschreven, die juist krank lag, verstoorde hem niet weinig, en men begreep in zijn Raad, dat het graauw dat de kerken geplonderd had, de ketters die 't graauw daar toe opgezet hadden, de Edelen die de ketters beschermden en voorstonden, en de Heeren die met dezen, als hun bloedverwanten, vrienden, en begunstigden eene lijn trokken, al te samen als één beschouwd moesten worden; en besloot voorts tot 's Konings onverwijlde overkomst, die ook dadelijk aan

de Landvoogdes bij een brief geschikt om ter algemeene kennis te brengen, aangekondigd werd, tevens met de bevalling der Koningin van de Infante Izabella Clara Eugenia; terwijl men haar te gelijker tijd eenen anderen zond om geheim te houden. Die geheime brief echter behelsde niets sterks, maar veel eer het tegendeel, als der Landvoogdes vrijheid gevende om, zoo men tot verdere dadelijkheden oversloeg, de Staten te vergaderen, mits verbergende dat hij er van wist of het toestond. - Keizer Maximiliaans aangeboden bemiddeling had hij intusschen afgeslagen. - Keizer Ferdinand naamlijk was in 1564 gestorven, en zijn oudste zoon Maximiliaan II hem opgevolgd, die niet onverschillig was voor onlusten die wellicht verder in 't Rijk konden overslaan.

Middelerwijl had de beeldstorming te weeg gebracht, dat die genen der Edelen, die waarlijk en van harte verkleefd waren aan de Roomsche Godsdienst, den Bondgenoten, waaronder er velen waren, die dit gruwelstuk met geheel andere oogen aanzagen dan het verdiende, afvielen, en zich aan de zijde der Landvoogdes stelden; terwijl anderen, die zich naar plicht tegen deze uitsporigheid kweten, het graauw en de gantsche partij der Onroomschen tegen zich kregen. De Landvoogdes, het bondgenootschap dus, aan de eene zijde verdeeld en verzwakt, aan de andere van zijn sterkste steun beroofd ziende, oordeelde het tijd, om het met kracht en nadruk te bestormen, en nam krijgsvolk aan, dat onder de Graven van Arenberg en van Megen, en deels ook onder den Prins van Oranje gesteld werd, onder wien men echter een wel vertrouwd Duitsch Kolonel stelde,

ten einde hem na te gaan, en (des noods) te kunnen weêrstreven. Deze werving was (wilde zij haar plicht en instructie vervullen) te noodzakelijker, daar de Onroomschen niet slechts alreeds machtig en machtiger werden, maar zelfs in sommige steden volstrekt meester waren, en als men in de plaatsen bezetting wilde leggen, die volstrekt weigerden in te laten komen. Dus was het, b.v., te Valencyn gegaan; 't geen dan ook belegerd moest worden, en na het afslaan van een ontzet, uit West-Vlaanderen opgekomen, stormenderhand, of ten minste, na dat men tot stormen genoodzaakt was geworden, ingenomen werd; het geen daar twee predikanten en velen aanzienlijken burgers het leven kostte; en elders het voorbeeld gaf.

Nu zag men derhalve de Landvoogdes in maatregelen van geweld; en de verbondenen, die in der daad de aanvallende partij waren en zich als zoodanig aangekondigd hadden, wisten nog niet wat te doen, ik zal niet zeggen, om hun ontwerp, van 's Konings placaten en Godsdienstdwang te *beletten*, ('t geen hun Compromis meêbracht) door te zetten, maar zelfs, om zich-zelven te dekken. - Van alle Amptenaren en Wethouderen vergde de Landvoogdes nu ook een nieuwen eed, ter handhaving van het Roomsch geloof, straffing der beeldstormeren, en uitroeiing der ketterij; en tevens eischte zij van alle Leenmannen, dien van den Koning te dienen tegen ieder, zonder uitzondering. Deze laatste eed werd eerst door den Graaf van Mansveld gedaan; toen door anderen; en onder dezen was zelfs de Graaf van Egmond. Dit trof, en maakte de zaak der tegenkan-

teren des te belemmerender. Oranje weigerde den eed, met te zeggen, dat hij eens gezworen had, en daar meê oordeelde te kunnen volstaan. Hoogstraten deed desgelijks. Maar Brederode, die nu (niet zonder kennis van Oranje) zijn stad Vianen had doen versterken, en onder de hand volk geworven, tot dien eed opgeroepen zijnde, verloor door zijn weigering een bende Ordonnantie, waar hij het bevel over had; en na deze en gene stappen (in den geest van zijn karakter, of gebrek aan karakter) waarbij hij zich met den Koning trachtte te verzoenen, doch zich niet op zijn genade durvende vertrouwen, weêr te rug kroop, verviel hij (met den Graaf van den Berg, die in 't zelfde geval was) tot verscheiden onberaden bedrijven, uit vertwijfeling: Zoo zond hij, in Februarij 1567 krijgsvolk in 's Hertogenbosch, maar 't geen er slechts een paar maanden bleef, en er toen zonder wapenen weêr uitgedreven werd, als de Landvoogdes bij plakaten de goederen der ingezetenen (als weêrspannig, door het innemen van dat krijgsvolk) deed aanslaan[(1)]. Zoo zocht hij Utrecht te verrassen, doch werd door den Graaf van Megen voorgekomen. Dit mislukkende, plonderde zijn volk het klooster Marienweerd, en liep het platte land in Holland en Utrecht af met kerk- en kloosterroof. Hij schreef aan de Kalvinist-gezinden in Amsterdam, waar de Regeering, uit vrees voor beweging, volk had doen aannemen, en de burgerij, dit ontdekkende, te wapen vloog; op 't gerucht van 't welk Brederode zich derwaarts begaf,

(1) Deze manier was onder het Huis van Beieren ingevoerd.

doch te laat om iets uit te voeren; daar de zaak, toen hij aankwam, reeds bijgelegd was. Hij hield er echter groote onderhandelingen, niet slechts met de aanzienlijkste der Onroomschen uit de stad, maar ook met verscheiden Edelen, die daar bij hem kwamen. Te vergeefsch trachtte de Wethouderschap op last der Landvoogdes hem te doen vertrekken. Eenen harer Geheime Raden, derwaart gezonden om hare bevelen aan de Magistraat over te brengen, overviel hij in persoon met eenige Edellieden van zijn aanhang, op de kamer waar de man zijn verblijf had en beroofde hem van zijn papieren. Die heldendaad klonk door de stad, en, daar de hemel wist wat in die papieren zat! staken de Onroomschen het hoofd op, en eischten dat men meer krijgsvolk in soldij nam, en Brederode tot bevelhebber daar van aanstelde; en de Regeering der stad moest bewilligen, maar was zoo wijs van dit niet anders te doen, dan onder goedvinden van den Prins van Oranje, die wel de werving goed vond, maar niet Brederode tot Overste te maken: eenigen tijd waarna hij (als ware 't) half beschaamd afdroop.

Na de gemelde stappen van gestrengheid in Henegouwen, viel het den Graaf van Megen niet zwaar, in Gelderland de openbare preêken te doen ophouden, en de schade, kerken en kloosters aangedaan, te doen boeten, bij wege van een zeer gematigd en billijk verdrag. Arenberg deed het zelfde in Friesland en Groningen, en wel, met een handvol volks, schoon de stad Groningen, op haar sterkte vertrouwende, lang weêrstand bood. Hij kreeg ook den

Secretaris van Brederode gevangen, die sedert te Brussel onthoofd werd. Echter beloofde hij de Inquisitie en strenge plakaten op te schorten.- De partij der Edelen, daartegen, beraamde een aanslag op Walcheren, waarin sommigen dachten dat de Prins van Oranje de hand had; het geen echter hoogst onwaarschijnlijk is, schoon hij ze waarschijnlijk wel in het heimelijk (dat is, in zijn hart) begunstigd zal hebben, zoo wel als hij de aanslagen van Brederode niet tegen geweest was. Niet dat hij ze (de laatst gemelde vooral) goedkeurde; maar hij begreep, daar het tot een openbare scheuring gekomen was, die men niet meer vermijden kon, en waar ieder Nederlander nu deel in moest nemen, en zelfs verkeerde stappen, voor zoo verr' zij 't Gouvernement ontrusteden en belemmerden, een goed uitwerksel konden hebben, waarvan een verstandig man gebruik maken kon. Ongelukkig slechts was hij de eenige verstandige man onder geheel den Nederlandschen Adel; en dit noodzaakte hem vervolgens zich van bekwame hoofden uit den burgerstand te bedienen, door wier verheffing Adeldom en geboorte verloren moest gaan, en het land in een Magistraten-aristocratie vervallen. Dit had hij moeten voorzien! - De Heer van Toulouse was aan het hoofd van die onderneming, en had verstandhouding met Zeeuwen, die aannamen hem gelegenheid te verschaffen om zich, beide van Middelburg en Vlissingen te verzekeren. Men wierf volk voor hem te Andwerpen, doch dit lekte uit; de Landvoogdes zond toen volk naar Rammekens om hem voor te komen, en de Prins van Oranje vond zich verplicht, te gelasten, dat alle vreemdelingen

en Soldaten buiten 's Lands dienst, onmiddelijk en op lijfstraf, de stad zouden hebben te verlaten; waar in men (naderhand) een blijk van verstandhouding met de Hoofden van den aanslag meende te vinden, dewijl hij ze daar wel had kunnen gevangen nemen. - Scherpzinnig genoeg! maar hij had het recht, om vreemd krijgsvolk en verdachte personen de stad te ontzeggen, maar niet om op bloot vermoeden, gegrond op een hoofdeloos gerucht, lieden in gevangenis te stellen; zoo dit hem al, ten aanzien van zulk eene menigte mooglijk geweest ware.

Het volk, door de Landvoogdes gezonden, werd echter niet ingenomen, dewijl de Prins van Oranje bevel had gegeven geen volk zonder zijn last te ontfangen: 't geen twijfelachtig is of hij deed om den aanslag van Thoulouse meê of tegen te werken. De door hem uit Andwerpen verdreven manschap verzamelde zich bij Dambrugge; doch werd van daar spoedig verjaagd, en zakte toen te scheep de Schelde af, tot voor Rammekens; maar het gerucht was hen daar ook voorgekomen, en zij werden afgewezen, schoon zommige Burgers in Middelburg opschudding maakten om hen in te laten, maar van 't geen zij onkundig waren, zoo dat zij zich dit niet ten nut' konden maken. Zij keerden dan te rug, en ontscheepten te. Oosterweel in gezicht van Andwerpen, in verwachting van 't geen er te Andwerpen gebeuren mocht. Oranje met Hoogstraten verzettede zich daar tegen de Magistraat, die hun de Stads-bezetting op den hals wilde zenden; en hij hield tevens de poorten gesloten, dat de Kalvinische partij hun niet te hulp kon schieten; wanneer de Heer van Beau-

vais hen met 400 man aantastte, en, onder het gekerm der Onroomschen (die dit van de stads vesten met groot gehuil en gejammer, en reeds tot hun bijstand gewapend aanzagen) ten eenenmaal, men mag niet zeggen versloeg, want het kon geen gevecht heeten, maar slachtte. De Prins werd door deze gebeurtenis geweldig in 't naauw gebracht, daar hij, door de Kalvinischen gedreigd en geschonden, de stad, gedurende twee dagen, in een opschudding zag, die hij niet dan met moeite, en, door de Lutherschen en vreemdelingen die daar waren, in de wapenen te brengen, stillen kon.

Het gelukken van Thoulouses aanslag (schoon daar weinig uitzicht op was, wanneer men de hoofden en werktuigen in aanmerking neemt) had de zaak der Onroomschen een steun kunnen geven, waardoor zij misschien eenigzins te handhaven geweest was; maar de mislukking maakte hun staat hopeloos. Vooral, daar de tijding nu overkwam, dat men, in plaats van den Koning, een Spaansch leger onder den Hertog van Alva (beroemd krijgsman en van een alleronbuigzaamst karakter) te wachten had; het inlandsche Krijgsvolk aan Egmond hing, die nu de partij verlaten had; de gemoederen der Onroomschen zelfs nu min of meer van Oranje vervreemd waren, om dat hij hen niet openbaar met geweld van wapenen voorstond, zoo dat zij volstrekt weigerden hem een kleine som gelds (1000 dukaten) te schieten, ten ware hij ontdekken wilde waartoe hij die besteden zou, het geen noch raadzaam, noch doenlijk was; deze partij zelve het onderling oneens was en over hoop lag; en - de Duitsche Vorsten, door de

hoofdigheid der Lutherschen en Kalvinisten tegen elkander, ongenegen waren om de hand te bieden. - Oranje lei' derhalve zijne ampten in handen der Landvoogdes neder, en vertrok naar 't Nassausche, na Egmond met veel tederheid gewaarschouwd te hebben, van 't geen hem over 't hoofd hing zoo hij bleef, doch het geen deze, in vertrouwen op 's Konings oprechte zachtmoedigheid, in den wind sloeg. Hoorne en Hoogstraten volgden zijn voorbeeld, en weken desgelijks uit het land. Zijn vertrek bracht te weeg, dat de Landvoogdes in Andwerpen de preêken deed stuiten, en de nieuwe kerken afbreken. En de Graaf van Bossu werd Stadhouder van Holland, Zeeland, en Utrecht.

Oranjes vertrek en het geen daaruit voortvloeide of te verwachten scheen, bracht groote verslagenheid onder de Kalvinisten: inzonderheid te Amsterdam. Daar boden zij zelven aan, de preeken te staken, mits men hun vrijheid gaf om hun goederen te gelde te maken en met het hunne het Land uit te gaan; het geen de Landvoogdes toestond. Nu week men bij menigte: meestal onmiddelijk naar Emden[(1)], en van daar verder in Duitschland, en er waren geen schepen genoeg te bekomen om de lieden over te voeren. - Brederode vertrok nu ook, na zich door de Magistraat van Amsterdam geld daartoe te hebben doen opschieten, bij wege van een zeer beleefde brandschatting; echter, zijn schulden onbetaald latende. Oranje was in het geval geweest, geld van de Staten

(1) Waar van de spreekwijs: ‘Emden God beter 't!’

van Holland óp te nemen; iets dat diende om te verspreiden, dat hij zijn schulden niet kunnende betalen, te dier zake genoodzaakt was den wijk te nemen. En misschien dat hij dit gerucht wel zelf met voordacht voedsel gaf! Brederode sloeg ook den weg naar Duitschland op, zocht zijn troost in den drank, en stierf in 't begin van 1568 te Rekelinghuizen[(1)].

Het aangenomen volk van Brederode echter, geen heenkomen wetende en waar over de broeders Batenburg bevel hadden, hem nog in Amsterdam wanende, kwam voor de stad, doch werd daar door Roomschen en Onroomschen afgekeerd, waarop zij naar Waterland overstaken. De Batenburgen en hun gelijken, brave Edellieden, die niet gemaakt waren om met een hoop die nu geen hoofd van aanzien en gezag had, te loopen schooien, verlieten hen te Hoorn, en weken naar Friesland; doch werden op de Zuider-zee ontmoet, aangetast, en overweldigd, door een krijgsschip van Arenberg: men voerde hen naar Harlingen, waar (ondanks dat het genoegzaam allen lieden van een zeker aanzien waren) zeven van deze lieden opgehangen, en vierentwintig op de galeien gebannen werden, terwijl men de Batenburgen, Beima, en Galama, om hun ouden Adel, tot de overkomst des Hertogs van Alva bewaarde. -

(1) Het geen tusschen Kleef, Munster, en 't land van der Mark ligt. - Dus eindigde die fraaie Held, die men in later tijd zoo belachlijk, in de Stadhouderlooze tijd tusschen Willem den III en Willem den IV, uit dolle factiezucht tegen het huis van Oranje en tot verachting van den onsterflijken Willem den I, vergood heeft. Men zie onder anderen de plaats van VLAMING .

De door hen achtergelaten hoop sloeg aan 't plonderen van kloosters, en had het geluk van aan den Graaf van Megen, die hen vervolgde, te ontsnappen, en veilig in Heussen (in 't Kleefsche) gekomen zijnde, scheurden zij hun vaandels en verliepen. - Nu werden de steden van gewicht, met krijgsbenden bezet: Amsterdam gewillig; Maastricht en 's Hertogenbosch bij verrassing; Viane en Ameide met geweld, zijnde door Hertog Erik van Brunswijk ingenomen, nadat hij Huchtenbroek, Renesse, en Nyveld, de Schans aan de vaart te Utrecht trachtende te overmeesteren, geslagen en Renesse gevangen genomen had, die ook te Utrecht onthoofd werd, 't geen de laatste doodstuip dezer opschuddingen was: die ook buiten twijfel niet weêr vernieuwd zouden zijn geworden, had de uitvoering van maatregelen, door den Koning onder het barnen en koken dier beroeringen genomen, maar die nu niet meer vereischt werden, thands, te onpas aangewend na dat alles geslist was, geen tweeden en meer algemeenen opstand verwekt, als wij weldra zien zullen.

Het vluchten ging middelerwijlen onder allen rang en staat van menschen geweldig voort; en de Landvoogdes 't land ziende ledig loopen, zocht dit toen door een plakaat, dat niets uitwerkte, te stuiten. Geheel het Land, en alles daarin, beefde voor de Spaansche legermacht die verwacht werd, en welke de Landvoogdes (deels uit goedhartigheid voor de Nederlandsche Natie, deels uit een volkomener kennis van den staat der zaken en van de gevolgen die er te voorzien waren) door de nadrukkelijkste vertogen aan den Koning, trachtte te rug te houden

doch te vergeefs. Men oefende intusschen nog straf tegen beeldstormers, ging voort, de kerken der Onroomschen af te breken. Dat men er galgen van maakte voor de stichters, is niet dan een Rhetorische tirade van STRADA, die WAGENAAR dwaaslijk voor goede munt aanneemt. De Markgraaf van Bergen stierf in Spanje, niet zonder vermoeden van vergif; en dadelijk op zijn dood maakte de Landvoogdes zich meester van zijn stad Bergen op Zoom. Montigny werd spoedig daarna in hechtenis gesteld, en zoo eenigen willen, in Spanje veroordeeld en onthalsd, volgens anderen, door vergif omgebracht. Het laatste is onwaarschijnlijk, dewijl men de macht in handen hebbende om hem openlijk te straffen, in dien tijd ook geene zwarigheid maakte, om daar openlijk gebruik van te maken, en het uiterlijk van de Justitie noodwendig boven een heimlijk en verontwaardigend middel verkiezen moest. Maar het eerste kan ook niet zijn, dewijl er een halfjaar na zijn dood hier te lande een vonnis bij den Raad der beroerte tegen hem gewezen werd, en er bij dezelfde autoriteit geen twee crimineele sententien over dezelfde zaak plaats kunnen hebben. Hoe het zij, hij stierf in October 1570(1).

ALVA kwam met zijn Leger, dat niet slechts door aantal van manschap ontzachlijk was, maar ook door de strijdbaarheid en geoefendheid in zoo vele legertochten, uit Italie; en men heeft het als eene

(1) 't Bericht van ERNESTUS EREMUNDUS. [In de *Ophelder*.]

bijzonderheid aangemerkt, dat hij de Alpen langs den zelfden weg als Hannibal (maar in omgekeerde rigting) overtrok. Thands is die weg tot een wezendlijke heirbaan geworden, en de eene Hannibal is zoodanig op den anderen gevolgd, dat het zeldzame daar af is. - Hij voerde het in zeer korten tijd en onder de voorbeeldigste krijgstucht tot in Bourgonje en Luxemburg, waar hij 't neêrsloeg. Hij-zelf zich naar Diedenhoven begeven hebbende, verzamelde de Duitsche troepen tot zijn Leger, en werd door de Landvoogdesse verwelkoomd. Het scheen toen nog, dat 's Konings voornemen was, hem binnen kort te volgen, maar hier kwam het niet toe, alhoewel de Landvoogdes hem geschreven had, dat zijne blოote overkomst meer zou uitwerken dan een krijgsmacht van 50,000 man. [Z. de *Bijvoegs.*]

Alva toonde zijn lastbrief, die in algemeene bewoordingen vervat was, als Kapitein Generaal der Nederlanden zonder meer; en men was zoo verr' van eenig ander oogmerk voor te doen, dat de Koning in dien lastbrief betuigde te vertrouwen, dat de Hertog zijn vazallen of onderdanen met alle zoetheid en goedertierenheid handelen zou, en, zoo veel mogelijk, genade voor gestrengheid gebruiken. Maar de Hertog verborg echter niet, dat hij, buiten dien lastbrief, nog vele bijzondere bevelen had, die hij op zijn tijd en plaats zou doen blijken. Dit trof de Landvoogdes, die, van toen af bevroedende, dat haar bij Alva's zending weinig macht overgelaten, en dat er nu geheel andere begrippen, dan de haren, gevolgd stonden te worden, haar ontslag verzocht. Hij begon ook met werklijk als Generaal Landvoogd

in functie te treden, en de eerste aanmerklijke daad waar meê hij die opende, was de Graven van Egmond en Hoorne gevangen te doen nemen. Hij had zich jegens hen zeer vriendlijk gelaten, hopende daardoor meer uitgeweken Heeren te rug te doen komen en dus in zijn macht te krijgen, doch dit gelukte niet. Nu deed hij vooraf in het heimlijk Anthony van Stralen, Burgemeester van Andwerpen, en Egmonds Secretaris Jan Gazenbrood, oplichten, en dezen in handen hebbende, brak hij uit. Beide waren zij [E. en H.] ter maaltijd bij Alvaas zoon, D. Ferdinand, wanneer zij gevat en te Brussel in hechtenis gesteld werden. Van daar werden zij eerst naar het slot te Gend gevoerd, waar zij tot diep in het volgend jaar bleven zitten, en toen in weêrwil der voorrechten der orde van 't Gulden-Vlies, door den Raad der beroerten (waarvan straks nader!) in extraordinaire proces-forme, gelijk wij het bij mijn tijd noemden, te recht gesteld, en ter dood veroordeeld wierden[1]. Men wil dat Granvelle, dit te Rome vernemende, gezegd zou hebben dat dit niets was, zoo men *den zwijger* (Oranje) niet had, aan wien alleen meer gelegen was dan aan alle de overigen. De schrik en verbaasdheid die deze gevangenneming verwekte, is onbeschrijflijk, en deed op nieuw een algemeene uitwijking uit den lande ontstaan, welke met de vorige wel op 120,000 menschen begroot wordt. Ook werden er weldra een aantal aanzienlijke personen meer gevangen gesteld.

Deze lieden, dus in hechtenis, moesten een Rech-

(1) Het proces van Egmond is te vinden achter 't I Deel van LE CLERCQS *Geschiedenis der Vereen. Nederlanden*.

ter hebben, en waren zij schuldig, het Land was vol van even zoo en nog meer schuldig zijnde personen. Hen over te laten aan de gewone rechters, welke uit gemeenschap van zaak, op hun hand waren, en deels als begunstigers, deels zelfs als medeplichtigen in het geen hun opgelegd wierd beschouwd moesten worden, was, hun eene straffeloosheid verzekeren die voor 's Konings geschonden gezag allernadeeligst moest zijn, en, zoo men ze wilde, veel beter bij wege van eene algemeene amnestie geschonken zou worden, van welke men echter den Koning om den aart der zaak, waar de Godsdienst ingemengd was, afkeerig gemaakt had, als staande 't niet aan hem, een vergrijp, tegen God en zijn dienst begaan, te vergeven. Men kwam dus natuurlijker wijze tot het oprichten van een bijzondere rechtbank voor de zaken, de plaats gehad hebbende beroerten aangaande, die uit dien hoofde dan ook den naam van *Raad der beroerte* bekwam. Het was inderdaad ook *Juris publici* [volgens het Staatsrecht], naar de oude begrippen, dat misdaden tegen den Vorst qua talis [als zoodanig] begaan, dat is 't *crimen majestatis*[1] behelzende, bij den Vorst-zelven in zijnen bijzonderen Raad, en niet bij den ordinaris rechter, berecht en gestraft moesten worden. En vooral was dit zeker daar de ordinaris rechter ze niet achtervolgde. Het recht van praeventie en verjaring, alles liep hier met den aart der misdaden samen om zoodanig eenen raad te wettigen, ondanks alle privilegien *de non evocando*. - De grootste

(1) [Majesteit-schennis, of misdaad van gekweste majesteit.]

en onbeschaamdste schreeuwers van vrijheid en privilegien hebben, wanneer zij zich de Oppermacht aangematigd hadden, dit *factis et verbis* [met woorden en daden] erkend, ja ten grondregel gelegd, en de zaken van oproer en opstand even onbeschaamd aan hun kollegie van Gecommitteerde Raden getrokken, ten spijt van het Hof van Justitie dat de privilegien voorstond. - Niet dat ik deze systenu niet altijd uit al mijn macht tegengegaan heb, en als een volstrekt despotismus bestreden; of dat ik-zelf in dien lieven Raad der beroerte nevens Vargas en Viglius zou hebben willen zitten: verr' daarvan daan, maar ik wil dat men de openbare daden van een Gouvernement niet beoordeele naar bijzondere, naar later, naar meer verfijnde, meer delicate begrippen sedert opgekomen; maar na de jurisprudentie, die in dien tijd gangbaar was en waarin men natuurlijk vallen moest. Honderd maal heb ik als Advocaat geconsuleerd zijnde, ‘kan ik dit of dat doen?’ geadviseert, ja; gij kunt, jure [naar strikt recht]; maar gij moet en moogt niet gewetens-halve. Maar dan werd ook altijd het eerste lid van mijn advis gevolgd, het laatste daargelaten, en dan zeiden ook mijn medeconsulenten wel eens: dat laatste is ons niet gevraagd: schoon ik den *vir bonus*[(1)] niet van de definitie van advocaat kunnende scheiden, mij verbeeldde, dat de *vir bonus* ook tegen den *abusus juris* [het misbruiken van het recht] moest waarschouwen,

(1) [Den braven man: met zinspeling op de Romeinsche definitie van den Rechtsgeleerden, en Redenaar: *est vir bonus, juris*, of *dicendi, peritus:* hij is een braaf, rechtekundig (of welsprekend) man. H.W.T.]

wanneer hij iemand het *jus abutendi jure suo* [het strikte recht om misbruik van het recht te maken] moest toekennen. - Hoe het zij: duizendmaal wettiger was de Raad van beroerten als *tribunal criminum laesae majestatis* [rechtbank van beschuldiging van gekwetste majesteit], dan de rechtsplegingen van Gecommitteerde Raden in de troublen van 1784 en volgg: - Hoe die Raad zich van zijn functien kweet, is een andere vraag, en zullen wij straks zien.

Alva stelde zich noodwendig als 's Konings Vertegenwoordiger aan het hoofd van dien Raad; die uit twaalf leden bestond. De Graaf van Barlaimont, en Noircarmes die Onderstadhouder van Henegouwen onder den Markgraaf van Bergen was, worden onder deze Leden genoemd, maar verschenen er nooit. Men meldt uitdruklijk, dat Vargas onder alle de leden de eenige Spanjaard was, en men kan derhalve wederom niet zeggen, dat men in die rechtsplegingen de ingezetenen door Spanjaards deed veroordeelen. Deze Vargas had, natuurlijker wijze, de meeste betrekking tot Alva, en bezat ook zijn vertrouwen onverdeeld: men wil dat hij een zeer wreedaartig mensch was, en gretig om straf te oefenen. Het kan zijn, maar wij zullen hierna gelegenheid hebben om op deze beschuldiging ten aanzien van den geheelen Raad eene aanmerking te maken, waar op wij hier niet vooruit willen loopen. Zeker schijnt het dat hij in de misdaad van staat zeer gestreng was, en dit, uit een beginsel van getrouwheid aan den Koning gesproten, moest hem als wreed voor doen komen. Het was namelijk sedert de onderwerping der Spaansche weêrstrevers tegen Karel den V,

daar te lande een punt van eer geworden, de onbepaaldste getrouwheid aan den Koning te betoonen, het geen tot een uiterste gedreven wierd, dat zeer zonderling afstak bij hun ouden geest van onafhanklijkheid: zelfs zou een Spaansch Edelman die zich eer en braafheid liet voorstaan, zich toen geen gedachte veroorloofd hebben tegen den Koning of tegen 't geen de Koning deed of beval (even weinig als tegen den Paus): En in deze geestgesteltenis achtte men wederspannigheid de gruwlijkste der misdaden na of nevens de ketterij. Het is dus te begrijpen, hoe men in Spanje de geweldige maatregelen van straf en bloeddorstigheid, voor genade en zachtheid verkiezen, en met een gestrengheid te werk kon gaan, die, in onze oogen, naar 't onmenschlijke trekt. En dit, zonder daarom van een wreedaartigen geest of bloeddorstig gemoed te zijn. Vargas was zoodanig van dit beginsel ingenomen, dat hij tot een vasten grondregel stelde: ‘In het crimen majestatis is de helper of begunstiger zoo wel strafbaar als de ondernemer of eigenlijke dader; derhalve (kwam er nu hij) deze misdaad is die der Nederlandsche weêrspannelingen.’ Waar uit dan ook prono alveo [van zelf] vloeide het besluit, dat men wil dat hij altijd (en zelfs als men hem in de vierschaar ingeslapen zijnde, opwekte om zijn stem te geven) in den mond had: *Haeretici* [*fraxerunt templa*], *Catholici* [*nihil fecerunt contra*], *ergo omnes patibulentur*.[(1)]. Het is echter waarschijnlijk dat de

(1) [De ketters hebben de kerken geschonden; de katholijken hebben zich er niet tegen verzet; dus mogen ze al te samen naar de galg!]

uitdrukking even zoo weinig als dit zoogenaamd Latijn, van hem-zelven geweest zij, maar dat men het uit zijne adviezen als een generaal resultaat gecolligeert zal hebben: ook wordt het van anderen niet aan hem maar aan Hessels toegeschreven. - Weldra echter werd deze sententie in der daad door den Koning in Spanje uitgesproken, waarvan nader. Ondertusschen bezat men op dien tijd de Rechtsgeleerde gematigdheid in het stuk der Criminele Justitie nog niet, van later tijden, en onderscheidde bijzondere schuld niet al te zorgvuldig van een algemeene medeplichtigheid, uit gedogen en niet wederstaan afgeleid[(1)]. - Nevens Vargas had men den Kancelier van Gelderland; de Praesidenten van de Hoven van Justitie van Vlaanderen en Artois; drie Raadsheeren uit verschillende Nederlandsche Hoven; en den Fiscaal van Bourgonje; Viglius eindelijk, die zich ontsloeg of verschoonde om zijn hooge jaren. De post van Procureur-Generaal (de pars publica[(2)]) werd door zekeren Jan du Bois bekleed: de nog overige persoon, duister van naam, doch ook Nederlander, was *Biese* genaamd. Op de keuzen der leden was waarlijk niets aan te merken, hoe zeer *Hessels* , die Raadsheer te Gend en aanverwant van Viglius was, en Vargas een kwaden naam hebben gekregen; men kan niet zeggen dat Alva dien raad met zijne afhangelingen bezettede. Maar de kommissie was hatelijk, sommige namen 't in weêrwil van zich zelven aan, anderen (als Hessels) hadden vrouwen die er tegen aangingen en schreeuwden,

(1) JULIUS CLARUS.
(2) [Uit naam van den Vorst openbare Aanklager.]

[Z. de *Bijvoegs.*] en zoo bleven velen weg, en de tegenwoordige Leden waren in kleine getale; tot drie of vier zegt VAN METEREN, maar men moet dat even zoo min letterlijk verstaan, als wanneer PERSIUS zegt, *aut duo aut nemo*[1]. 't Is een uitdrukking om 'weinig' te beteekenen.

Voor dezen Raad nu werden zeer vele lieden van allerlei rang in persoon gedagvaard, die zich in de beroerten eenigzins hadden laten zien, of zelfs daarin uit eenigen hoofde verdacht waren gedeeld te hebben. Verre de meesten verschenen niet, maar maakten zich weg, en werden dan bij gevolg bij contumacie gebannen; (welke contumacie in criminali re voor confessie en convictie geldt) en dit, dewijl het de misdaad van gekwetste Hoogheid betrof, met verbeurte van goederen. Dit was 't lot van mijn overgrootvaders grootvader ook. Wanneer men dit bij de Historieschrijvers van dien tijd te boek gesteld vindt als eene wreedheid en een onrecht dat ten Hemel-schreit, zoo wordt de gewone lezer meestal door de wijze van voorstellen weggesleept, maar de zaak is eenvoudig 't geen in alle Criminele vierscharen alomme en altijd plaats heeft gehad en moest plaats hebben. Want waar de Rechter zoo veel indicie (dat is apparent bewijs) van strafbaarheid tegen iemand vindt, als genoeg is om een Criminele, dat is infameerende dagvaarding tegen hem te verleenen, daar kan de daad van zich op de tot drie of vier maal herhaalde dagingen en daarbij gedane intimatie, aan des rechters oordeel door de vlucht

(1) [Een paar, of ook niet één.]

te onttrekken, niet anders dan de daarzijnde indicien of bewijzen versterken, en de Rechter is verplicht hem uit hoofde van deze hardnekkigheid, te condemneeren: (welke condemnatie hij echter, door zich vrijwillig in 's Rechters handen te stellen nog bij het doen blijken van zijn onschuld kan doen opheffen.) Een Rechtsleer, die zoo algemeen als noodzakelijk is, zoo het recht gehandhaafd zal worden! - Die verschenen, werden grootendeels overtuigd, en op bekentenis ter dood gestraft, zoo dat het, ondanks de menigte van gecontumaceerden, niet te min van doodstraffen wemelde of van verbanning op de galeien. - Ongelukkig is het met de misdaden van Staat, en in het bijzonder, die van gekwetste Hoogheid zoodanig, dat bijna geen daad, hoe gering in zich-zelve, daar niet toe gebracht kan worden: En de beroerte in het algemeen als een aangreep op 's Konings gezag en waardigheid aangemerkt wordende, kon het dus ook niet missen, of vele op zich-zelfs onbeduidende bedrijven moesten, als medeplichtigheid aan die groote misdaad, hunne daders de uiterste straffen op den hals halen. Dit beginsel van strafbaarheid van ieder medewerking (waartoe men zelfs de lijdelijke medewerking brengen kan) dat in zulke tijden door de genen die de macht in handen hebben altijd sterk gedreven wordt ('t welk wij in onze dagen meer dan eens even zoo hebben zien drijven, wanneer eenige oproerige stadspensionarissen met twee of drie regenten die de overige meêsleepten zich meester van de regeering gemaakt hadden) ging toen allersterkst in zwang bij de Rechtsgeleerden, die in dien tijd meer dan ooit

aan het Despotismus van het Romeinsche recht verkleefd waren, en in den Vorst dien de Kerk erkende, een Heer zagen, wiens wil zonder onderscheid altijd en in alles onwederstaanlijk was, en een soort van Ondergodheid, die men niet wederstaan kon zonder God te weêrstaan. Niet vreemd derhalve dat men al die de wapenen tegen den Koning opgenomen, of dadelijk deel aan de kerkplonderingen hadden, voor doodschuldig verklaarde; dat men de Onroomsche Predikanten met de strop strafte, en dat men zelfs die de plondering en prêeken niet tegengestaan of belet hadden, die Requesten geteekend hadden tegen de Inquisitie, de plakaten, de nieuwe Bisschoppen; die Predikanten gehuisvest, Geuzen-liedtjens gemaakt of gezongen; Kalvinische begrafenissen bijgewoond hadden, en dergelijke, alle als schuldig beschouwde, als zijnde dit alles medewerking in den opstand, en deelneming daar in. En even zoo beschouwde men ook het beroep dat er gedaan werd op rechten en privilegien, als welke (naar 't toenmalig Juridicq gevoelen) in 't Crimen Majestatis zwijgen moesten, en ipso facto in ipsa perpetratione (quin et in cogitatione ipsa) delicti [van zelf, door de daad-zelve, ja door het opzet-zelf der misdaad] vervallen waren. De slapheid der Wethouderen in de steden werd dus meê een beschuldiging tegen hen voor dezen Raad. Met één woord, de ijver en werkzaamheid van dezen Raad was verbazend, alomvattend, en kende geen perken, en werd achtervolgens het beginsel, waar uit hij te werk ging, met eene ongekreukte strengheid doorgezet. - Doch de aart en instelling van dien Raad als een delegatie,

en evocatie beschouwd wordende; de hatelijkheid altijd aan beschuldigingen en straffen wegens misdaden van staat of gekwetste hoogheid, en niet minder aan 't straffen van Godsdienst-gevoelens en al wat dien naam voert, verkleefd, en de menigte van Executien, maakten dezen Raad weldra afschuwelijk bij het algemeen, en om dien afschuw ten top te voeren kwam er de naam van den *bloedraad* bij, waar meê men ze spoedig beteekende. En deze had nog meer dan de zaak zelve, 't vermogen om de gemoederen zoodanig in te nemen, dat weldra niets bij de hevigheid halen kon van den haat dien men den Hertog van Alva wegens dezen Raad begon toe te dragen. Men weet van ouds, dat het woord van *bloed* in de benaming eener zaak of daad gebracht, een aandoenlijkheid meêbrengt, die betooverend is, en schrik inboezemt voor 't geen men zonder dat, zoo al niet met onverschilligheid, ten minste met een koele afkeuring zou aanzien[(1)].

't Is een bijzondere vraag, of de Koning recht had, de Vliesridders, de Hollandsche Edelen, en anderen, wegens beschuldiging van hoog-verraad of hoogheid-schennis, voor dezen Raad te recht te stellen. Onze historieschrijvers beslissen dit zeer gereedelijk uit de hoogte met een platte ontkentenis: Want - zij verstaan er niets van, maar de zaak is en blijft duister. - Men begreep het toen ter tijd onder de Rechtsgeleerden over 't algemeen, affirmatif, dit is zeker: en de reden waarop zij hun gevoelen

(1) B.v. bloedschuld, bloedschande enz. - De reden hiervan. Heiliger dan men gelooft. - Verbod van bloed-eten, enz.

vestigden, kwam in effecte hier op neêr, dat een privilegie een recht is door den Vorst geschonken, en, als zoodanig, geïnterpreteerd moet worden uit 's Vorsten oogmerk en wil: Maar dat de Vorst met het te geven geen oogmerk of wil kon hebben om een misdaad tegen zijn Vorstelijk gezag en waardigheid daar meê te bevoordeelen. - En hoe veel er tegen dit argument is in te brengen, ik heb het bij ons nog voor de balie hooren aanvoeren. - [Zie de *Bijvoegs.*] - Inderdaad, naar de menschen zijn, ieder door zijne eigen vooroordeelen verblind, en door een bijzonderen wind of her- of derwaart gedreven, dien hij-zelf dikwijls niet kent of bemerkt, is het een punt, dat altijd betwist zal worden; en daarom bij Staatswetten eens vooral bepaald behoorde te worden, om dat men aan de eene en andere zijde in de goede trouw kan zijn. - De Raad der beroerte twijfelde niet aan zijn recht, maar dagvaarde Oranje, Brederode, den Graaf van Nassau, van den Berg, van Hoogstraten, van Kuylenburg, enz. Onder dezen waren er, die veel sterker gronden hadden om de competentie tegen te spreken dan een privilegie: daar zij geene onderdanen van den Koning, maar blootelijk als zijn Leenmannen te beschouwen waren, en dus volstrekt niet dan door hun medeleenmannen veroordeeld konden worden. - 't *Crimen Majestatis* wordt niet begaan dan door een onderdaan. Vergrijpt zich de Leenman, het is *felonie*, en wil de Leenheer hem uit dien hoofde straffen, 't is voor zijn medeleenmannen, zijn *pares in Curia*, dat hij geroepen moet worden. Geen ander, 't zij Hof, 't zij Vierschaar, kan hier wijzen. En zoo was het met Oranje, zoo

met zijn broeder, met van den Berg enz., die eigenlijk geen onderdanen van Filip, maar alleen zijn Leenmannen waren, en voorts onafhankelijke Heeren, of Vorsten, of onderdanen van een ander Rijk. - [Zie de *Bijvoegs.*] - Maar wat daar ook van te zegeen zij, de Raad ging door, even als een domme mathematicus die in de Jury zat, niet twijfelende aan zijn bevoegdheid om *schuldig* te voteeren, schoon hij nooit bedacht had, wat eigenlijk de misdaad was waar hij over vonniste, en het een voor het ander nam. Doch de zaak in zich-zelve beschouwd zijnde, het zou al heel moeilijk zijn te bewijzen, of (zoo als men maar blind assumeert) de punten van indaging tegen den Prins en de andere Heeren onwaarheden behelsden (de verdedigbaarheid laat ik daar, die eerst in geopend Judicium in aanmerking komen kan), schoon men zekerlijk te dier zake hun wegens felonie naar Leenrecht had moeten oproepen. De Prins vond ook niet raadzaam, zich bij een openbaar geschrift dat hij in de wareld bracht, op de punten hem te laste gelegd, uit te laten, maar bepaalde zich alleen tot de *incompetentie* van de rechtbank, tevens klagende over het vervoeren van zijn zoon Filips Willem, wien Alva, nu door het ontslag dat de Hertogin van Parma bekwam, Generaal Landvoogd geworden, van de Universiteit van Leuven, naar Spanje had doen voeren[1]. - Andere Heeren gaven ook zulke geschriften uit, maar waar in zij alle wijs genoeg waren, niet in de zaak zelve te treden[2]. - De Advocaat van Holland, van den

(1) [Zie de *Oph. en Bijv.* - Ook over zijn geval in Spanje.]

(2) Men werkte hun dus in de hand, gelijk men een afwezige altijd doet, wanneer men hem voor een Rechter roept wiens competentie bedenkelijk is: maar wat zou 't geweest zijn, zoo hij voor den Hoogen Adel als zijn Medeleenmannen gedagvaard ware? - Dezen hadden hem niet kunnen veroordeelen, zonder zich-zelven te veroordeelen. En hij zou de *Exceptio loci non tuti* [van niet veilig te kunnen verschijnen] geproponeerd hebben. Maar met hem in ordinair proces te trekken, zou deze vervallen zijn. En dit ware de rechte weg voor Filip geweest.

Ende, werd ook gevat, en overleed, door of onder het lang sleepen van zijn zaak, die de Staten schroomden zich aan te treken, in de gevangenis; doch na zijn dood (in 1571 eerst) werd hij vrijgesproken. - De Prins van Oranje, Graaf Lodewijk, van den Berg, Kuilenburg, Hoogstraten, en de nu overleden Brederode, werden bij contumacie veroordeeld. Egmond en Hoorne werden onthoofd, en hun hoofden een poos op staken ten toon gesteld, eer zij begraven werden. Egmond had zich ten einde toe met 's Konings genade gevleid, en wachtte die op het schavot nog. Hij stierf echter met kloekmoedigheid zoo wel als Hoorne. - De dood dezer twee Heeren trof Roomsch en Onroomsch boven alle uitdrukking[(1)]. - De Batenburgen, Beima, Galama, en anderen met hun op de Zuider-zee gevangen, werden nu ook veroordeeld en onthoofd.

Om des Konings macht te volkomener te vestigen, lei Alva zich toe, de steden onder meer bedwang

(1) De vraag is, of geheele terugkeer (als die van Egmond) van het eerst geättenteerde misdrijf, dit ondersteld zijnde, daar wezendlijke aanspraak op geeft? Zeker, zoo ooit, was dit het geval hier. Maar men had Filip overreed, dat hij, in vergrijp tegen de Godsdienst geen jus aggratiandi mocht oefenen [geen pardon mocht verleenen].

te brengen. Hij stichtte te dien einde een Kasteel te Andwerpen, dat veertien tonnen gouds kostte, in welke de stad een derde dragen moest; doch hetgeen niet lang daar na gebeurde, verhinderde hem ditzelfde in de meeste plaatsen; en eenige kochten dit voor aanmerkelijke sommen af. Amsterdam, onder anderen, voor ƒ200,000.

Intusschen; de menigte van vonnissen wegens dezelfde rebellie, en het bericht van Alva en zijn Raad van beroerte (aan den Koning), welke hoe meer zij naspeurden al meer schuldigen ontdekten, en eindelijk genoegzaam de gantsche Nederlandsche Natie ('t zij dan werkend, 't zij lijdelijk) medeplichtig aan den opstand, aan begunstiging van ketterij, en verzetting tegen Kerk en Vorst vonden, bracht al steeds meerdere en sterkere vervolgingen te weeg, en ten laatste een Geestelijk vonnis, niet van hun, maar NB. van de Spaansche Inquisitie, op 's Koning begeerte opgemaakt, en door hem (Koning) op den 26e Februarij 1568, bevestigd; waarbij ‘alle de Nederlanders, met uitzondering van eenigen die genoemd werden, voor kettersch of ketterbegunstigers, en schuldig aan Majesteitschennis (Goddelijke en menschelijke) verklaard werden;’ en consequentelijk leven en goed, zonder genade, verbeurd te hebben. En men begreep dat dit vonnis nu stond ter executie gelegd te worden; het geen een menigte lieden van allerlei staat met wanhoop vervulde.

Wanneer men dit vonnis beschouwt, van wat kant ook, is het een absurditeit die niet slechts het menschelijk hart, maar ook het verstand revolteert; en het zou belachlijk kunnen schijnen, zelfs aan een

poging om het te werk te stellen te denken; maar men moet hier weêr de omstandigheden, tijd, en begrippen in aanmerking nemen. - Het was in die dagen niet vreemd, een oproerige stad of ander lichaam te dagvaarden, te vonnissen, of te vernietigen. Men begreep, dat het geen tegen ééne oproerige stad geschieden kon, ook tegen meer te gelijk, en tegen een geheele Natie, even zoo recht kon zijn; en men had *facto* in Amerika getoond, dat Natien geëxtermineerd, uitgemoord, en vernietigd konden worden, en dat de Spanjaarts daar geene zwarigheid in vonden, ja, dit als een verdienstelijk werk voor God aanmerkten, zoo dra de Heilige Vader de Paus, die Natie in den ban geliefde te doen, en dit was ook hier het geval. Alva-zelf was door hem met een door zijn eigen hand gewijde pook beschonken, en de Ultramontanen stelden nu de Nederlanders verre beneden Heidenen en Manicheën, en uit Godsdienst-beginsels tijdelijk en eeuwig vervloekt, en op den aardbodem niet meer te dulden. - De zaken dus gesteld zijnde, was het geen ijdele schrik noch belachlijke aanmatiging meer, maar een wezendlijk, over 't hoofd hellend, en allerdringendst gevaar van exterminatie der Natie, en moord der individueelen, die het hart van ieder met siddering sloeg.

De verbonden Edelen ondertusschen ('t zij zy zich hier of daar in het land verscholen hielden, het zij zy buitenslands zworven) hielden zich stil, en wisten zelfs geen geld te bekomen om iets te ondernemen, zoo zij al geweten hadden, wat. Doch een hoop volks, uit vrees uit hun woningen gevlucht, en in

West-Vlaanderen saamgeschoold, vatte in verwoedheid, en zonder doel of oogmerk, de wapenen op, plonderde en mishandelde kloosters en Geestelijken, uit een razende wraakzucht, haat, en vertwijfeling. - Zij werden *wilde Geuzen* genoemd, en weldra door een geringe macht die Alva tegen hen zond, verstrooid of verdelgd.

Oranje had bij zijn vertrek uit de Nederlanden verklaard, dat hij nooit iets tegen den Koning ondernemen zou, ten ware deze hem in zijn eer of goed aantastte. Verontwaardigd door Alvaas indaging, die zijn staat, rang, en waardigheid aangreep, en door zijne bezittingen in de Nederlanden mede in dit vloek- en moord-vonnis begrepen, en van alle kant tot hulp, redding, of bescherming aangezocht, besloot hij nu het zwaard op te vatten. Hij was niet slechts Leenman van Filip, maar Rijksvorst als hij, Oppermachtig Prins, en in afkomst, stand, en persoonlijk aanzien of rang, zijn gelijk; en *bevoegd* hem den oorlog aan te doen. En die oorlog moet niet als een *bellum civile* [als een burger-oorlog], maar als een *bellum juris gentium* [oorlog naar volkenrecht] beschouwd worden(1). - Hij had nu de Hervormde Godsdienst aangenomen. -

Hij verzamelde dan in Duitschland een leger, door middel van geldleening, verpanding, en verkooping van alle kleinodien, en met bezwaring ook van de goederen van zijn broeder Lodewijk, die, heeter van karakter dan hij, en vuriger naar wapenkans,

(1) Belang van dit punt! en consequentien daar van op het gedrag van Filip: inzonderheid ook ten aanzien van den moord van den Prins.

het zijne gaarne nevens den Prins opofferde, waarbij dan nog eenige (maar zeer geringe) onderstanden uit Holland kwamen, waarop men aldaar na het gevangen nemen van Egmond en Hoorne bedacht was geworden, en in wier inzameling, onder anderen, ook de naderhand beroemd geworden van der Werf, hem behulpzaam was. Het kwam eehter zoo schaarsch om met dat alles, dat hij de benden, die de Paltsgraaf Jan Kazimir in dienst had en hem aanbood, niet aannemen kon: en met meer moed en verstand dan kracht of geluk begon hij eene onderneming die alzins hachlijk was.

Alva bezat een sterke en geoefende krijgsmacht, en, na zijn leven in 't oorlogsberoep, en genoegzaam altijd overwinnend, doorgebracht te hebben, was hij niet slechts als een der grootste en misschien de allergrootste Generaal beroemd, maar hij was 't in der daad, en verstond wat zijn voordeel en belang, zoo wel als dat van zijn vijand was. Hem zonder wel bestuurde maatregelen en een wel doorgedacht bestek aan te tasten, ware onzin geweest. Het gelukken der onderneming scheen af te hangen van hem onverwacht, van verscheiden kanten te gelijk te overvallen, dus zijn macht wijd en zijd te verdeelen, en, terwijl hij de wijd uitgestrekte grenzen trachtte te verdedigen, ergens in het hart van 't land te dringen, en het volk dus gelegenheid tot een algemeenen opstand te geven. Ingevolge van dit ontwerp, door den stand der zaken zelven voorgeschreven, deed hij Coqueville, een Normandyer, die een bende van 7 of 8 honderd man, in Frankrijk geworven, aanvoerde, een inval in Henegouwen en Artois doen,

terwijl te gelijker tijd zijn broeder Lodewijk Friesland en Groningen, de Graaf van Hoogstraten Gelderland, aan zou grijpen, en hij-zelf zich gereed hield om de eerste de beste gelegenheid waar te nemen om in Braband te rukken. - Maar hoe viel dit uit? - Coqueville begon de vijandelijkheid in Artois, maar op Alva's vertoog, bij het Fransche Hof, werd hij bij Koninklijk bevel opgelicht, en als een Roover, die zonder behoorlijke machtiging den krijg voerde, ter dood gebracht; het geen 's Prinsen ontwerp aan die zijde verijdelde. - Aan den Rhijn en Maas, waar Hoogstraten zou indringen, werden eenige sloten en steedtjens verrast, waar zij echter ten deele al terstond weêr uitgedreven werden. En dit geschiedde meest al door gevluchte of gebannen Edellieden, die zoo weinig op 's Prinsen raad of gezag pasten, dat zij tegen zijn wil Roermond gingen belegeren, van waar zij te rug gejaagd, en bij Daalhem niet alleen geslagen werden, maar meest al in 't gras beten, terwijl de voornaamsten gevangen geraakten: en dit ongeluk deed ook de overige voordeelen aan dien kant verliezen, en Hoogstratens tocht te niet loopen. - Graaf Lodewijk was gelukkiger, en beleidde zijn tocht tegen Groningerland met veel oordeel en krijgskennis. Voorzien met een Lastbrief van zijn broeder, waarbij deze verklaarde ‘de wapenen tegen de Spanjaarts op te vatten, die door hunne wreedheid den Lande het uiterste verderf bereidden, waar tegen hij bij rade der gemeene Staten voorzien wilde en door Protestanten en Roomschen gelijkelijk aangezocht was;’ voerde hij met slechts 7 of 8 honderd man zeer veel uit, nam

eenige plaatsen, en trok geld voor zijn troepen uit de Ommelanden; doch werd, na een hevig gevecht, gedwongen voor den Graaf van Arenberg, Stadhouder van die Provintie (die een dubbel getal manschap onder zich had) te wijken. In zijn aftocht door Arenberg vervolgd, wachtte hij hem in bij Heilgerlee, en sloeg hem daar volkomen. Arenberg-zelf bleef in den slag, zoo als ook aan Lodewijks zijde, zijn broeder Adolf van Nassau. Dan, te zwak om een stad als Groningen met goed gevolg aan te tasten, waar de Graaf van Megen met eenige Spaansche benden hem voorgekomen was, moest hier zijn geluk voor stuiten. Zijn gesteldheid dwong hem een forsche houding aan te nemen, en hij belegerde ze; maar Alva deed hem den toevoer afsnijden, en door den Keizer bevelen, de stad en provintie te verlaten. Hij gehoorzaamde niet, en schoon zijn volk grootendeels verliep, hij hield de stad ingesloten en bedwong de bezetting in verscheiden uitvallen die zij deed (bij eenen van welke de Graaf van Megen omkwam), tot eindelijk gebrek van betaling zijn volk aan het muiten deed slaan, en hij overzulks op moest breken. Alva, gelukkig ontkomen aan een toeleg die er gemaakt was om hem op te lichten, besloot nu hem uit Groningerland te verdrijven, en tastte hem met de overmacht van eenige duizenden, aan bij Jemming aan de Eems, waar zijn volstrekte neêrlaag door den onwil van zijn bonden onvermijdelijk was. Met achterlating van alle bagaadje, ontkwam hij uit den slag met een schuitjen over de Eems, waar hij de vluchtelingen verzamelde en ('t eenige dat hem overschoot!) naar zijn broeder voerde, om

de macht van dezen te versterken, die in Trier bij een gebracht werd. - Dit alles was voor het einde van Julij 1568 voorgevallen, en dus geheel zijn bestek op alle punten verijdeld. In Holland zat men stil; doch de eerste voordeelen van Graaf Lodewijk hadden er, door den moed der Prinsgezinden te doen rijzen aanslagen en verbintenissen veroorzaakt, om hem Hoorn en Alkmaar in handen te leveren, in 's Prinsen naam openlijk de trom te roeren, en volk te werven: doch dit en soortgelijke ontwerpen waren van geen ander gevolg, dan dat eenigen zich aan de galg brachten.

Alle deze ondernemingen, wier samenloop Oranjes indringen in Braband ondersteunen, ja mooglijk maken moest, dus mislukt zijnde, deden hem echter niet wanhopen; maar na eene openbare verandwoording van zijne opvatting der wapenen, die hij in druk gaf, en het doorworstelen van vele moeilijkheden en te loorstellingen ten aanzien van de noodige penningen, voerde hij een leger van 14000 man voetvolk en 6000 Ruiters (iets meer of min) verzeld van velen Nederlandschen en Duitschen Adel, naar herwaart. Zijn vaandels voerden tot opschrift *pro rege, lege, et grege* [voor koning, wet, en volk], deels ook, een pellikaan, zijn jongen met eigen bloed voedende. Hij leed veel op zijn tocht, die eerst in September begon, van het regenachtig jaargetij' en de onbruikbare wegen; en niet minder, van de muiterij zijner troepen, die, slecht betaald, daar door tot allerlei ongeregeldheden oversloegen, en niet in toom te houden waren.

Deze verandwoording (die men niet verwarren

moet met zijn apologie tegen 's Konings moordban, die van later tijd is) was vrij wijdloopig, en vertoonde een soort van tafereel der gebeurtenissen. ‘De Spanjaarts hadden voorlang de Nederlanders verdacht gemaakt van ketterij, en de Inquisitie doen invoeren met oogmerk om daarop eene willekeurige regeering te bouwen. De Edelen hadden daar een verzoekschrift tegen ingegeven, maar zonder vrucht. De beeldstorm was daar op gevolgd, en had aanleiding gegeven om Alva met een leger in 't land te zenden, die nu schuldige en onschuldige vervolgde, beroofde, en ter dood bracht, terwijl men den Koning van deze wreedheid onkundig en in Spanje hield, en alle rechten door den Koning bezworen, vertreden wierden. Uit dezelfde zucht, waardoor hij te voren gedreven geweest was om den Koning lang vooruit wegens alles te waarschouwen, nam hij nu de wapenen op, ten verzoeke en ter bede beide van Roomschen en Onroomschen, alleen ter eere Gods, tot bescherming van Zijn Heilig Woord en Zijn dienaren, tot dienst van Zijne Majesteit, en tot handhaving van der Landen privilegien en vrijheden tegen het geweld der Spanjaarts; voor 't welke hij goed en bloed veil stelde, en nu reeds een leger op zijn kosten in 't veld had gebracht: terwijl hij de Landzaten aanmaande om met hem de handen in een te slaan, op dat Alva bedwongen, de ware Godsdienst vrij geoefend mocht worden, en de Landen onder 's Konings gezag in vrede en welstand bloeien.’ - Men bemerkt hier zeer licht de *verandering* in, die 's Prinsen overgang tot de Hervormde leer in zijne uit-

drukkingen veroorzaakte. Deze Clausule echter, waar bij inderdaad deze Godsdienst bij uitsluiting voor de ware verklaard wordt, ware 't beter geweest, weggelaten of in eene andere wending gebracht te hebben, daar zij zeker de Roomsche beledigen moest, en ook niet met de praemissen overeenstemde. De praemissen beloven een algemeen Staatsbeklag, en bij het eind wordt eene bijzondere Godsdienst-assertie, als doel voorgesteld. Haec non cohaerent [dit sluit niet goed]. - Maar niet alleen dat het niet cohaereert. - Deze Clausule moest het deel nemen in en begunstigen van zijn krijgstocht tot een volstrekte *oppositie* tegen Koning en Kerk maken, daar het naar de praemissen, een redding van 's Konings land en volk uit de klaauwen van een tyrannijk Landvoogd was, 't geen de Koning dienen was, en dus met de banier-legende overeenstemde. - Maar men zou vruchteloos in dergelijke stukken (vooral toen ten tijde) eene juistheid van denken zoeken, die nooit algemeen is, en inzonderheid, in die dagen hoogst zeldzaam was.

Oranje was van Luxemburg naar herwaart getrokken, en had in dien weg eenige plaatsjens van weinig belang genomen; en hij stond nu tusschen den Rhijn en de Maas: wanneer Alva om hem te sluiten, zich met een veel sterker macht ter linkerzijde van deze laatste rivier bij Maastricht neêrsloeg, en vast verschanste. Oranje was van alle gereedschap om bruggen te slaan ontbloot, en de Maas hoog gezwollen; echter trok hij den snelvlietenden stroom over door een kunstgreep die in de geschiedenis der krijgskunst vereeuwigd is, en geheel de

wareld ontzette. Alva, toen het hem bericht werd, vroeg met verwerping en bespotting aan den boodschapper: ‘meent gij dat de Prins vliegen kan?’

Hij had naamlijk den loop van den stroom weten te breken door eenige drommen zwaar gewapende ruiterij in de rivier te stellen, beneden welke 't gantsche leger met bagaadje en al door den vloed trok. Doch te vergeefsch was hij overgetrokken, daar hij Alva, te verstandig om slag te leveren aan een vijand, wiens leger hij met stilzitten kon doen verloopen, ondanks alle pogingen, niet in een veldslag wikkelen kon. Alvaas legerplaats zelve aan te tasten was ondoenlijk: geen stad opende de poorten, en belegeringen te doen in het gezicht van Alva's Legermacht was eene onmogelijkheid; onafhanklijk zelfs aan 't gebrek van belegeringsgeschut, waarmeê dit leger niet toegerust was. In het veld te blijven, dat ras kaal gegeten was, zonder ondersteuning of uitzicht, verbood zich-zelve, en de winter naderde met sterke schreden, de menschen al meer en meer moeilijk makende. Zoo dat hij besloot, om door Henegouwen naar Frankrijk te trekken, ten einde zich bij de Armée der Huguenoten onder den Prins van Condé te voegen, door welk middel hij dan het voorjaar in gewapenden staat had mogen verbeiden, en een nieuwen veldtocht beramen. Doch de list van het Fransche Hof deed ook dit oogmerk mislukken, door het volk te doen begrijpen, dat zij niet tegen Frankrijk, maar tegen Alva aangenomen waren, en naar Duitschland te rug gevoerd, en daar afgedankt moesten worden, waar in hun de Prins wel te wil moest zijn.

Niet weinig was Alva verheugd en hoogmoedig over den uitslag van dezen veldtocht, waarmeê alle uitzicht voor den Prins om immer iets verder te ondernemen, verdwenen was. Pins de V zond hem nu een degen en een hoed ten geschenk. Uit eenig geschut dat de Prins bij zijn te rug tocht door de onvastheid der wegen had moeten achterlaten en eenige veldstukjens van Graaf Lodewijk, deed hij zich een metalen standbeeld in triomfanten houding met drie gekluisterden aan zijn voeten, en een trotsch opschrift gieten, 't geen te Andwerpen in het kasteel geplaatst en naderhand door Requesens weggenomen werd. - Met nieuwen ijver en verdubbelde gestrengheid werd nu het onderzoek tegen de schuldige of verdachte personen hervat; en de doorzetting daarvan hield steeds aan nieuwe verhuizing en vlucht naar buiten 's lands te verwekken, die de Nederlandsche weverijen en andere handwerken naar den vreemden verplaatste. WAGENAAR teekent aan dat in November 1569 (d.i. in nog geen jaar) reeds over de 8000 door den Raad van Beroerte bij contumacie gebannen waren, waar uit de menigte der gevluchte, en vooral die der beschuldigden, is af te nemen: want de hoeveelste is juist in staat, zich met de vlucht uit het land te redden, wanneer hij eenmaal een voorwerp van gerechtlijke verdenking geworden is?

Maar bij al deze hardheid verzuimde Alva niet, voor goede orde en Justitie te zorgen. Want 1.° beval hij alle steden en plaatsen, hunne voorrechten, waarop zij zich steeds beriepen, en die grootendeels bij den Vorst of zijn Landvoogd geheel on-

bekend waren, ja somtijds ook wel eens niet in wezen[1], in geschrift te stellen, en hem in te leveren op dat daar van blijken mocht[2]; en 2.º voorzag hij op de Criminele rechtsvordering door twee ordonnantien, die tot het eind van ons volksbestaan wet bij ons gemaakt hebben, en hier in het bijzonder verdienen gedacht te worden. De eerste, de ordonnantie op 't Criminele is, in zich-zelfs, als het gaat, aan velerlei aanmerkingen onderhevig, doch is, in allen opzichte, de beste niet alleen die destijds bestond, maar die sedert gemaakt zijn, niet uitgesloten. Maar de andere, de ordonnantie op den stijl van procedeeren in Criminele zaken, is een meesterstuk van gezond oordeel, diepe recht- en menschen kennis, rechtschapen gerechtigheids-liefde, en een zachtmoedigheid, hoedanige men van geen Antonijn in die volkomenheid zou mogen verwachten. En dit ten aanzien van alle deelen der Criminele rechtsoefening, als apprehensie, persoonlijke dagvaarding, pijnbank, gevangenhouding, veroordeeling, vrijspraak, en ontslag: in welk alles niet slechts de strictste en punctelijkste rechtkennis, maar ook een ware Civile gemoedelijkheid de voorschriften schijnt gedicteerd te hebben. Ja men mocht en moest het land gelukkig noemen, waar deze Ordonnantie gevolgd werd; en deze zelfde Ordonnantie is, gedurende de zoogenaamde Republiek die in 1795 gesloopt werd, een der voornaamste en onschatbaarste voorrechten

(1) Hier te vermelden 't Gentsche privilegie van den *koop van Vlaanderen* . [Z. de *Bijvoegs.*]
(2) Hier over zeer geklaagd, en waarom? Sed immerito! [maar te onrecht.]

van ons land, en de beste waarborg voor de burgerlijke vrijheid en veiligheid geweest, en (ik zeg het bij ondervinding) het plechtanker aller persoonlijke zekerheid.

Maar -! in deze ordonnantien werden met één pennenstreek alle privilegien en voorrechten, die er meê streden, vernietigd. - En juist, dit was een onwaardeerbare weldaad op zich-zelf; van 't welk ieder overtuigd moet zijn, die de oude manier van het behandelen der Criminele zaken in ons land, overal verschillend, en dikwijls tegenstrijdig, en in allen deele vol absurditeiten op onrechtvaardige resultaten uitloopende, (men zie bij voorbeeld de Zuid-Hollandsche van vroeger tijd) leerde kennen. Alles in bloote noodelooze, lastige, kostbare, en dikwijls belachlijke en barbaarsche formen bestaande, en ten aanzien van het schuldbewijs en het wezen der zaak, op bloote willekeurigheid uitloopende.

Die periode van *niettegenstaande alle privilegien* enz. deed echter, als natuurlijk was, zoo dra als men meester werd, naamlijk in 1576, deeze twee Ordonnantien opschorten; maar de uitmuntendheid van haar voorschriften en systematische voortreffelijkheid deed ze niet te min wijd en zijd door de Advocaten en Juristen altijd inroepen, en in de praktijk levend en werkend houden, zoo dat zij van 't oogenblik af dat zij niet meer als wet gerekend kon worden, als jus non scriptum [als onbeschreven recht], en costumier recht in kracht en autoriteit won, en zelfs boven wetten, die hier of daar opkwamen, kracht behield, zoo als beide die Ordonnantien ook altijd bij de Hoven van Justitie in Hol-

land als de eenige fons Juris Criminalis [bron van crimineel-recht] en eenige wet in die materie erkend zijn geworden, perpetuâ et unanimi sententiâ [door bestendig en eenparig gevoelen]. - Viglius schijnt er de opsteller van geweest te zijn: ook zijn zij zijne diepe kundigheden en welmeenend hart overwaardig. [Zie de *Bijvoegs.*]

Een ander punt waar Alva zich op toelei, was de belastingen te verzwaren, en een andere form te geven. Het zij dat hij daar toe gedreven werd door het begrip, dat men hem doorgaans (het zij dan te recht of te onrecht) toeschrijft, dat de weelderigheid der Nederlanders besnoeid moest worden om hen gedwee te maken; het zij dat het onderhoud van zoo groot een leger en de eindelooze kosten van zijn Gouvernement in het polityke zoo wel als in het Judicieele, hem noodzaakten tot geldvorderingen van een buitengewoonen aart, hij oordeelde 't tijd om een nieuwe opbrenging van gelden te vorderen[(1)], en het kon hem ook niet ontglippen, van wat onvolkomenheid de wijze van geldlichting was, hier van ouds gebruiklijk, en wat al ongelegenheids zij veroorzaakte. Begeerig, dit op een anderen voet te

(1) Men hield altijd de Nederlanden in Spanje voor ontzachlijk rijk. De oorzaak was de ontzachlijke sommen die zij door den handel jaarlijks uit Spanje trokken. Want men begreep niet, dat zoo zeer die balans in hun voordeel was, die van den handel op de Oostzee daartegen zeer in hun nadeel was, zoo dat het Spaansche geld daar als door een trechter heen ging, waarvan slechts een klein gedeelte bleef aankleven. En, na zulk een hoog denkbeeld van rijkdom, waren zij zeer weinig belast. - Boven dien werden alle de lasten tot onderhoud des lands, (om dat zij niet aan het Gouvernement opgebracht, maar onmiddelijk tot haar einden besteed werden) niet onder de belastingen gerekend. Die illusie was dus natuurlijk in hem. En hij vond het ook incongru, dat de Nederlanden in plaats van hun buitenlandschen Vorst te verrijken, hem jaarlijks tot het onderhoud van hun bestuur (dat ook eenvoudiger had kunnen zijn) aanzienlijke sommen kostten, die hij uit Spanje moest zenden.

brengen, dacht hij natuurlijker wijze, aan het geen hij in Spanje in gebruik had gezien, en daar men aldaar bij het verkoopen van wat het zijn mocht, een gedeelte uit de kooppenningen als belasting [plach] te hebben(1) (iets 't geen hij, zonder dat dit eenige drukking veroorzaakte, in zijn eigen stad Alva deed en daar veel opbracht) zoo bracht hij iets dergelijks in voorslag. Filip ook had reeds te voren zulk een soort van belasting meer dan eens voorgeslagen, als de natuurlijkste in zijn oog, om dat hem die gemeenzaam was: maar men was hier geweldig tegen. Tegen den 100° penning welke hij voorstelde voerde men aan dat de Koning dien meer gewild had, en er op vertoog der Staten van af had gezien, en dat de zwarigheden daar meê verknocht nog even zoo bestonden als toen. Tegen den tiende penning op den verkoop der roerende goederen, bracht men zakelijk in, dat, behalven de zwarigheid om ze te innen, dit den prijs der goederen zou doen rijzen, en dus den koophandel benadeelen(2). Alva liet

(1) (Quasi, als een praemie, waarvoor het Gouvernement den nieuw verkregen eigendom en bezit guarandeerde). - [Zoo heeft men immers nu de drukkende belasting op de erfenissen en makingen, onder den naam van *het Recht van Successie*.]

(2) Tegen 't eerste was 't eigenlijke, dat langs dien weg ieders bezittingen juist bekend konden worden, en de een zijn rijkdom, de ander zijn armoede niet geweten wilde hebben. - Tegen 't tweede, dat men niet dan de consumtie belast wilde hebben, om dat dit op allemonden drukte, en geen klasse menschen er van uitgesloten wierd; terwijl andere belastingen de mindere klassen minder treffen. En dit was altijd in Holland zoo, en daarom wanneer er in mijn tijd een belasting op flambouwen en waschkaarsen, op lieverijen, koetswapenen enz. voorgesteld werd, werd zij altijd verworpen. En - enz. enz.

zich door deze tegenwerping niet afwijzen, loste ze deels op, en verklaarde ze voorts van zoo weinig belang te houden, dat hij er zijn oogmerk niet aan opofferen wilde, van de beden (waar 's Konings gezag altijd hij leed) door een doorgaande belasting te doen vervangen. Voegende daarbij, dat hij daar tegen de belastingen op de levensmiddelen af zou schaffen, en het vrij liet aan de bijzondere gewesten, om, waar men dat beter achtte, ze jaarlijks af te koopen. Het geen hier tegen aan de andere zijde weêr aangevoerd werd, op te halen, zou ons te wijd uit doen loopen: genoeg, dat het op de gewone uitvluchten van het belang des koophandels neêr kwam (het geen twijfelachtig is of men ter goeder dan ter kwader trouw voorwendde), terwijl men in der daad den Koning door 't middel van de beden aan band wilde houden, waar in men den waren klem van de dus verre genoten vrijheid stelde, en daarom van geen andere soort van geldmiddel hooren wilde. Verder waren de vertogen daar over van de zijde der Staten (zoo VIGLIUS ze ons nagelaten heeft) op een trant gesteld, die al zeer opmerklijk is, en een verregaande afkeerigheid en kwaadwillig-

heid tegen Alva doet doorstralen, zoodanig, dat hij billijk zich belgen moest.

Alva derhalve deed niet onder, maar zette zijn opzet door, en deed op een daartoe beschreven Staten-Vergadering de hondertste, twintigste, en tiende penning eischen[1]: waarvan hij het eerste als eene bijzondere vordering voor eens, de twee laatsten, als duurzame belastingen in de plaats van de gewone en buitengewone jaarlijksche beden voorstelde. En om de zwarigheden die men tegen den tiende penning van wegen den koophandel en het veelvuldige maal door de hand van kooper en verkooper gaan, ingebracht, weg te nemen, deed hij tevens te kennen geven, dat vreemdelingen hun waren in de Nederlanden ter markt brengende, voor den eersten verkoop daar vrij van zijn zouden. Hoe zeer men nu wegens Holland tegen den honderdsten penning geweest was, men bewilligde daar thands in; maar de tiende en twintigste vonden bij de Staten en al de gewesten tegenstand. De Ridderschap van Holland, en Dordrecht, kwamen er echter ook in; maar de andere steden bleven weigerig.

Alva was zeer te onvreden over dezen tegenstand, en spaarde noch bedreigingen noch andere middelen om de gewesten tot bewilliging te brengen. Henegouwen, Artois, en Namen, bogen, op Alvaas verzekering, dat het hem niet zoo zeer om den tien-

(1) Te weten de honderdste van ieders bezitting, de tiende van den verkoop van roerende, de twintigste van dien van onroerende goederen: maar deze tiende en twintigste werden te samen onder de algemeene benaming van den tiende penning begrepen.

den penning, als wel om 's Konings gezag te doen was, 't geen hij wilde doen gelden. (En zeker, het was dus in der daad.) Nu volgden de andere provintien; Utrecht alleen bleef halstarrig, maar wilde alle drie de belastingen wel afkoopen, en het werd door inlegering van troepen tot bewilliging gebracht.

De zaak was er door; maar - daarom juist nog niet afgedaan. Want Alva, die een gaaf consent gewild had, zonder voorwaarde of bedingen, had den Gewesten vrij gelaten, zoo zij zwarigheden hadden, die bij wege van Request aan hem voor te dragen; en die zwarigheden werden nu 't op de de uitvoering aan zou komen, door den Raad van State en die van Finantien (welke beide op de hand der Provintien waren) in wier handen de Hertog die Requesten stelde, zoo groot gevonden, dat Alva in de grootste verlegenheid geraakte, en nu gaarne de bewilligde belastingen zou hebben laten afkoopen, doch (om de gevolgen) hier geen voorstel toe doen dorst. Hij moest er echter toe komen ten aanzien van de tiende en twintigste penning, waar voor hij den Nederlanden gezamelijk twee milioenen, en Holland daarin ƒ271,000 voor 6 jaren tijds, afvorderde. Misschien had men't te voren gaarne betaald, maar, nu het een soort van te rug tred van Alva was, weigerde Holland den afkoop. Andere Provintien wilden wel een afkoop voor twee jaren, maar niet langer, aangaan, en de zaak bleef steken; terwijl Alva intusschen met Koningin Elizabeth van Engeland in onmin geraakte over het beslaan der gelden, die te scheep aan hem uit Italie overgemaakt, maar in Engeland binnen geloopen waren. Een ongenoegen,

dat welhaast tot ons voordeel uitliep, daar het oorzaak was dat men de Watergeuzen in de Engelsche havens duldde, het geen zonder dat niet gebeurd zou zijn.

Beide, 't gevolg van deze onmin met Engeland (waar bij de koophandel stilstond en de Nederlanders veel geld en waren verloren), en de tiende penning, (waarvan de gemeente geen ander denkbeeld had dan als van een afgrijslijke afpersing, en vooral niet als van eene doorgaande algemeen dragende belasting, waardoor andere belastingen, die zij steeds, en met allerlei veranderingen, dragen moest en geduldig droeg, vervielen) maakte het volk bij ons gaande, en men haakte meer dan ooit naar verlossing uit de klaauwen van dezen Geweldenaar, die niet alleen hun bloed nam, maar ook hun geld wilde; niet alleen hun vrijheid van Godsdienst nam, maar ook die van koophandel, terwijl het zekerlijk (zoo als 't gaat) meer Belang stelde in 't geen hun *ryk* maken kon, dan in 't geen hun *zalig* moest maken. Natuurlijk: want om 't een denkt men maar eens in de week, aan 't ander alle dagen.

Dat zij die boven het gemeen waren, niet dan met onverduldigheid deze geheele omkeering van het bestuur zien konden, en, altijd een vrijheid en toegeeflijkheid van den kant des Vorsten genoten hebbende, waarvan nu geen spoor meêr overig was, nu zich niet goedschiks onderwerpen konden aan deze willekeurige doordrijving die den Vorst buiten alle afhankelijkheid stellen moest, die voornamelijk in de beden berustte: dit spreekt even zeer van zelve.

Paulus Buis, Pensionaris van Leyden, die bij de gevangenis van *van den Ende* de post van Advocaat

van Holland waarnam (waarin hij ook naderhand aangesteld werd), trok naar Dillenburg, om met Oranje te raadplegen, en hield sedert regelmatige verstandhouding met hem. Maar wat zou Oranje? - nu? na dat zijne poging die hij met inspanning van al zijne krachten, en ten koste van zijn gantsche vermogen, dat er bij ingeschoten was, in het werk gesteld had, vruchteloos uitgevallen was!

Zie daar het problema in dat oogenblik! - De verdrukte en naar verlossing reikhalzende gemeente, de uitgeschudde vluchtelingen, edel en onedel, had geene andere hoop, toevlucht, of uitzicht dan op hem: en Hij-zelf wanhoopte niet, indien men Alva slechts op allerlei wijzen ontrustte, hem in het naauw te brengen, en, zoo hij slechts eens een gewichtige neêrlaag leed, te rug te doen roepen; na 't welk men eene geheele verandering van maatregelen bij den Koning, en herstel van alle bezwaren verwachten mocht. Hij was, in dit uitzicht, gezind (stelde men hem daar in staat toe) een leger op nieuw in het veld te brengen, en alles te beproeven: Maar intusschen, en eer hij hier kans toe zag, begreep hij het nuttigst, de Uitgewekenen, ter zee bezigheid te geven[(1)]; niet (naar het schijnt) omdat hij daar groote uitwerksels van wachtte, of wezendlijk een aanval van den zeekant beöogde, en van Alva's misslag in het onbezet houden der zeekusten gebruik wilde maken, zoo als men zich gewonelijk, op't gezag van onze schrijvers, verbeeldt, noch ook om den raad van Coligny te volgen; maar alleen met het dub-

(1) Na 1795 wilde men dit niet: want Engeland verkoos het anders. En waarom? dit heeft het getoond.

bel uitzicht: 1° om een hoop berooide menschen met ledige handen en onrustige koppen werk te geven (hetgeen bij een menschenkenner altijd een hoofdpunt is); en 2° om door vrijbuiten 't benoodigde geld aan te schaffen voor een tweede onderneming die hij te lande beraamde. - Hij gaf dan lastbrieven aan verscheiden vluchtelingen van allerlei staat en rang, Edellieden, Kooplieden, Burgers, om schepen te mogen uitrusten en wapenen ('t geen eenigen voor eigen rekening deden) en ten roof te varen. Deze lieden welke men de *Watergeuzen* noemde, hadden Jonker Adriaan van Bergen, Heer van Dolhain als Onder-Admiraal over hun vloot. Hun last bracht meê, alle steden, plaatsen, on ingezetenen van het R. Rijk, Engeland, Denemarken, Zweden, Frankrijk en alle anderen, die *den woorde Gods en hem* (Oranje) *toegedaan waren*, niet te beschadigen: 't geen zij echter zeer kwalijk nakwamen; want waar buit te halen was, zagen zij (en dit was in hunnen toestand niet vreemd) er heel weinig na, op wien zij die maken konden. Zij ontrustten echter voornamelijk de Nederlandsche schepen, waarvan zij meer dan eens een goed aantal te gelijk namen, liepen zelfs in het Vlie in, roofden op de Zuiderzee, en deden in Friesland en op de Friesche eilanden landingen met moord en brand verzeld, terwijl zij de gevangenen die zij maakten op rantzoen stelden. Zelfs belegerde Dolhain Delfzijl, alhoewel zonder gevolg. En Monnikendam werd mede door een deel van hun verrast en geplonderd. Zij hielden zich van tijd tot tijd in de havens van Engeland op, als hun naast gelegen zijnde, of in de monden van de Eems en Elbe; ook wel te

Rochelle, dat toen in bezit van de Fransche Protestanten was. Die in de Nederlanden gevangen raakten, boetten 't met den hals, en zelfs handelden de Hamburgers den Amsterdammer Jan Broek even zoo. WAGENAAR trekt er een blijk uit, dat men 's Prinsen lastbrieven niet erkende. Falso et absurde [valsch en ongerijmd]. Zij hingen hem op wegens exces van zijn lastbrief; want Hamburg was een Rijksstad. En de Prins-zelf was over het beschadigen van de Hamburgers zoo te onvreden, dat hij Dolhain gevangen deed zetten en vervolgens afzette, en zijn lastbrieven introk, en nieuwe deed uitgeven(1).

Terwijl dit voorviel en de Prins in Holland steeds verstandhouding hield om penningen bij een te brengen, was men ter Staten-Vergadering (van Holland) bedacht om de tiende en twintigste penning af te koopen; waarvoor zij ƒ270,000 over de laatste zes jaren zouden opbrengen(2), ten welken einde zij octrooi zouden krijgen om velerlei Imposten te heffen daar die som uit te vinden zou zijn. Maar in de andere gewesten ging dit zoo vlot niet; zelfs verzette de Geestelijkheid van het Sticht zich daartegen op grond van de Pausselijke bul *in coena domini*, die zij in druk gaven. Het geen door Alva zeer euvel genomen werd, en oorzaak was van een nieuw opzicht over de drukkerijen(3). Alva dagvaardde ook de Staten 's Lands van Utrecht wegens hun gedrag in

(1) WAGENAARS begrip over het recht van Oranje om de kommissien ter zee te geven. *Ohe!*
(2) (Zij hadden dus ƒ1000 afgedongen!)
(3) 't Is de vrang of Alva geen gelijk had? 't Geschiede in invidiam van zijn regeering [om zijn bewind hatelijk te maken].

1566, en bij vonnis werden de vijf kerken van Utrecht, de Edelen die het verdrag met de Onroomschen gemaakt hadden, en de steden Utrecht, Amersfoord, Wijk te Duurstede, en Rhenen vervallen verklaard van hun recht om ter Staats-Vergadering te verschijnen, zoo wel als van alle hunne vrijheden en privilegien, tot 's Konings nader goeddunken; van 't welk de Staten aan den Koning-zelf appeleerden[(1)]. - Alva weigerde dit beroep toe te laten; en, om het te mogen voortzetten, bood men hem een hand vol gelds, maar om niet. Gelderland, Friesland, Overijssel, Drente, Groningen en Ommelanden, kochten nu ook den tienden en twintigsten penning af; maar Utrecht kon die gunst niet verwerven.

Midden in deze hardheden kondigde Alva echter eene algemeene vergiffenis af voor alle berouwhebbende ketters; maar zij was zoo vol van uitzonderingen, dat er weinig baat in stak. En het was deze vergiffenis, zoo geclausuleert, dat zij inderdaad een voortgezette vervolging was, die nu den Koning zelven, van wiens zachtmoedigheid aan de Spaansche zijde altijd breed opgegeven, en dezer zijds ook altijd goede meening geweest was, als van onverzettelijke wreedaartigheid deed aanmerken: het geen versterkt werd door de dood van den Erfprins Don Carlos[(2)].

(1) Appel *qua tale* [als zoodanig] waarop gefundeerd? et quatenus differat a recursu *ad principem*? [hoe het verschille van beweging op den Vorst-zelf.]

(2) Het zij de oorzaak van die dood gezocht moet worden in te groote gemeenschap met de koningin, die te voren aan hem verloofd was geweest, en wier dood (tot groot nadenken van velen) kort op de zijne volgde, 't zij dat hij werkelijk toeleg gesmeed had, om naar de Nederlanden over te steken en zich daar hun' zaak en verdediging aan te trekken, Filip werd er niet toegebracht, dan nadat men 't hem als een plicht, welken hij aan God en zijn geweten verschuldigd was uit te voeren, aan had doen schouwen; en, zoo er een misdadige wreedheid in lag, 't was blinde godsdienstijver en naauwgezetheid van geweten, waardoor hij hier wederom schuldig werd. - Peter de I. - Fredrik-Willem de I. enz. [Zie voorts de *Opheld. en Bijv.*]

Na de dood der Koningin hier kort op gevolgd, trad Filip in 't vierde huwelijk met Anna van Oostenrijk, 't geen 's Keizers gezindheid ten voordeele van Oranje en de Nederlanden geweldig verflaauwen deed. Te vergeefsch vervoegden zich aanzienlijke vluchtelingen op den Rijksdag te Spiers om bescherming en tusschenkomst van het Rijk. Op Alvaas tegenvertoog, dat het den Koning vrijstond, zijn wederspannige onderdanen te straffen, bleef het besluit daar over steken: en Oranjes poging om het Rijk voor zijn ontwerp te winnen, was even vruchtloos[(1)].

Hij was echter niet ledig, maar smeedde verscheiden aanslagen, om steden van Holland en Zeeland, als Vlissingen, Enkhuizen, Hoorn, Medemblik, Dordrecht, Briel, Delft, en Rotterdam, deels door verrassing, meestal echter door overreding, te winnen. Zekere Jan Koning, die te Dordrecht deswege briefwisseling hield, ontdekt zijnde, werd te Brussel te dier oorzaak verbrand. Op Deventer muntte de Prins

(1) Alva had gelijk: maar 't kwam op de applicatie der thesis aan. Doch 't was toen het oogenblik niet, nu men bij de Staten facto van de vrijheid van Godsdienst had afgezien, en de quaestie nog maar alleen bleef, over 't straffen van opstand, kerkschending, en de geldheffing. Holland was lang te voren, en de overige Nederlanden nevens Holland voor vrij van het Rijk verklaard, en alleen tot een opbrengst aan 't Rijk verplicht. 't Imperium summom, [de Oppermacht] en zelfs 't recht van Leenheer was overgegeven.

het ook, maar even zeer zonder gevolg. Zijn vloot intusschen werd al talrijker, en hij stelde er nu den Heer van Lumbres als Overste over. Zijn lastbrief behelsde, niemand dan Alva en zijne aanhangers te beschadigen; en hij bedong een derde van den buit aan hem uit te keeren, een derde aan den Kapitein die ze nam, en een derde aan 't scheepsvolk; alles na voorafgaande aftrekking van een tiende aan den Admiraal. Het vrijbuiten nam wakker toe; schoon de Graaf van Oostfriesland de schepen, te Emden binnen geloopen beslaan deed, als geschiedende dit op klachten van 't Rijk. Naderhand deed hij ook Treslong gevangen zetten. Maar te lande mislukte den Prins al zijn pogen. Het had niet te min dat uitwerksel, dat het bij den ingezetenen lust en moed deed ontstaan om hem, en de zaak, die hij in zijn bescherming genomen had, te dienen. Waarvan een merkwaardig voorbeeld in Herman de Ruyter, een Ossenkooper van 's Hertogenbosch, die in 1570 zich met nog drie personen in monnikskappen verhuld van Loevestein meester maakte, en dit slot met vier en twintig man, die hij bij zich wist te verzamelen, hardnekkig tegen drie honderd Spanjaarts, door Alva daarop afgezonden, verdedigde. Daar hij geen man was om een vesting die met grof geschut en zoodanige overmacht aangegrepen werd, te verdedigen, was zij met der haast bemachtigd; doch in een binnenvertrek geweken, hield hij met het zwaard in de vuist een gevecht tegen de menigte uit, tot hij niet meer kunnende, den brand stak in een hoop buskruid dat hij ten dien einde daar uitgestort had en vloog dus met zijn aanvallers op eens in de lucht. -

Twee van zijn medgezellen werden gehangen, twee geràbraakt, en zijn hoofd, uit den hoop der lijken opgezocht, werd te Antwerpen aan de galg genageld.

De Hoofden van 's Prinsen vloot waren veranderd; maar de ongeregeldheid daar op, duurde voort; ja ging zoo verr', dat zelfs sommigen voor eigen rekening gingen kapen[1]. De Prins zag steeds meer en meer de noodzakelijkheid in van een haven en vasten voet in Holland te hebben, maar alle pogingen om die door verstandhoudingen te verkrijgen, liepen te niet. Eenigen der zijnen namen Monnikendam wel, maar het was niet in te houden, en men plonderde en verliet het. Zij behaalden alsteeds grooten roof; maar Bossu nam eenige schepen van hun op de Eems, en hoe zeer zij in Zeeland, en inzonderheid op Walcheren den schrik verspreidden, waar men een landing van hun verwachtte, zij waren in geen staat om iets van belang te ondernemen. Te vergeefsch wendde Oranje zich ook aan Denemarken en Zweeden om onderstand; en als deze Rijken, met Spanje verbonden zijnde, dit afsloegen, aan Frankrijk, dat op Spanje misnoegd was en achterdocht wegens het onverhoeds overlijden der Koningin Izabella opgevat had. Graaf Lodewijk die in Parijs was, doorgrondde echter spoedig, dat ook hier geene hulp te wachten zou zijn, en trachtte Engeland (waarop de Prins-zelf reeds te voren poging gedaan had, doch zonder Elizabeths besluiteloosheid te boven te kunnen komen) te bewegen, door der Koningin Zeeland als een lokaas voor te houden.

(1) Quo jure? suo, id est, nullo, zegt FLORUS. [Met welk recht? - met 'het recht van den sterksten.']

De zaak van den tienden penning had nog zijn beslag niet. Holland leed veel van eene watervloed, die 1 November 1570 den Diemerdijk sloopte en de Zijp overstroomde, en vroeg op dien grond, ontslag van de aangenomen opbrengst van ƒ270,000. - In der daad was dit echter maar een voorwendsel, maar men had berouw over den afkoop, om dat het Sticht zich nog steeds bleef verzetten, en greep dus de eerste als de beste gelegenheid aan om te rug te treden.

Alva echter die 't Sticht door inlegering van onbetaald en baldadig krijgsvolk trachtte te dwingen, zoo tot onderwerping aan deze belasting, als tot overgift van de stads en lands-privilegien, had hier geene ooren na: maar anderen provintien, die voor korten tijd afkoop gedaan hadden, wilde hij den afkoop niet vernieuwen, begrijpende, dat het beter ware dat het volk niet wist hoe veel het opbracht, 't geen bij de gadering niet mogelijk was, maar bij den afkoop wareldkundig wierd. Groote geschillen gaf dit in den Raad van State; echter hij dreef zijn wil door, doch maakte in het placaat van heffing eenige verzachting. Amsterdam deed een protest tegen het plakaat en de afkondiging daarvan, maar wierd te dier zake door hem in een boete van ƒ25000 verwezen, waarvan de Stad aan den Grooten Raad van Mechelen appelleerde, doch die het appel niet aannam(1). - Bij den invoer des tienden pennings wilde Alva de impositien die er loopende waren, afgeschaft hebben(2), maar het geschiedde niet,

(1) Merito, ob defectum jurisdictionis. [Te recht: want hij was niet competent.]
(2) Waarom de Staten hier tegen waren? -

en dit maakte het volk, dat in den tienden penning geen vervanging van de oude belastingen, maar een toewas van belasting bij de oude, zag, uitermate baloorig. Holland wilde op nieuw, dat het bij 't oude blijven mocht, maar de Hertog hield hen bij hun gedane bewilliging. Nu wendden zij voor, dat die bewilliging gedaan was op verzekering dat de andere gewesten alle bewilligen zouden; 't geen niet geschied was: allegatie, die Alva (als natuurlijk) zeer kwalijk nam(1). De Raad van State en die der Finantie bleven ook tegenstreven, 't geen de Provincien versterkte.

Alles tegen zich vindende, deed Alva 't plakaat veranderen, en de belasting alleen leggen op waren, die zonder andere verwerking, ten gebruik strekten; waardoor de fabrijken en trafijken verschoond werden. Maar de Staten, hem nu aan het wankelen ziende, werden nog hardnekkiger in haar tegenstreving(2): zoo dat Alva, ziedende van gramschap, met krijgsvolk dreigde, en (dewijl de Landzaten niet dan tegenwerkten en daarin samenspanden) Italianen en Spanjaarts tot Ontfangers en Gaarders te stellen. De Spaanschgezinde Raden waren, de moeilijkheid der zaak ziende, hem zoo wel tegen, als de anderen. Eindelijk, na nu in 't derde jaar daarover gehaspeld te hebben, besloot hij den tienden penning eerst in Brussel (waar zijn gezag natuurlijker wijze het sterkste was) in te voeren. Maar het was toen

(1) Aartige strijd: of de anderen nog zouden bewilligen, dan niet? Alva zei, *zij* ZULLEN.

(2) Natuurlijk! 't was zijn plan van bataille veranderen, ouder het engagement zelf; 't geen nooit anders dan mislukt.

te laat, daar het volk daar meer en meer tegen ingenomen was, en er onverhoeds een gebeurtenis voorviel, die van den verst uitzienden aart was, hem de handen vol werk gaf, en beducht maakte, om door een geweldig en uiterst middel een volkomen opstand in zijn residentie te verwekken. - De Wethouderschap van Brussel wierd daar belast met de oogenblikkelijke heffing van dien impost, wanneer alle neringdoenden om strijd, tot Bakkers, Vleeschhouwers en Brouwers toe, hun winkels sloten en weigerden te verkoopen. Men ziet hier uit, dat het onwil en wrevel was: want zij konden daar niet bij lijden, daar zij slechts voor alles een tiende meer te vorderen hadden, en de koopers het waren, die zoo er bezwaar in lag, zich hadden moeten verzetten. Doch het tegendeel had hier plaats. De Verkoopers weigerden (bij samenspanning) zaken van de eerste behoefte die zij in hun winkels hadden; en het was een zichtbare toeleg om de burgerij en gemeente hierdoor te dwingen, tot een algemeenen en geweldigen tegenstand tegen de belasting. Zoo iets eischte inderdaad dadelijke voorziening: Ook besloot Alva op staande voet eenige winkeliers in hunne deuren te doen ophangen; waarop, hoogstwaarschijnlijk, anderen hun winkels wel heropend zouden hebben, en alles zijn gang gegaan; wanneer de tijding van het nemen van den Briel door de Watergeuzen den Hertog met schrik vervulde, en hem de zaak deed opgeven. En dus werd de heffing van den tienden penning gestaakt.

Koningin Elizabeth (zoo zeer zij geroemd is als een groote vrouw, zeer te onrecht, maar waarin wij hier

niet treden zullen[(1)])had een algemeen hoofdgebrek, te weten, dat van besluiteloosheid. - Dit gebrek was zoo sterk, dat het op haar gedrag altijd evenzeer invloeiende, gelegenheid gaf, dat de lieden, die van buiten af alles met veneratie beschouwen, dit haar eeuwig weifelen wel eens voor diepe Staatkunde, anderen voor wezendlijke valschheid aanzagen: en deze meening is algemeen geworden. Zoo worden de hoedanigheden der menschen miskend, en de zwakheden (dikwijls uit het bijzondere physische lichaamsgestel ontstaande, en waar in men bloot lijdelijk is), naar de omstandigheden, waarin ze zich vertoonen en die er een goed of kwaad gevolg aan geven, tot deugden of ondeugden gemaakt en aan overleg of wil toegeschreven. Ware Elizabeth niet besluiteloos geweest, zij had Engeland oneindig machtiger kunnen maken. Zij had, om van Schotland niet te spreken, Holland en alle de Nederlanden onder zich gebracht, en zij zouden nooit als een Gemeenebest en op zich-zelven bestaan hebben. Ware zij ook niet besluiteloos geweest, het geen den eersten grond tot dat bestaan heeft gelegd, het innemen van den Briel ware even weinig gebeurd. Altijd dobberende tusschen de zucht om

(1) Haar roem rust 1°. op partijschap: *a.* van Protestanten, *b.* van geleerden, *c.* van Historischrijveren; 2°. op die *onder* haar regeerden; maar vooral 3°. op het geluk, dat haar grillen en zotheden ten beste keerde. - Zij was *coquet, wulpsch, ingebeeld, grillig, driftig, besluiteloos, veranderlijk, nijdig, zwak, indolent*, en *vrecsachtig*; voorts *hoogst tyrannik;* en dit alles te gelijk.
[Men ziet, B. blijft zich gelijk in zijn afkeer van vrouwen-regeeringen. - H.W.T.]

Spanje afbreuk te doen, en de vrees om het zich tot vijand te maken, had zij den Watergeuzen in haar havens geen schuilplaats gegeven, maar ze eenvoudig geduld. Een sterk aandringen van Spanje was genoeg om de vrees voor dat Rijk boven haar hart, haat, en belang te doen óverwegen; en daar zij na zoo lang beraads nu eindelijk *bijna* besloten had om den Prins van Oranje, en de Hervorming, aan wie haar kroon en leven hing, hulp te bieden, trad zij eensklaps te rug, en aan zijne vloot werden hare havens ontzegd. Genoodzaakt in zee te steken, en volstrekt met wetende waar heen (want in de Eems vond men zeer slecht onthaal, en de macht van Spanje was in dien omtrek vrij sterk, en gevreesd) verviel men door den wind op onze Wester-kusten en den mond van de Maas, en dus kwam men, zonder doel of oogmerk, voor den Briel. De vloot bestond uit vier en twintig schepen, en had onder weg twee koopvaarders genomen, die haar nu versterkten, of ten minste een zoo veel grooter aanzien gaven; doch zij was zeer slecht bemand, en had kwalijk drie honderd weerbare *koppen* aan boord. Zij had Lumey van der Mark aan 't hoofd, en de voornaamsten onder hem waren Blois van Treslong, en De Rijk, die aan het geluk van aan een historieschrijver verwant te zijn, den naam dien hij sedert bekomen heeft, grootendeels danken mag. Hij was een Amsterdamsch burger, korenkooper, en (bij gevolg) zeer rijk; een man van goeden wil en welmeenendheid, en in wien de Prins uit dien hoofde vertrouwen stelde; maar geen man van eenige buitengewone bekwaamheden, of geschikt om als Admi-

raal een rol te spelen: het geen ik te dezer gelegenheid aanmerken moet, om aan de wet der historie te voldoen, en het blind geloof aan zijn Zwager HOOFT voor te komen, die zijn geschiedenis geschreven heeft om er een stuk van kunstige schrijfwijze en welsprekendheid van te maken, en de daden naar de *phrases*, en niet de *phrases* naar de daden geschikt heeft, en het aartig vond, van zijn naast-bestaande en stadgenoot eens een soort van een held te maken. - Lumey-zelf was een woestaart, grimmig zoo wel tegen al wat Roomschgezind als wat Spaanschgezind was; en velen op zijn vloot waren met hem even bandeloos in haat tegen die beide.

De Maas ingezeild deed men de stad Brielle opeischen, met geen ander oogmerk dan om ze te plonderen als men elders (b.v. te Monnikendam) gedaan had, om brandschatting af te persen. In den Briel, waar men niets minder-verwachtte, en de verrassing der zaak, gepaard met een zeer vergroot berigt van de sterkte der manschap op de vloot, groote verwarring ontstaan deed, ontzonk der Regeering de moed; en terwijl zij óver den gegeven tijd van beraad, bleven raadplegen, zonder tot besluit te komen, maakte Robol zich meester van de Noordpoort en de stad was veroverd. -

Men weet dat dit op den 1e April 1572 gebeurde. Dag en jaar in onze geschiedenis even merkwaardig.

Dadelijk viel men in kloosters en kerken om buit te maken, doch Blois voornamelijk oordeelde, dat men de stad voor den Prins moest zien te behouden: dit vond goedkeuring, want men kon niet eeuwig op zee zwerven zonder een haven te weten

om aan te doen, en het geen de Prins zoo lang getracht had, werd nu door het toeval van zelf aangeboden. Zij versterkten en voorzagen de stad derhalve zoo goed zij konden, met geschut van de vloot. Het kon niet dralen of de tijding van dit ontzettend voorval moest tot den Stadhouder overvliegen in zijn Residentie. Hij, de Graaf van Bossu trok ijlings, gelijk zijn plicht meêbracht, en zijn ijver hem aandreef niet uit te stellen, aan het hoofd van een deel krijgsvolk op, om de stad te hernemen. Zonder het minste denkbeeld, dat hij eenigen wederstand van belang ontmoeten zou, of dat dit geheele hernemen in meer dan een simpelen *coup de main* zou behoeven te bestaan, toog hij zonder grof geschut of eenige werktuigen van belegering, tegen de stad. - De Geuzen toefden hem, onder de rook van de stad, gedekt door de boomgaarden en tuinen, met hun handgeweer, en enfileerden met het geschut van de wallen den dijk, dien hij genoodzaakt was langs te trekken; terwijl zij te gelijk, door een omweg, de schepen, welke Bossu op het eiland overgevoerd hadden, in den brand staken. Eene verdediging zeker zoo wel gepast als men van een hoop zoo onbedreven als deze saamgeraapte gelukzoekers niet had kunnen verwachten! Wellicht echter zou het eenvoudig naderen van Bossu, onder het doorstaan van 't kanon de zaak spoedig ten zijnen voordeele beslist en hem meester van de stad gemaakt hebben; maar Rochus Meeuwissen (stads timmerman) had het Nieuwlands sluisjen dat hij zwemmend bereikte met een bijl opengehouwen, en het spoedig rijzen des waters tevens met de opgaande

rook hunner schepen, deed den Spanjaarts het hoofd verliezen, zoo dat zij eensklaps op de vlucht sloegen, en dit, om den naasten weg, door het water henen; en op deze wijze, al wadende en zwemmende, en ten deele verzuipende, een goed heenkomen zochten, door het welk de Briel behouden werd.

Oranje, die na zoo veel mislukte pogingen op verscheiden steden, nu eindelijk en op 't onverwachtst, van deze meester was, ontfing de tijding dier gebeurtenis met geen zoo uitstekend genoegen als men misschien denken zou; maar veel eer met innige verlegenheid. Hij gedroeg zich van dit oogenblik af als Stadhouder van Holland; hier toe door verscheiden Edelen bewogen, die zijne nederlegging van die waardigheid als gedwongen wilden aanmerken, en daarom, van geene waarde: maar dit was om de partij moed te geven door een stoute houding, doch hij ontveinsde zich-zelven en zijn vrienden het hachlijke van den toestand niet. Want wat hoop kon hij voeden om den Briel te kunnen bewaren, zoo Alva dien ernstig aantastte? En wat was dit plaatsjen op zich-zelve, zonder ondersteuning van andere steden, waarvan het toevallen alleen hem een bestendigen voet in Holland, en zijn partij en ontwerp een aanzien geven kon? Hoe ook kon hij dit toevallen hoopen, daar Alva, hier door opgewekt, natuurlijker wijze de beste en nu zelfs meer krachtdadige maatregelen stond te nemen, om de steden meester te blijven, en om dus de heimelijke onderhandelingen, die hij in de Hollandsche steden had, en op wier goed gevolg hij nog eenigzins rekende, geheel te verijdelen? - Het viel echter uit tegen alle ver-

wachting: want Dordrecht, aan Bossu op zijn te rug tocht, de poort gesloten hebbende, stak hij naar Rotterdam over, waar men even zeer onwillig was hem in te laten. Hij verkreeg dit echter door onderhandeling, en op beding, dat de Spanjaarts *met doove lonten*[1] en bij niet meer dan vijf en twintig te gelijk door zouden trekken. Doch met de eerste vijf en twintig in de poort gekomen overweldigde hij die, en voorts de geheele stad, ondanks den gewapenden tegenstand der burgeren, waarvan een goed deel sneuvelde. Het geen onze schrijvers goed gevonden hebben een moord, en wel, een allergruwzaamst *uitmoorden* van de stad te noemen. En dit maakte zulk een gerucht, en deed derwijze den algemeenen kreet tegen de Spanjaarts opgaan, dat alles van ongeduld blaakte om zich bij Oranje te voegen. Ja, schoon de Geuzen dadelijk uit Schiedam, Delftshaven, en Maassluis, waar zij zich terstond uitbreidden, weêr verdreven werden, alles zoo daar als elders spande samen voor hen.

Alva stelde wel orde om de voornaamste steden daar omstreeks te bewaren en tot haar plicht te houden; doch Vlissingen was de eerste om zijn bezetting (op den 6 April) weg te jagen, en de Spaansche schepen, die voor den wal kwamen, te rug te wijzen; wanneer Treslong de stad met een handvol opgeraapt, wapenloos, en inderdaad onweerbaar volk, bewaren kwam. Zoo als dit geschied was, kwam Pacheco, Ingenieur, en dus getijtelde Kolonel der Ruiterij, (nog nergens van wetende) met een klein vaartuigjen daar

(1) NB. (Wat *doove lonten* zijn? - De vuurroers van dien tijd. - *Lont ruiken* .) -

aan, even voorgegaan door de Rijk, die, met drie schepen uit Engeland te rug gekeerd, op zee deze omwenteling van visschers vernomen had; en die ongelukkige vreemdeling werd, schoon hij zich, ziende in wat handen hij gevallen was, aan de Rijk gevangen gaf, het zij dan door dezen, het zij door Treslong schandelijk opgehangen[(1)]. Veere volgde op Vlissingen, en Jeronimus Tseeraarts kwam als Stedehouder van den Prins van Oranje, over Walcheren het bevel voeren. Nu werd het op dat Eiland een volkomen oorlog tusschen de Spanjaarts die Middelburg en Arnemuijden in hadden, en de Prinsgezinden van Veere en Vlissingen; waarin de gevangenen, die men op elkander maakte, wederzijds opgehangen werden, schoon somtijds broeder tegen broeder, en vader tegen zoon streed. - Niet te vreden met den Spanjaarts, die dit ophangen der Prinsgezinden (die zij als muitelingen beschouwden) het eerst invoerden, dit te vergelden, vermeerderde men de wreedheid in Vlissingen, door de gevangen Spanjaarts rug aan rug gebonden, in zee te smijten, om zich van [verr'] met hun tobben in de golven, onder de gruwlijkste doodsangsten, te verlustigen. Ook was het te dezer gelegenheid, dat een Vlissinger een Spanjaart het hart uit het lijf sneed, waar men met woede en smaad de tanden in zettede, en uitriep dat het bitter was. - Vlissingen was weldra de wapenplaats van den Prins van Oranje; en wierd uit Engeland ('t geen de Koningin oogluikende toestond, wederom tusschen wil en onwil om te helpen of niet

(1) V. WINTERS, *Treurspel* [over de Rijk].

te helpen verdeeld zijnde en dobberende) van manschap voorzien. Nu sloeg ook Enkhuizen om, waarvoor Alva een vloot van twintig schepen bij een gebracht had, en 't welk hij met een deel krijgsvolks bezetten wilde: 't geen gelegenheid tot een opstand gaf, waarin de twee partijen die er waren, tegen elkander te wapen kwamen, de regeering op het stadhuis gevangen genomen en 't Oranje vaandel geplant werd[1]. Waarna men de nieuwe regeering die men aanstelde, den Koning als Graaf, den Prins als zijn Stadhouder, en de Stad als stad, getrouwheid deed zweeren; met belofte, van, Alva, den tienden penning, en de Inquisitie te wederstaan. Eed die vervolgens overal gebruikt werd. Medenblik, dat door de Enkhuyzers overvallen werd, volgde. Voorts Hoorn, en de andere steden van het Noorder-quartier; meestal op een diergelijke wijze als Enkhuyzen-zelf; zoo dat gansch Noordholland in Junij reeds aan 's Prinsen zijde en onder bestier van Sonoy was, daartoe reeds vooraf met 's Prinsen lastbrief als Gouverneur van Noordholland bekleed. Het schijnt zonderling, dat alle deze steden, waarin de Magistraat algemeen Spaansgezind, en door eed en plichtgevoel aan den Koning, en dus aan Alvaas bestuur verbonden was, zich zoo gelijktijdig omkeerden; maar men moet dit voornamelijk toeschrijven aan Oranjes meenigvuldige en welbeleide verstandhoudingen, waardoor hij de Burgerijen, reeds lang naar verandering hijgende, op 't juiste tijdstip wist te doen opstaan: en zijne plans waren daaromtrent zoo wel gevormd en belegd, en hij zijne zaak

(1) Wat het Oranje-vaandel? - [Z. DE JONGE'S *Verhandeling over de Nederlandsche Vlag.*]

zoo gewis, dat zijne Kommissien voor de Gouverneurs die hij over de bijzondere districten aanstelde, altijd eenige dagen voor het omslaan dier gewesten, geteekend en uitgegeven waren.

's Prinsen expeditie ter zee had derhalve een geluk gehad, 't welk boven verwachting was en den grond tot iets groots lei'. En gelijk een ongeluk nooit alleen komt, en geluk even zoo bij 't geluk wezen wil, waren zijn wapenen nu ook te Lande voorspoedig: hetgeen de beginsels van Holland en Zeeland krachtig ondersteunde. Want zijn broeder Lodewijk verraste door middel van een list Bergen in Henegouwen, 't geen Alva van zoo veel belang rekende, dat hij, de genomen maatregelen om den opstand en afval in onze Provintien te dempen en te straffen daarlatende, alle zijne krachtten bij een rukte om Bergen te hernemen. Hij belegerde 't dan ook nog in Junij 1572: zoo als hij 't inderdaad, ondanks veelvuldige pogingen van den Prins, om het te ontzetten, die hem (na alle aangewende middelen om Alva uit zijn verschansingen te lokken, en zelfs na een aanval op deze verschansingen die vruchteloos afliep,) mislukten, bij verdrag wederom innam, als wij nader melden zullen. Doch waardoor men in Holland de handen ruim hield, en de moed en kracht der Oranje-partij, die wellicht anders dadelijk gefnuikt ware geweest, boven verbeelding aanwakkerde. - In Zeeland ging Zierikzee aan Oranje over, door eenige manschap onder de Rijk of ingenomen of gedreigd zijnde: maar in Holland viel men om strijd 's Prinsen zijde toe. Jr. Adriaan van Zwieten nam met een hand vol volks eerst Oudewater, en daarna Gouda.

Leyden sloeg om door het beleid van zijn Pensionaris Paulus Buis. Haarlem volgde dra; en Entes nam Dordrecht bij verdrag, en Brand Gornichem: Bommel en Buren vielen desgelijks toe met Liesveld en Loevenstein. -

Alomme werd dadelijk de Hervormde Godsdienst ingevoerd, en de Roomsche Geestelijkheid werd inzonderheid te Haarlem en Gornichem (schoon men voor haar veiligheid en vrije Godsdienst-oefening uitdrukkelijk bij de verdragen van overgaaf of toetreding gezorgd had) deerlijk mishandeld. Want groot, onuitspreeklijk groot, was de haat der Geuzen tegen haar, waarin zich onder de hoofden Lumey-zelf, nevens Omal, en Enthes inzonderheid kenteekenden[(1)].

Nu bleef het bij Holland en Zeeland niet. - De Graaf van den Berg verzekerde zich voor Oranje, van Zutfen, Deutichem, Doesburg, Harderwijk, Hattem, Kampen, Zwol, Hasselt, Steenwijk, Genemuiden, en Vollenhove, 't slot Tautenburg, en Amersfoort, waarvan de Prinsgezinde bezetting weldra Naarden verraste.

Op Gelderland en Overijssel volgde Friesland, waar verscheiden Edelen manschap van Sonoy verzochten ten einde deze Provintie te doen omslaan. Sonoy zond slechts een vendel, waar de Graaf van den

(1) *Entes*. - MUSIUS, Prioor van St. Aagten [te Delft]. - *Brand* (*Marinus*). [Z. OPMEER'S *Catholijk Martelaarsboek;* en de geschriften vermeld door den Heer DE WIND, *Biblioth. der Nederl. Geschiedschrijvers* 1 D. 3 H. § 30, bl. 498 vv. - Over MUSIUS in het bijzonder; BLEYSWYCK, *Beschr. v. Delft* I D. bl. 444; FOPPENS in V. en PEERLKAMP, *de Belg. Poët. Lat.* pag. 90, 91, *enz.* Zonderling, dat SAX. *Onom.* den beroemden man niet vermeldt. H.W.T.]

Berg 400 man bij voegde, die het eerst de Kuinder[1] bemachtigden. Sneek, Bolswaert, en Franeker openden toen hun poorten aan de Geuzen die zich al verder uitbreidden, maar door den Heer van Billy uit Staveren en Dokkum verdreven werden, welke ook Leeuwaarden in band hield. - Zoo verr' meester van Friesland geworden, zond de Prins Joost van Schouwenburg om het Stadhouderschap over deze Provintie en Groningen waar te nemen, die terstond een nieuw gerechtshof instelde, dat hij te Franeker vestigde, terwijl 't oude en wettige te Leeuwaarden gevestigd was[2].

Alle deze op een gestapelde onheilen werden nu in Spanje zoo wel als hier te lande, aan Alvaas onberaden en hardnekkig opzet om den tienden

(1) 't Is *Koeiendrecht;* dus *fem. gen.* - Wat is *Kuieren?* [BILDERD. *Verklar. Geslachtlijst der Nederd. Naamwoorden* II D. in *Kuier.*]

(2) Met wat recht beschikte de Prins over deze provincie-besturen? - Als Stadhouder van Holland en Zeeland? - Alva als vijand van den Koning aangemerkt, [deed hij 't] als overwinnaar in een verdediging van 's Konings en der Landen rechten. Hoc sufficit. Contra injustam oppressionem cuivis quemvis defendere licet. Hinc et in causa capitali pro quovis condemnato unicuique appellare licet. [Dit is hier voldoende. Tegen onrechtvaardige onderdrukking mag iederéén een-ieder verdedigen[*]

(*) ['t Is een bekende stelling in 't Natuurrecht, en die ik hier noch begeer te betoogen, noch te bestrijden: doch men zie tot welke gevolgen ze leide, in 't Volken-recht en in 't algemeen-Staatsrecht, welke beide toch slechts toepassingen van 't Natuurrecht zijn. H.W.T.] - Hierop grondt zich ook de Rom. rechtsregel, dat in een criminele zaak voor elk veroordeelde een ieder in hooger beroep mag komen.]

(*) ['t Is een bekende stelling in 't Natuurrecht, en die ik hier noch begeer te betoogen, noch te bestrijden: doch men zie tot welke gevolgen ze leide, in 't Volken-recht en in 't algemeen-Staatsrecht, welke beide toch slechts toepassingen van 't Natuurrecht zijn. H.W.T.]

penning in te voeren, geweten; (met hoeveel recht of onrecht, vragen wij nu hier niet.) - En als nu vier provincien, te weten: Brabant, Vlaanderen, Artois, en Henegouwen, Gemachtigden naar Spanje zonden om hunne vertoogen tegen deze belasting voor den Koning-zelv' of zijn Raad te brengen, diende dit Alvaas vijanden en benijderen ten Hove (en hij had er vele) om hem te bederven, zoo als zij dan ook in dit opzicht ten volle slaagden. - Hij ontmoette van den Koning een loon dat hij (ik moet het mijns ondanks zeggen) niet verdiend had: want hoe men er over denke, hij had zijn Vorst met de uiterste trouw, ijver, en onvermoeidheid gediend, en alles opgeofferd om hem te dienen; en wanneer hij zei, dat hij in de vijf jaren van zijn Gouvernement wel 18000 menschen door beuls handen had doen ombrengen, was dit niet (zoo als men 't voordoet) eene toejuiching van zijn eigen wreedheid, maar een uitboezeming van zijn ziel, dat hij zich de ongenade, waar hij in verviel, niet op den hals gehaald had door eene slapheid in 's Konings bevelen te gehoorzamen, maar in tegendeel zelfs de grootste uitersten niet geschroomd had om zijn gezag en last staande te houden en te vervullen(1).

Hij viel dan in ongenade, en de Hertog van Medina Celi, een hoveling van een allerzachtst karakter, en alleronbekwaamst om bevel te voeren in een land, waar de vlam van burgeroorlog in blaakte, werd aangesteld

(1) Ceterum! miles erat, rebus politicis minus assuetus aut idoneus. [Voorts moet men in aanmerking nemen, dat hij een krijgsman was, en in staatszaken minder bedreven of er voor geschikt. - Z. de *Bijvoegs.*]

om hem te vervangen. Deze kwam, na op zijn reize Ewouts met een Zeeusche vloot ontmoet en aangetast te hebben, en het met groot verlies ontkomen te zijn, op den 12 Junij in Sluis (in Vlaanderen) aan. Doch de termen van zijn lastbrief, Alvaas dralen om hem het gezag over te geven, en de wansmaak dien hij, de zaken van nabij ziende, in deze Landvoogdij kreeg, deden hem, in plaats van ze te aanvaarden, spoedig terug keeren, en Alva bleef in het bewind. De verandering van gevoelens in Spanje (waar men nu zachtheid en gematigheid scheen te willen, en waar de Koning, altijd bestierd door die hem omringden, nu aan de Gemachtigden der vier Provincien verklaard had, zich verzekerd te houden dat de Staten zich met een goed oogmerk en om 's Konings dienst en 's Lands welvaart te bevorderen, tegen den tienden penning gekant hadden) bracht den Hertog geheel buiten postuur. Hij bevond dat men nu dien weg heen moest, en zag om naar een middel, om zijn streng die hij zoo langen tijd zoo sterk getrokken had, nu met fatsoen te laten glippen. Hij bood aan, den tienden penning terstond af te schaffen, mits men 't geld te voren beloofd of aangeboden, opbracht, en gelastte de Stadhouders der Provincien hier op hunne Staten te vergaderen. Of Bossu in Holland daar aan (zoo veel hij kon) voldaan hebbe, is onzeker; maar daar de Edelen vrij algemeen en verre de meeste steden van Holland den Prins van Oranje toegevallen waren, en dus Bossu niet als Stadhouder erkenden, zou zijne oproeping van geen gevolg hebben konnen zijn. Aanmerklijk is het echter dat zij juist op den dag door Alva

daar toe in zijn last aan Bossu bestemd, vergaderden, en [men] mag onderstellen, dat zij dus eeniger mate hebben willen gehoorzamen, schoon zij te Dordrecht, en als onder 's Prinsen Stadhouderschap, bij een kwamen, en hunne raadplegingen dien loop namen, dat deze Vergadering met recht altijd als de eerste vrije Staten-Vergadering en den oorsprong van de daar na gevolgde Staatsregeling is aangemerkt. Waarom zij dan ook beschonwd mag worden als den aanvang makende van een nieuw Tijdperk, dat naamlijk van de [Stadhouderlijke Regeering.]

Stadhouderlijke Regeering.

Men kan aan dit woord zeer verschillende beteekenissen hechten. Sedert de oprichting van ons zoogenaamd Gemeenebest[(1)], heeft men het in tegenstelling gebruikt van de zoogenaamde *Staats-Regeering*. Woord zonder zin, (want een Staat, of *res publica*, regeert zich-zelf even zoo weinig als een weef- of smeed- of papier- of stijfzel-fabriek) doch waar men eigenlijk meê gemeend heeft *Staten-regeering;* door *Staten* niet verstaande de *staten* of *standen* des volks, als in vroeger tijden: (want er was slechts één staat, zoo dra de Edelen, gelijk wij zien zullen, ophielden een stand te maken); maar dit woord toepassende op de stedelijke vroedschappen (toen geen vroedschappen meer maar magistraten), die met weinige Edelen, hun bijgebleven, zich van de Lands-regeering meester gemaakt had-

(1) Z. de *Ophelder.*

den, zonder Hoofd of tegenwicht; en zelfs niet op deze magistraten als *corpora politica* maar als individueele personen[(1)]. In deze tegenstelling beteekende Stadhouderlijke Regeering dezelfde regeering, maar met Eminent Hoofd of Vorst onder den naam van Stadhouder aan 't Hoofd, maar welke zelf geen ander Souverain had dien hij verbeeldde, dan, 't zij deze zelfde magistraten (zoo zij zich lieten voorstaan en zich openbaar aankondigden[(2)]), 't zij de persona moralis van 't geheele volk, zoo als anderen beweerd hebben, 't zij eindelijk een chimeriq wezen van verbeelding, dat men zich onder den naam van de Souverainiteit voorstelde, en dat nergens physicé bestond. - Men kan ook Stadhouderlijke Regeering noemen, de Graaflijke Regeering door middel van een Stadhouder, en in dezen zin was sedert Jacobaas aanmatiging en van dat Holland aan het Huis van Bourgonje kwam, onze Regeering Stadhouderlijk, en ook die van Alva daar onder begrepen. En men zou te meer recht hebben hier toe, als men in aanmerking neemt, dat het volk alom op het Stadhouderschap gesteld was als een integreerend deel hunner regeering. Zoo bedongen de Gelderschen in 1543 van Karel den V expresselijk, dat hij hun een Stadhouder zou geven, zoo wel als Holland enz. - Maar ik begrijp onder dit woord hier de Regeering, welke, met buiten uitwerking stelling van het Graaflijk gezag, door Oranje onder den naam van Stadhouder nevens de Staten gevoerd, en sedert onder verschillende wijzigingen voortgezet is, tot in 1795

(1) (*Staten Generaal*, als een kwaliteit aan de deuren!)
(2) Zie 't Vertoog aan Leicester 1587. - NB. 't jaar 1652.

toe. Deze Regeering onderstelde een Souverain, maar wiens functien door den Stadhouder bij rade der Staten vervuld werden, waarvan de Leden zich dan ook altijd in hun vertogen ter Staatsvergadering als *Consiliarii principis* ['s Vorsten Raadgevers] aanmerkten; en heeft in haar natuur voortgeduurd, zoo wel wanneer aan den Prins de Hoogste-Overheid gedurende den oorlog tegen Filip was opgedragen, als onder Leicester, en wanneer na Willem den II of Willem den III de zoogenaamde Staten zich die aantrokken. Want schoon zij in die twee laatste tijdvakken volstrekt Souverein wilden zijn, en zich 't recht toegekend hebben om als zoodanig te handelen of te bevelen, zij zijn nooit in de wezendlijke geruste possessie geweest van eenig ander of hooger gezag, dan van administrateurs en uitvoerders der Souverainiteit. En voor zoo verre daar in facto excessen begaan mogen zijn; tegen deze is altijd door de massa des volks gereclameert, en de tyrannie (die alle regeeringen wel eens insluipt) verandert den status juris [staat van recht] niet, en is op zijn hoogst als een interregnum [tusschen-regeering] aan te merken, dat van geen consequentie is[(1)].

(1) *Quaer.* [Vrage:] Waarvan bij 't volk die gehechtheid aan 't Stadhouderschap, en die afkeer van de zoogenaamde Staats-regeering? *Resp.* [Antw.]: Zij zat hun in 't bloed, om dat zij in de Staten qq. hun Magistraten beschouwden, waar zij altijd tegen opstonden in de stedelijke betrekkingen. En in den Stadhouder den Vorst of Onder-vorst, tegen wien de magistraten zich altijd verzetten, maar die hen tegen dezen beschermde. - Merkwaardigheid der jaren 72 en 48.

Die Stadhouderlijke Regeering begon dan nu na de toevalling van de groote massa der Steden en de Edelen, in 1572, aan den Prins van Oranje. Voor dezen tijd hadden de Staten geenerlei gezag, maar alleen het regt om bij den Vorst te intercederen voor het Volk, van 't welk zij (door de vroedste, verstandigste) hun last en kommissie ontfingen. Geenerlei gezag zelf werd hun door den Vorst meêgedeeld; alleen vroeg hij hun raad of advis, ubi de commodo publico agebatur [over 't geen het algemeen welzijn betrof][(1)]. 't Lichaam dat in de Provincien gezag had, was de Raad of het Hof van Justitie, welke eigenlijk de Raden of assessoren van den provincialen Stadhouder waren, zoo in zaken van Administratie als van Justitie, en even zoo was de Raad van State de Raad of assessoren van den algemeenen Stadhouder of Landvoogd. - Doch het Hof van Justitie was Spaanschgezind als die Stadhouder die er 't Hoofd van was; en derhalve kon dit door den Prins niet gebruikt worden, en er was dus een ander noodig; maar dit had minder haast,

(1) Ook al hun macht bij het zoogenaamd toestaan der beden van den Vorst, bestond in die intercessie alleen: want de *beden* waren *eischen, bevelen*, om welke te hooren zij beschreven werden, en het was alleen door een deprecatie, dat zij den Vorst bewegen konden, daar gedeeltelijk van af te gaan. Hierom was het van zoo veel belang voor hun, of liever voor 't volk, dat de Vorst zelf die beden in persoon deed. Hadden zij kunnen weigeren, niets verschilde 't, door wien de vraag tot hen kwam; maar 't was met weigeren niet te doen; de Vorst moest *bewogen* worden om af te zien van zijn te hoogen eisch, en dit liet, zoo men op zijn hart zon werken, geen internuncii [tusschensprekers] toe.

dan de zaken vooreerst aan den gang te brengen. - Nu ontfingen derhalven de Staten, thands 't eenig provinciaal lichaam, dat er ten zijnen aanzien in dat oogenblik bestond, van den Prins als Stadhouder, een gantsch andere functie. Hij maakte ze tot Zijn algemeenen Raad en deelhebber in de regeering, niet slechts in plaats en op den voet van het Hof van Holland, maar als vertegenwoordigers en gemachtigden der Vroedschappen in één lichaam met de Edelen vergaderd. En hij nam niet alleen Raad met hun, als de belangen des volks verstaande en dus bekwaam hun voor te lichten, maar wilde ook door hun invloed bij 't volk, door hun persoonlijk intrest en deelhebbing in 't geen hij deed, gedekt zijn; associeerde hen dus in de regeering, en liet zelfs zaken aan hen over, of deed hen als van zijnentwege en in zijn naam bevelen. Men gevoelt hier den schranderen man in, die in moeilijke en hachlijke omstandigheden en waarin duizend bevelen en daden gegeven en verricht moesten worden, die vol hardheden en dikwijls iniquiteiten waren (want zonder die regeert men, in sommige situatien, geen Land!) het hatelijke van zich amolieerde, en door het commune vinculum [den gemeenschaplijken band] van de gevaren, waarin hij ze meêsleepte, hen belette te rug te treden en hem, hoe 't ook liep, te begeven. - Maar gelijk al die macht die zij dus bekwamen, de macht van den Stadhouder was, inderdaad aan hen uit zijn boezem meêgedeeld, zoo was het zekerlijk en het bleef ook buiten Stadhouderlijke tijden, origine inspectâ [oorspronkelijk], Stadhouderlijke regeerings-macht, of gezag.

Maar, daar men 's Konings gezag geheel ter zijde stelde; en echter aan de Stadhouderlijke post sommige daden van oppermacht niet verknocht, maar door den Vorst aan zich voorbehouden waren, die nu niet rusten konden, en die dus, even als bij alle onbeheerdheid, uit hoofde van den drang der noodzakelijkheid, door anders onbevoegde opgenomen mochten worden; zoo wilde ook de Prins zich met het haatlijke daar van niet belasten zonder de Staten: en dus werden die rechten op gelijke wijze uitgeoefend bij gemeenen rade van Prins en Staten. En hiertoe diende de eed in 1575 ingevoerd; tot na de geheele opzegging van alle gehoorzaamheid aan den Koning in 1581, de excercitie der oppermacht door de laatsten aan Oranje, onder den naam van Hoofd en Hoogste Overheid gedurende den oorlog, opgedragen werd. - Na de opdracht der Grafelijkheid in 1582, als de huldiging sleepen bleef, beschouwden de Staten zich in dien tusschentijd als de administrateurs van het Oppergezag; en na Oranjes dood in 1584 bleven zij daar meê voortgaan tot de tijden van Leycester verschenen; en de uitslag daar van was een vast begrip, dat hun die uitvoering jure suo toekwam, en zij gaven nu de kommissie der Stadhouders even als de Graven het te voren gedaan hadden. Maar in hoe verre zij met dit alles boven de Stadhouders en de Stadhouders boven hen waren, bleef in de theorie altijd zeer betwistbaar, en in de practijk steeds bestreden.

De Vergadering van Holland dan, waar meê wij dit nieuwe tijdperk aanvangen, moet men zich niet verbeelden als een Oppermachtig lichaam, of 't geen

eenig Oppermachtig lichaam voorstelde. Wel verre van zich iets zoodanigs aan te matigen, bleven de Edelen en Steden Oranje toegevallen, 's Konings recht en gezag erkennen, maar door den nood verplicht zich tegen Alvaas wreedaartige en duurzame vervolging te verzetten (waar onder zij ook den tienden penning rekenden) hadden zij zich tot den Prins van Oranje als 's Koning Stadhouder gewend, door den Koning zelven over hen aangesteld, en die, op Alvaas afzending naar herwaart, deze waardigheid nedergelegd hebbende op gronden van de onveiligheid die de uitkomst volkomen gerechtvaardigd had, nu aangemerkt werd als door geweld daar van ontzet zijnde, en (naar de gevolgtrekking van dien tijd) als derhalve daar nog rechtmatig in te erkennen. Hun oogmerk daar mede was conform aan het geen men in de steden had doen zweeren, te weten, den Koning en den Prins als zijn Stadhouder getrouw te blijven, maar zich tegen Alva en de Spaansche overheersching te verzetten. Met hoe veel recht men zich daar toe verbond en waar dit recht eigenlijk op steunde is uit het reeds aangevoerde zichtbaar. Ook kan men zeggen, dat des Konings laatstgemelde verordening van maatregelen, alhoewel toen nog niet bekend, dit eenigermate bevestigde. - Zes groote steden kwamen in dien tijd, alleen met de Edelen ter dagvaart. Dit waren Dordrecht, Haarlem, Leyden, Delft, Gouda, en Amsterdam. Men moet opmerken dat oudtijds alle steden welke vrij waren en op zich-zelve stonden, dat is, geen eigendom van een bijzonder Heer waren, ter vergadering geroepen werden; maar de kleine plaatsen, weinig

verkuischt met de kostbare last van reizen en trekken en raadplegingen bijwonen, waarbij zij geen invloed hadden, en zich toch altijd, zelfs in de repartitien der lasten, aan den wil der anderen moesten onderwerpen, en waarvan ook 't resultaat hun weinig verschil maken kon om de geringheid hunner aandeelen in de belastingen, (vooral wanneer zij, als meestal, naar de schildtalen gerekend werden,) hadden nagelaten gemachtigden te zenden, en deze nalatigheid had haar buiten de possessie gesteld.

Nu echter verschenen op den 15 Julij 1572, door een nieuwen geest gedreven, en met een voorbeeldigen ijver om de nieuw gedane stappen te handhaven, twaalf steden ter dezer vergadering, naamlijk Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorinchem, Alkmaar, Oudewater, Hoorn, Enchuyzen, Medenblik, Edam, en Monnikendam; doch er verschenen slechts twee Edelen, de Heer *Van Wijngaarde*, en die van *Duyvenvoorde*, terwijl Marnix van St. Aldegonde, als lasthebbende van Oranje verscheen. Paulus Buis, die reeds meer de vergadering van Holland als Advocaat (sedert Pensionaris) gediend had, alhoewel zonder den tijtel, werd nu tot Advocaat van Holland aangesteld. Op Aldegondes verzoek werd terstond aan den Prins een maand soldij voor zijn nieuw leger ingewilligd ter somma van 100,000 kronen, waar toe men, (voor zoo verre 't uit Imposten en leeningen niet te vinden mocht zijn) dadelijk besloot de noodelooze kerksieraden te gebruiken. Men erkende voorts plechtig en als in één lichaam ‘den Prins voor 's Konings wettigen Stadhouder over Holland, Zeeland, Friesland, en

Utrecht, en zou het met de andere Provincien zien daar heen te brengen, dat hij ook voor Beschermer van alle de Nederlanden gedurende 's Konings afwezigheid verkoren wierd. De Prins zou een Admiraal aanstellen, aan wien met zekere Gemachtigden uit de Zee-steden, het beleid van den Zee-oorlog staan zou, en de Landoorlog zou tusschen Lumey, en Dordrecht, Leyden, en Enkhuizen geregeld worden. De Prins en de Staten beloofden wederkeerig, zonder elkander geen verdrag met den Koning aan te gaan. Men zou voorts de steden die 't met Spanje hielden trachten te dwingen, en beide de Roomsche en Hervormde Godsdienstoefening toe- te laten, *zoo lang* de Roomsche Geestelijkheid zich niet in ongetrouwheid en vijandschap verliep.' - Lumey verscheen eer deze Vergadering nog geëindigd was, toonde zijn lastbrief als 's Prinsen *Overste in Holland*, en werd als zoodanig erkend: maar als hij een kleine som vorderde voor de monstering van zijn volk, ontvlood een der Leden van de vergadering, met al het geld, naar den vijand. Zoo zeer bleek het, dat niet ieder in gemoede zoo wel te vreden was met het geen de omstandigheden hem dwongen te doen, als onze Schrijvers het ons wel zouden willen doen gelooven. Zoo zeer naamlijk, als er onder de Spaanschgezinden waren die de Spaansche onderdrukking afkeurden, even zoo zeer waren er onder de Prinsgezinden, die zich met de maatregelen van een formeelen oorlog tegen den Koning te voeren, niet vereenigen konden.

Terwijl Alva Bergen belegerde, en ten dien einde Rotterdam, Schiedam, en Delfshaven, van bezetting

ontbloot had, gaf dit Lumey gelegenheid om er zich meester van te maken; waarop Delft desgelijks toeviel, 't geen het Hof van Holland uit de Hage naar Utrecht vertrekken deed, waar het nu alleen nog door Amsterdam, getrouw aan den Koning en zijn Gouvernement, erkend werd. Woerden ging ook met zijn slot bij verdrag over (onverminderd Hertog Erik van Brunswijks recht als Pandhouder); Schoonhoven stond eene beleegering van eenige weken door, eer het zich bij verdrag aan Lumey overgaf; welk verdrag echter niet belette, dat de Geestelijkheid daar door de zijnen mishandeld werd; 't geen hij hier straffen deed, schoon echter zich niet minder barbaarsch tegen haar gedragende als een van de zijnen. Lumey belegerde daarop Amsterdam, maar vruchteloos, hetgeen voornamelijk aan gebrek van geschut te wijten was, waartoe inzonderheid geld noodig was. De Staten door hem te Haarlem vergaderd op den 10 October 1572, leiden een belasting van den twaalfden penning op de inkomsten der landerijen: maar dit hielp weinig, daar Oranje zelf op nieuw een aanzienlijk leger vergaderd hebbende, ook geld noodig had eer hij 't monsteren, ik zwijg, in werking brengen, kon. Te vergeefs had de Koning van Frankrijk hem 200,000 kronen geschonken, en schraapte men in de Nederlanden alles voor hem bij één wat men kon. Zijne uitrustingen kostten hem noodwendig onvergelijkelijk meer dan eene machtige mogendheid, in staat door zijn eigen kracht krijg te voeren; en waar dit van daan gehaald? Eenmaal den Prins aangenomen hebbende, moesten alle mogelijke middelen hiertoe dienen;

en van daar zoo vele meestal tot dien tijd toe ongehoorde belastingen die men weldra invoerde, om ter vervulling van de Graaflijke tollen en inkomsten, van de kloostergoederen, en andere reeds uitgeputte hulpmiddelen, te strekken, waar van het overwicht zoo sterk en zoo drukkend was, dat DE GROOT zegt: *Omnia dabant, ne decimam darent*[(1)]. Hij bracht het echter zoo verr' dat hij te veld kwam. Hij stelde te gelijker tijd orde op de regeering, ten welken einde hij een afschrift van de Privilegien vorderde, deed een nieuw Hof van Justitie, en andere Collegien in werking treden, en gaf dus een redelijke gedaante aan het pas gevormde lichaam. Nu trok hij met zijn leger bij Duitsburg den Rhijn over, veroverde Roermond stormenderhand, waarbij (zijns ondanks) vele wreedheden gepleegd werden, trok voorts over de Maas en in Brabant, nam Mechelen, Leuven, Nivelle, Diest, Sichem, Tienen, Dendermonde, en Oudenaarde, en had meer kunnen uitwerken, had hij niet alles laten varen, om zijn broeder, die te Bergen in de klem zat, te ontzetten. De Huguenoten uit Frankrijk hadden wel 5000 man derwaart gezonden, maar deze waren door 't Fransche Hof verraden, en door Alva onderschept en geslagen, en dus was Lodewijk daar niet door gebaat. Alles derhalve hing aan Oranje, en door beide, zijn broeder en 't Land te willen redden, bedorf hij 't voor beide: want voor den eersten was het te laat, voor het laatste had zijn verlaten van den stroom van gelukken waar hij nu meê

(1) [Zij gaven alles om den tienden [penning] niet te geven.]

voortdreef, de nadeeligste gevolgen, en te recht zegt men, *utendum est fortunâ*[1]. Hoe 't zij, hij kwam op den 8 September in 't gezicht van Bergen (waar hij de tijding van den Parijschen moord bekwam) en wendde alles aan om 't beleg te doen opbreken: maar Alva, zijn grondregel getrouw, die hij altijd volgde[2], liet zich tot geen veldslag verleiden door iemand dien hij begreep zonder slag te kunnen overwinnen, en had zich te wel verschanst om uit zijn legerplaats verdreven te worden; ook liep 's Prinsen aanval daar op vruchteloos af. De Prins moest dus, daar de omkeering in Frankrijk hem ook de hem toegezegde onderstanden, in geld zoo wel als in manschap, deed ontvallen, onverrichter zake aftrekken, op nieuw Maas en Rhijn oversteken, en zijn volk afdanken dat hij niet betalen kon. Waarop Bergen ook den 19 September bij verdrag overging, en de steden, die de Prins in zijn aantocht genomen had weêr in Alvaas handen vervielen. Onder deze werd Mechelen door hem ter plondering aan zijn krijgsvolk overgegeven, den overigen ter boete van haar afval of te vroege overgaaf een som gelds afgeperst, die de Prins beter gedaan zou hebben deze steden eer hij er uittrok ter betaling van zijn leger af te dwingen. En al wat deze nieuwe onderneming had uitgewerkt, was den haat tegen Alva meer en meer op te wekken; 't geen zekerlijk ten bate van de Prinsgezinde partij dienen moest, maar duur met den mis-

(1) [Men moet zich van 't geluk en van de kans bedienen.]
(2) Tegen Guize in Italie. - Tegen Oranje in de Nederlanden.

lukten veldtocht gekocht werd: ook deed zijn te rug tocht den moed der zijnen in Friesland derwijze zinken, dat vele ingenomen plaatsen verlaten werden.

De Nassauschen belegerden intusschen Goes in Zeeland, doch werden door Mondragon, die met 3000 man van Bergen op Zoom over meer dan twee, mijlen verdronken land, diepe killen, en kolken heen, op Zuidbeveland trok, verjaagd. Het geen 't Tseeraarts (den bevelhebber) zoo misduid werd, dat hij, van alle kanten beschuldigd, verdacht, en gelasterd, zich tot den Prins begaf, en daar aanbood zijn eer en gedrag *in een kamp* of *in rechte* te rechtvaardigen: 't laatste blijk, dat er bij ons van het gebruik des kampgevechts overig is! - De Graaf van Bossu, aan de andere zijde, trachtte Gouda door list te winnen: terwijl voorts tusschen de Noord Nederlandsche steden en Amsterdam ('t welk men trachtte te dwingen) aanmerkelijke vijandigheden op de Zuider zee voorvielen, doch die niets uitwerkten. Het eerste vlaagjen van geluk derhalve was overgewaaid, en de zaken gingen, na Oranjes mislukte poging om Bergen te redden, niet voorwaarts; en dit kon niet anders dan misnoegen geven. Doch meer dan dit bracht het gedrag van Sonoy en van Lumey een welgegronde te onvredenheid te weeg; wier beider woestheid, wreedheid, onbezuisde haat tegen de Roomsche Geestelijkheid, en gebrek aan krijgstucht ieder een duur te staan kwam, en waardoor men openbaar klaagde, dat men 't onder Alva niet erger kon hebben: het geen 's Prinsen tegenwoordigheid in Holland noodzakelijk maakte. Hij kwam dan ook den

20 October over Kampen en de Zuider-zee te Enkhuijzen aan, waar zich op zijn nadering alle harten in blijdschap en wilvaardigheid om met en voor hem alles te doen en te lijden, ontsloten. Zijn eerste werk, na het bevestigen van Enkhuijzen, dat open lag, was te Haarlem een Statenvergadering te houden, om orde op de dringendste zaken te stellen. Onder dezen vindt men zijn bevel dat alle Leenmannen den eed van getrouwheid zouden hebben te doen aan hem, als *Stadhouder Generaal*, aan *'s Lands Staten*, en aan het *Gemeenebest*, zegt WAGENAAR valschelijk, schoon ter goeder trouw, want getrouw aan de *gemeene zake* of *'t gemeene best*, is aan het *gemeen belang* (publico commodo), en niets anders; ja daar was geen zweem van gedachte in den Prins (zoo min als in de Staten of iemand bij de gansche Natie), om een zoogenaamde Republyk van het Land te maken[1]. - Het verdient ook opmerking dat hij dit alles deed op zijn eigen naam: 't kon niet anders; de Staten van Holland, al hadden zij toen eenig gezag gehad (dan 't geen

(1) Maar hij noemde zich daar *Stadhouder Generaal*. - Een blijk, dat hij niet op Holland alleen zag in dit bevel, maar op de geheele ronding die hij om Holland vergaderde, en waar toe reeds Geldersche, Overijsselsche, en Friesche plaatsen, zoo wel als Zeeuwsche en Stichtsche behoorden. Dit had nog geen gemeene Regeering, geen Staten-Generaal, geen Unie, en daarom had hij een woord noodig 't geen op allen gelijkelijk en allen te samen sloeg, en deze naam was *de gemeene zaak, het gemeene beste*. Geen hair van alle de hoofden te samen genomen (ik voege er gerust de baarden, knevels enz. bij), dat toen om Republiek dacht. Ja onze vaders zijn wel huns ondanks gerepublicaniseert!

bij hun precario gegeven had) konden niet bevelen buiten Holland, en dus niet 't geen die *gemeene zake* waar van hij zich *Stadhouder Generaal* stelde, aanging(1). -

In het voorjaar 1573 stelde hij een Raad aan, om met hem de zaken van Staat en van Oorlog te besturen, en deed toen den naam des Konings op nieuw gebruiken, met bijvoeging: ‘ter advies van den Prins van Oranje als Stadhouder en van den Rade nevens hem.’ En hier vindt men nu incongruiteït in. Zij is er niet. Hij gebruikte als 's Konings Stadhouder (en zoo handelde hij) 's Konings naam in alles: maar de eed aan hem als Stadhouder Generaal enz. kon niet op 's Konings naam bevolen worden, om dat hij wel 's Konings Stadhouder over Holland, Zeeland, en Utrecht, maar niet *'s Konings Stadhouder Generaal* was over de *gemeene zake*, dat is *de associatie der steden en provincien tegen Alva*. - Hij bevestigde ter zelver tijd de Imposten door de Staten ingesteld, en stelde ook de belasting der Convoien en Licenten in. Doch zijn aanwezen in Holland verhinderde niet, dat in Gel-

(1) Dat hij een soort van Achaeisch verbond tusschen de verschillende provincien die hem toe zouden vallen, [bedoeld hebbe,] is wel waarschijnelijk, en hiertoe leidde de Pacificatie van Gend, en daar na de Unie van Utrecht; maar die vereenigingen maakten de Provincien niet tot Republiek: die Unie bleef, schoon hij Graaf van Holland wierd, schoon Gelderland Willem den III Hertog gemaakt had enz. enz. Even als nu de toetreding (God betere 't) tot het zoogenaamd Christelijk verbond, de landen republicaniseert, wier Vorsten zich daar toe, door hun vrij-metzelaars-ministers (die wel weten tot wat einde) laten overhalen.

derland de steden hem toegevallen, nu weêr, daar Alva zijn zoon met een sterke macht naar derwaart gezonden had, afvielen. De eerste dezer steden was Zutfen aan 't welk dit duur te staan kwam. Don Fredrik (Alvaas zoon) na eenigen weêrstand voor deze plaats ontmoet te hebben, liet zijn krijgsvolk daar den spoorloosten moedwil bedrijven; en, eer Oranje volk genoeg bij een gezameld had om de Spanjaarts in dien streek op te houden, viel alles wat Geldersch of Overijsselsch was hun toe of in hunne handen, Bommel alleen uitgezonderd. In Friesland ging het even zoo; en het getij des geluks liep derhalve nu ten uiterste tegen. Ook nam Don Fredrik uit Gelderland den tocht tegen Holland aan, en trok op Naarden. Dit sloeg den opeisch af, maar het geheele leger op zich af ziende komen, werd het beangst, en gaf zich over op voorwaarde (*niet met Don Fredrik*, maar met den Overste Romero gemaakt) dat burgers noch bezettelingen aan lijf of goed beschadigd zouden worden. Ingevolge waar van Romero dan ook binnen trok en zich zacht-moedig hield, doch 's daags daar aan het weerlooze volk in de kerk vergaderd, jammerlijk vermoorden deed; waarna 't plonderen en blaken boven alle verbeelding afgrijslijk in 't werk ging. - Ja afgrijslijk; maar wat was het anders dan repressalie van Lumeis evengelijke trouwlooze mishandeling der weerlooze Roomsche Geestelijken te Schoonhoven? Behalven dat immers de plakaten tegen de ketters niet ingetrokken waren, en hen dus in gemoede rechtvaardigden in het uitdelgen van deze Geuzen, die het vonnis van lijf en goed verbeurd te hebben

ten hunnen laste hadden. Men moet de zaken in haar verband beschouwen. Ongelukkig, afgrijslijk zijn zulke gebeurtenissen, maar niet juist de krijgshoofden zulke monsters als hun vijanden ze schilderen. Als vijanden spaart Romero hen en houdt hun 't verdrag, maar als geuzen en ketters en van de partij der bond- en woordbreukige moordenaars der weerlooze Katholijken in Schoonhoven en elders (want die daden van Enthes, Omal, Lumey, en Sonoy zijn uit den tel, waardoor zij hun partij dit op den hals haalden,) straft, moordt, blaakt, en mishandelt hij hen. *N'en deplaise aux Ecrivains!* - Hoe 't zij, men wil dat in alles slechts twintig Burgers in 't leven bleven, die op losgeld gesteld werden, behalven dat er omtrent nog twintig gevlucht waren. De stads muren en torens werden toen geslecht, en de stad eindelijk bij een vonnis van den den 6 November 1573 van alle voorrechten vervallen verklaard. - Het was dit voorval, dat, zoo na onder het oog gebeurd, de Hollandsche steden zoodaniger wijze met haat en afschrik van de Spanjaarts vervulde, dat zij een eenparig besluit namen, om in geenerlei onderhandeling met hun te treden, maar zich tot het uiterste te verdedigen. - En tevens dat bij alle ontmoetingen de woede en verbittering wederzijds tusschen de twee Natien tot een onmenschelijke hoogte klom, onafhanklijk zelfs van de tegen een staande denkwijze omtrent Papen en Ketters, waar van Lumei profiteerde dat het plicht was de eersten, Don Fredrik de laatsten, uit te roeien, en de aarde van de Godslasterlijkheid waarvan zij elkander beschuldigden, te bevrijden. - Jammerlijke dagen in der

daad! jammerlijke bezoekingen van Gods Voorzienigheid, die de menschen aan hun afwijkingen overlaat!

Don Frederik zat niet stil, maar sloeg het beleg voor Haarlem, dat onder het bevel van Wybout van Ripperda 7 maanden lang wakkeren weêrsland deed, en zich zoodanig verdedigde, dat Don Fredrik dikwijls wanhopende het beleg in het midden van den winter uit te voeren, meer dan eens gereed stond op te breken, en alleen door de schaamte voor zijn vader weêrhouden wierd, die hem schreef, zoo hij aftrok, zijn moeder uit Spanje te zullen ontbieden, om hem te leeren, hoe men de ongemakken des oorlogs trotsen en verduren moet. - Lang had men daar gedobbert tusschen het bewaren van de stad voor den Prins en het overgeven aan de Spanjaarden, en men had reeds gemachtigden naar Don Fredrik te Amsterdam gezonden, om met hem te handelen, waarvan de een (Assendelft, Pensionaris der stad) naderhand om de uitvoering dier last gevankelijk naar den Prins gezonden en op dezes bevel (zoo men wil) ten minste op zijn naam, onthoofd werd. Een niet ongelijk lot trof den brenger van een brief, door uitgewekene Haarlemers naar de stad geschreven en waarin men de intusschen op 's Prinsen naam veranderde Regeering tot de overgaaf vermaande: want deze man werd oogenbliklijk opgeknoopt. Zoo onberaden en wreedaartig woedde men dezerzijds, en nog klaagde men wanneer de Spaansche (die, na al wat men zeggen kan, toch het recht van den wettigen Vorst, hij mocht dan in de zaak gelijk of ongelijk hebben, verdedigden,) daarna meester geworden zijnde, dit met bloed-

storting en wreedheid betaalden. Van eene opgeraapte Regeering, door Aldegonde in der haast saamgesteld uit lieden, die juist niet de wijste of bekwaamste, maar de hevigste en ijverigste tot voorstand van de Oranje-partij, waren, kan men echter een zoodanig gedrag niet vreemd vinden; maar hoe kan men 't van den Prins (of liever van zijn Hof van Justitie) verschoonen, wanneer die den dienaar eener stadsregeering, gezonden om uit naam van zijn meesters, die stad met hun Vorst te verzoenen; of (wil men 't anders begrijpen) na een getrouwe maar nu verder onmooglijk geworden tegenstand, aan den overmachtigen vijand op billijke voorwaarden op te geven? - De Prins, zegt men, verstond dat niemand een last mocht aanvaarden, met zijn eed strijdig[1]. - Maar, om niet te zeggen, dat het zeer bedenkelijk was, in hoe verre die eed, dien men de stad, tegen hare oorspronkelijke verplichting, had doen zweeren - (om namelijk geene afzonderlijke onderhandelingen met de Spaanschen, dat is met 's Konings gezag- en lasthebbers, aan te gaan,) - verbindende was; zekerlijk moest de werking van dien eed ophouden in ieder geval waar een stad in een belegering verseerde, die zij niet in staat was uit te houden, en waar in de genen, uit krachte van het verbond met wie zij dien eed onderworpen was, haar niet te hulp schoten.

Of kon men der stad opleggen, zich tot den laatsten man te laten doodslaan, veel eer dan zich over te geven? Iets 't geen men voor zijn wettig Vorst

(1) Is dat zoo, dan konden de staatsresolutien van Holland ook Oldenbarneveld niet dekken.

niet behoeft te doen. - Zeker, zoo men de zaak der Prinsgezinden van dien tijd de allerbeste der wareld maakt, nooit kon de stad meer voor den Prins verplicht zijn te doen dan men voor zijn wettig Vorst verplicht is[(1)]; en dus mochten zij zich, behoudens alle verbintenis, in de wettige vrees voor een aanstaanden, onweêrstaanbaren, en onvermijdelijken aanval en overweldiging, door overeenkomsten trachten te redden; vooral daar de Prins niet in staat was (en dit duidelijk en onwederspreekelijk bleek) hen te ontzetten. Men ziet hier uit wat de geest van dien tijd was, en hoe men over en weêr (zoo als het in Burger-oorlogen gaat) blindelings zijn partij alleen alle mooglijk recht toeschreef, en dit *in infinitum* uitstrekte, en alles wat daar niet meê instemde voor onverdedigbaar hield. Te vergeefs kweeten de vrouwen onder aanvoering van Kenau Hasselaar (weduwe van 46 jaar oud) die aan 't hoofd eener bende van 300 stond, zich nevens de mannen, ter verdediging van de stad: te vergeefs zond de Prins Lumei met een zeer aanzienlijke macht te Lande, en naderhand Brand met een vloot op het Haarlemer-meer tot ontzet: te vergeefs trachtten Sonoy en Batenburg de benaauwde stad toevoer aan

(1) 't Was verwarring van de tweederlei verplichtingen die zeer onderscheiden zijn, die van 't *imperium militare*, en 't *imperium Civile*, of van een *pactum militare* (quo milites imperanti tenentur) en een pactum Juris publici, of Juris gentium. En die verwarring heeft vele zulke disparaten en inconsequentien te weeg gebracht: b.v. ook onder de Wit, en in mijn tijd, wanneer de Staten zich een imperium militare [een krijgsgebied] over de vloot aanmatigden, die niet gehoorzamen wilde: (waarvan te zijner plaats.)

te brengen. De stormen van Don Fredrik werden wel afgeslagen, maar de burgerij werd meer en meer geprangd door den hongersnood, die de razernij der wanhoop bij alle de ellende van de oorlog deed opkomen. Verre van de bedaardheid die 't inzicht in 't naderend noodlot verwekken moest, woedde men binnen de stad tegen Spaansche *Gevangenen*, en onnoozele *Roomschgezinden*, die men boven op de wallen in 't gezicht der belegeraren ophing; verdronk onnoozele *vrouwen* die men verdacht hield de Spaansche zij te begunstigen; stopte, tot terging van den Roomschgezinden vijand de bressen der muren met heilige beelden (waar voor de kinderlijk bijgeloovige soldaat somtijds op de knie viel en er *ora pro nobis* [Bid voor ons!] tegen riep, terwijl hij er tegen op klouterde); smeet hem de afgekapte hoofden van gevangenen die men op hem gemaakt had, met de honendste schimpredenen en geschriften, in een ton gepakt, toe; enz. enz. Uitersten, die men voorgeeft, verwekt te zijn door evengelijke wreedheid der belegeraars tegen gevangenen; maar die ten minste met nog onvergelijkelijk grooter onbescheid door de Haarlemers tegen weerlooze en niets misdaan hebbende Roomsche mannen en vrouwen, en de hoogst mogelijke beleediging die het allertederste gevoel kon aangedaan worden in de voorwerpen van Godsdienstlijke vereering, beandwoord wierden. Twee Oud-Burgemeesters werden er even zoo in de stad opgehangen[1]. - Een laatste poging werd nog onder Batenburg in het werk gesteld; met meest

(1) [De eene van dezen was *Quirinus Talesius*, een geleerd man (over wien z. SCHELTEMA, *Staatk. Nederl.*) en een wichtig getuige voor Haarlems aanspraak op de eer van de uitvinding der Boekdrukkunst. H.W.T.]

burgers van de naaste steden (waaronder ook Oldenbarneveld met de piek optrok) om het zij het beleg op te slaan, het zij eenigen toevoer in de stad te werpen, maar zij mislukte gelijk al de vorigen, en kostte Batenburg het leven. - Nu besloten de belegerden (nog niet zich over te geven, neen, maar) de stad te verlaten, en zich door de vijandelijke linien heen te slaan; doch deze allerwanhopigste onderneming liep desgelijks vruchteloos af, door het te rug treden der Duitschen en der Walen in het oogenblik als zij ten uitvoer gebracht zou worden. De stad moest zich derhalve overgeven, het geen op den 12 Julij 1573 geschiedde, op genade en ongenade, doch met vrijheid, om de plondering voor 240,000 gulden te mogen afkoopen: bij welke overgaaf Bordet, Fransch Edelman, zich uit vertwijfeling van zijn bediende doorschieten deed. - Dadelijk bij het intrekken ging het aan het ombrengen van soldaten en burgers, waar aan vijf beuls dag aan dag bij aanhoudendheid werk vonden, zoo met ophangen van de Hervormden als onthoofden van die zich ter biecht gaven, welke het zwaard voor den strop, als een verzachting in de doodstraf, verworven: zes honderd menschen werden bovendien twee aan twee gebonden in de rivier geworpen (even gelijk de Zeeuwen het te Vlissingen eerst met de Spanjaarts gepleegd hadden) en dus verdronken. - Dit was de *genade en ongenade* waarop zij, na zulke en zoo veele tergende excessen, waar door zij hun vjand

verbitterd hadden, zich over hadden moeten geven en die dus niemand verwonderen kan; en wat den afkoop der plondering betrof, de stad was niet in staat daar ƒ100,000 toe op te brengen; en dus konden zij zich niet bezwaren, zoo er eenige huizen last leden, het geen echter niet dan in den eersten aanstoot geschiedde en spoedig gestuit werd.

Haarlem was gevallen; maar dit lang beleg had niet te min een soort van gelijkheid tusschen de Spaansche en Hollandsche benden doen ontstaan, waar door de eersten ophielden den laatsten zoo vreeslijk te zijn. *Visi sunt vinci posse qui tam lente vicerant*[(1)], zegt GROTIUS. En van daar de zoo hardnekkige als nadrukkelijke wéderstand, die sedert eerst door Alkmaar en daarna door Leyden geboden werd.

Terwijl Haarlem nog belegerd was, had de Prins zich genoodzaakt gezien, om Lumey en Enthes, die in hun woesten haat tegen de Roomsche Geestelijkheid noch wet noch reden ontzagen, en zich op een wijze gedroegen, die men oproerig vond, in hechtenis te doen nemen. Zekerlijk was hun gedrag onregelmatig, en dermate woest, dat het klaar genoeg bleek, dat aan zulke lieden geen bevelhebberschappen vertrouwd hadden moeten worden: maar het geen aanleiding tot deze gevangenneming gaf, was voornamelijk schending van het ontzag, dat men nu den Staten toegedragen wilde hebben. Dezen intusschen hadden aan Lumey *gehoorzaamheid* beloofd, en stonden dus jegens hem als minderen tot

(1) [Zij schenen niet meer onverwinlijk, die zoo langzaam overwonnen.]

een meerder; en zoo werden zij ook door Lumey en zijn Lieutenant Enthes behandeld. Doch de Prins had sedert begonnen den Staten een zeker gezag en medereggeering in te ruimen, en wilde (ja moest ook wel) hen daarin handhaven. - Lumey zat eenigen tijd te Gouda. Ontslagen, was hij te woelig om rustig te blijven, en daardoor te gevaarlijk om geen wakend oog op hem te houden; en hij werd weldra op nieuw gevat, doch ontsnapte: drie of vier jaren later overleed hij te Luik, aan den beet van een dolle hond. Enthes werd met Lumey ontslagen, en naderhand weêr in 's Lands dienst gebruikt.

In Zeeland hadden de Nassausche wapenen het geluk met zich. Middelburg door hen belegerd, werd meer en meer benaauwd. Tot voor Andwerpen namen zij Spaansche vaartuigen weg. Voor Walcheren sloegen zij een Spaansche vloot, toegerust om Middelburg te spijzen. Ook namen de broeders Boizot het kasteel van Rammekens. - In een nadeelig uitgevallen onderneming op Tholen, werd de Rijk door de Spanjaarts gevangen gemaakt.

Maar naauwlijks was Haarlem overgegaan of de Spanjaarts dachten om het beleg voor Alkmaar te slaan. De Prins, dit voorziende, had J^r. Jacob Kabiljaauw met eenige manschap naar derwaart gezonden, doch men weigerde haar in te nemen. Toen echter de Spanjaarts naderden, en de Regeering en Burgerij over de partij, die men te nemen had, twistten, verklaarde de Burgemeester Floris van Teylingen zich voor den Prins en de Burgerij, en de benden werden ingelaten. - Men had nog even eenigen tijd gehad om de stad zoo wat te versterken

(gelijk het toen genoemd werd), wanneer Don Fredrik met 16,000 man de stad op den 21 Augustus (1573) aantastte. Sonoy, als Gouverneur van Noord-Holland, zuimde niet de sluizen open te zetten, maar werd door andere Steden verhinderd de zeedijken door te steken, 't geen alleen de stad oogenbliklijk ontzet zou hebben; hij deed echter 't weinige dat hij kon om de volkomen omgraving van Alkmaar door de Spanjaarts te beletten, die inmiddels van de andere zijde ondersteund werden door de overmeestering van genoegzaam geheel Waterland door Bossu. De Spanjaarts gebruikten tot het graven en opwerpen van hunne loopgraven en verschansingen meest Haarlemers, die dus in grooten aantale door het geschut van hun vrienden en Landslieden gedood werden, en waar ook Alkmaarders-zelve onder waren, die den Haarlemeren in hun nood te hulp gekomen waren en voor hun in 't beleg gestreden hadden. Die van Alkmaar deden gedurige uitvallen, en weerden zich dapper, schoon zij, waar de stad open en onbemuurd lag, veel van het Spaansche geschut leden dat aldaar de geheele stad doordrong. Een algemeene storm door Don Fredrik in persoon aangevuurd, die vier uren duurde, werd zoo mannelijk door hen afgeslagen, dat de Spaansche soldaten weigerden dien te hervatten. Noordenwind en een springvloed joegen, daar de Prins nu eindelijk na lang tobbens het doorsteken van een der dijken had doorgedreven, het water in 't land, en daar Don Fredrik beducht werd voor verdere doorsteking van dijken, waartoe hij door een onderschepten brief van den Prins kennis kreeg dat men over zou gaan,

brak hij den 8 October de belegering op; en Alkmaar had de eer van de eerste stad te zijn, die den Spaanschen moed voor haar muren bezwijken zag, en aan Leyden het voorbeeld gaf[(1)].

Ook was dit behoud van Alkmaar van verder gevolgen. Want niet zoo zeer dat het den moed der Spaanschen neêrsloeg, maar het stelde Alvaas verwachting te loor, die, geldgebrek hebbende, en buiten staat zijn leger 't zij te betalen, 't zij van het noodige te voorzien, staat gemaakt had, zijn Soldaten weêr een geruimen tijd met de buit van Alkmaar te vreden te zullen stellen; het geen nu mislukte, en oorzaak was dat zijn krijgsvolk aan het muiten sloeg, en alle werkdadigheid aan die zijde gestremd wierd. - Aan 's Prinsen zijde was het ten aanzien van ditzelfde punt (het geld) gants niet beter gesteld. Ja bij gebreke van geld, kon hij van geenerlei gelegenheid gebruik maken, die zich anderzins van rondsom opdeed, om den Spanjaarden afbreuk te doen. Daar was, in der daad, noch krijgsvolk, noch geld, noch krijgs-, noch mondbehoefte, noch eenige der benoodigdheden; en alles wat doenlijk geweest ware om het land in beter staat van tegenweer te brengen, moest blijven liggen. - In zulk eenen radelooozen toestand zou zeker ieder den moed verloren hebben; hij echter behield dien, en 't schijnt dat zijn begrip van voor 't ware Christendom te strijden, hem met dat onbezweken vertrouwen op Gods Voorzienigheid vervulde, dat zoo wonderbaarlijk, en hoe langer hoe meer, bij hem

(1) 't Schoone vers van KEMFER.

doorstraalde. - De aanslagen die de Spaanschen intusschen hier en daar ondernamen, zoo wel als Alvaas afkondiging van genade voor die Oranjes zijde verlaten zou, waren zonder uitwerking: doch als ware 't om van deze zijde toch nog iets te doen, nam men Geertruidenberg voor den Prins bij verrassing. Dan, dit was van weinig belang in vergelijking van de overwinning die Cornelis Dirksen op de Zuiderzee op de vloot van Bossu behaalde, waardoor Noordholland ('t geen in het uiterste gevaar was) behouden werd. Bossu werd op zijn Admiraalschip vechtenderhand krijgsgevangen gemaakt, en met hem nog ruim drie-honderd man. Dit gaf gelegenheid tot de eerste uitwisseling die nu deze oorlog een regelmatige gedaante begon te doen krijgen, van een bloote moordpleging als zij tot dus verre geweest was. Bossu bleef drie jaren gevangen, en werd toen door Filip Cornelissen Boom in 's Prinsen naam ontslagen.

Na het opbreken van het beleg van Alkmaar, was Don Fredrik den 30 October voor Leyden gekomen, waar men aanstalte gemaakt had om hem te verwachten, met het omhakken en slechten van boomen, huizen en schuren en tuinen rondom de stad, en het innemen van een kleine bezetting van acht honderd man, maar het geen slecht van mondbehoefte voorzien was. Onderweg nam hij de Haag in, toen een sterke schans, die men te Maassluis gelegd had, en hier viel Aldegonde in zijn macht wiens geluk het gevangen nemen van Bossu was: want de Prins beval Bossu even zoo te handelen

als de Spanjaarts Aldegonde zouden handelen[1] - Don Fredrik was bedacht om Leyden uit te hongeren, maar hij had het genoegen niet, zijn ontwerp tot stand te brengen, daar hij van zijn vader spoedig herroepen, en daardoor van het krijgsbevel verstoken werd. Alvaas laatste tijd naamlijk was allerverdrietigst. Na de Nederlanden weêr geheel bedwongen te hebben, zag hij zich alles nu weder ontvallen, een Regeering tegen de zijne stellen, en het gebrek aan geld en de noodigste behoeften maakte het hem, met alle zijne ongemeene bekwaamheden ondoenlijk, dit te boven te komen. Hoe hard hem dit ook viel, daar kwam nog bij het gevoel van den algemeenen en onverzoenbaren haat der Natie die hij bestierde, welken haat hij zich om 's Konings dienst getroost had; maar, zonder dat dit door den Koning erkend werd. Het geldgebrek waarin de Koning hem liet, was zelfs zoo verregaande, dat hij zich aan laagheden schuldig moest maken, die hem de openbare verachting op den hals haalden, 't geen hem na een leven vol roems in zijn ouderdom boven alle uitdrukking trof. - Hij hield dan ten Hove aan om zijn ontslag en verkreeg het, en Don Requesens, Commandeur van 's Konings galeien, werd hem ten opvolger gegeven. Men had Alva beschuldigd, niet genoeg werk gemaakt te hebben van de zee, en gelijk de eerste gelukken der Prinsgezinden uit zee kwamen, wilde men nu Alvaas onbedrevenheid in dat vak

(1) Een dreigement! - doch, indien het meening was, de afgrijslijkste onrechtvaardigheid en bondbreuk, om 't beding waarop Bossu zich gevangen gegeven had.

herstellen door een Zeebevelhebber in zijn plaats te stellen. - Men doet Alva te kort, wanneer men hem een wreedaart van inborst noemt. Hij was krijgsman en had eens krijgsmans hardvochtigheid in alles, en handelde uit beginsel van plicht; en deze plicht lei tot grond het militair gebied dat geen tegenspraak gedoogt, buiten 't welk hij geen ander kende. Hij was een groot krijgsman, die met stilzitten en zonder het bloed zijner soldaten te wagen, Guise uit Italie, en even zoo Oranje tot tweemaal toe uit de Nederlanden dreef. Nooit leverde hij een slag dan waar hij het goed vond, en nooit liet hij er zich toe noodzaken. Hij had zijn ontslag verzocht, 't geen hem te voren reeds ongevraagd gegeven geweest was, en hem nu weder op dezelfde wijze stond gegeven te worden, indien hij het nu door dit verzoek niet had voorgekomen. - Zijn leedwezen over het verlaten der Landvoogdij (en dat wel, in zulke omstandigheden) was zeer gevoelig; ook aarzelde hij lang eer hij ze zijn nieuwen opvolger overgaf. Niet minder groot was zijn vrees om (gelijk hij de tegenwoordige gevoelens van 't Spaansche Hof kende) voor de oorzaak der beroerten door te gaan. Hij ontschuldigde zich deswegens zeer omstandig voor Requesens; inzonderheid ten aanzien van twee punten, die hem als hoofdvergrijpen misduid werden: 1.° de tiende penning, waarin hij voorgaf dat alle de Staten bewilligd hadden; 2.° de Rechtbank, door hem opgerecht, welke hij door de noodzakelijkheid ontschuldigde.

Requesens werd in November 1573 te Brussel ingehaald. Het gerucht zijner goede hoedanigheden

ging hem vooruit, en maakte hem in de nog niet afgevallen Nederlanden aangenaam. Verschilde hij hierin van Alva, bij verschilde ook daarin van hem, dat hij de zeedienst verstond, en hij wist deze bekwaamheid ook tot 's Konings dienst aan te wenden. Alva vertrok in December naar Spanje, en werd van den Koning niet zeer gunstig ontfangen, en zijn zoon, die hem naar Spanje volgde (of liever verzelde) gaf het beleg van Leyden aan Valdez over. Vargas volgde Alva. - Een dolligheid van zijn zoon, die zich aan een Spaansche Donna vergreep, deed hem zoo wel als dezen in Spanje in de gevangenis werpen, waar hij mooglijk in gestorven zou zijn, ware hij niet tegen de Portugeezen noodig geweest.

Lodewijk Zuninga of Requesens (gelijk wij hem gewoon zijn te noemen) vond den staat van zijn Gouvernement zeer bedenklijk, en volstrekt geene middelen om de behoeften, 't zij van den oorlog, 't zij van het bewind te vervullen. Gantsch Holland was in Oranjes macht, alleen Amsterdam en Haarlem uitgezonderd, en in Zeeland was Middelburg belegerd. Alva had reeds een vloot doen uitrusten, om deze stad te ontzetten, en het was des nieuwen Landvoogds eerste werk, dit ten uitvoer te brengen.

Doch een gedeelte zijner vloot raakte op de Schelde slaags met de Nassauwschen onder Boizot en werd geslagen, en het was met de onderneming gedaan. Mondragon die in Middelhurg gebood, moest zich overgeven. Hij bedong vrijen aftocht van 't Eiland, maar moest op zijn woord van eer beloven, in twee maanden te rug te keeren, en zich weêr gevangen

gevangen te stellen, of vijf Nassauschen bij de Spanjaarts gevangenen, (waar onder Aldegonde en de Rijk) te doen ontslaan. Aan de stad werd ƒ300,000 opgelegd, doch de Prins schold haar daar twee-derde van kwijt. Deze edelmoedigheid echter belette niet, dat hem die van Middelburg sedert altijd vijandelijk geweest zijn, waartoe de nijd tegen Arnemuyden door hem tot een stad verheven, den grond lei, zoo wel als het beschenken van de steden Veere en Vlissingen met een gedeelte van het territoir van Middelburg, waartoe de Capitulatie van de overgaaf hem het recht gaf.

Met de belofte van Mondragon (een rechtschapen krijgsman) ging het dus: dat de Rijk reeds (voornamelijk om de trouwloosheid jegens Pacheco begaan) ter dood veroordeeld was, als hij door een opstand onder de bezetting, die gevoelig was dat men Mondragon daardoor noodzaakte zich weder in Oranjes handen te stellen, behouden werd, waar na zijn ontslag en dat der andere vier, volgde, alhoewel traaglijk; hebbende De Rijk, op 's Prinsen aanschrijving, geweigerd zijn vrijheid zonder die der overigen aan te nemen.

Een zoo aanmerklijk voordeel als het slaan van de Spaansche vloot en het nemen van Middelburg deed den moed der Prinsgezinden niet weinig groeien; terwijl de nieuwe Landvoogd aan zijn kant ook dien van zijn partij door zijne persoonlijke bekwaamheden aan deed wakkeren; en van daar, ter wederzijde, verscheiden aanslagen op steden, doch die alle mislukten, en waarvan die des Prinsen op Antwerpen, en die van de Spanjaarden op Gouda de voornaam-

ste waren. - Middelerwijl trachtte Oranje in Engeland van de Koningin onderstand in volk en geld, en toen 't daar niet gelukte, dit in Frankrijk te verkrijgen. Met het laatste Hof werd een geheim verdrag ontworpen, om den Koning Holland en Zeeland, of wel alle de steden die de Prins op Koning Filip veroveren mocht, over te geven voor ƒ300,000 hem op te schieten; het geen echter ook geen gevolg had, door den tusschenbeide komende dood van Koning Karel den IX.

Graaf Lodewijk had intusschen uit Frankrijk eenig geld meêgebracht, en daar meê een leger geworven van 8000 man Duitsche ruiterij en 4000 Zwitsers, met welke hij eenige Hollandsche benden vereenigde. Hiermeê naar den Maaskant trekkende, noodzaakte hij den vijand Leydens beleg op te breken, en het geen hij in Holland vermeesterd had te verlaten, ten einde hem weêrstand te bieden. Oranje trok met 6000 man in den Bommelerwaard, en Lodewijk dacht zich met hem te vereenigen; een maatregel dien alle geregelde krijgskunst voorschreef! Maar D'Avila wist hem den weg daartoe af te snijden, 't geen hem naar de Mokerheide deed trekken, waar de Spanjaarden hem met overmacht aantastten, sloegen, en hem, na wonderen van dapperheid gedaan te hebben, een volkomen neêrlaag toebrachten, waarin hij bleef nevens zijn broeder Hendrik van Nassau. Oranje, de gelegenheid en den staat der beide Legers kennende, voorzeide deze neêrlaag, maar Lodewijk hoorde hem in dit geval niet, en betaalde den misslag van onberadenheid met zijn leven. - Zijn karakter hebben wij te voren reeds geschetst.

Deze neêrlaag was beklaaglijk door het verlies der twee Prinsen, vooral door dat van den onschatbaren Lodewijk; maar zij had geen gevolg ten voordeele des vijands. Want terstond na den slag sloegen de Spanjaarts ter zake van wanbetaling aan 't muiten, verjoegen hun bevelhebbers, kozen zich Hoofden, en wierpen zich in Andwerpen, waar zij deels plonderden, deels zich in de burgerhuizen drongen en daar op bescheidenheid (die van een Spaanschen onbetaalden soldaat!) leefden. Nooit had men zulk een wel georganiseerd soldaten-oproer gezien, of waar zulk een krijgstucht bij onderhouden werd. Na veel stribbelens werden zij eindelijk, door gedeeltelijke betaling, 't zij in geld, 't zij in koopwaren, en bepaalde toezegging voor de rest, te vreden gesteld. Doch dit voorval had Requesens zoo lang de handen gebonden, en nu dit voorbij was liepen twee tochten, die hij de eenen in Noord-, den anderen in Zuidholland deed ondernemen, vruchteloos, immers zonder groot verlies aan onze zij' af, dan alleen dat Asperen, Leerdam, en Woudrichem de Spanjaarts in handen vielen. Evenwel zij waren door de meerderheid van troepen meester te land, gelijk de onzen het te water waren, die in denzelfden tijd voor Andwerpen al 't gene daar nog van de Spaansche vloot over was, verbrandden of wegnamen. Requesens was niet machtig zijne minderheid in dit stuk te boven te komen, maar op zijn vertoog verzamelde de Koning nu in de havens van Spanje een armada, meest door het aanhouden van vreemde, zoo wel Hollandsche en Zeeuwsche, als Oostersche schepen; maar de roode loop verspreidde

zich op die vloot en deed al die toerusting geheel mislukken. - Valdes werd middelerwijl gelast op nieuw het beleg om Leyden te slaan.

Maar Requesens hield zich niet alleen met de middelen van geweld tegen Oranje bezig. Hij trachtte ijverig naar een verzoening (en niet een herovering zonder die) en hereening der Nederlanden. Reeds dadelijk had hij bij den aanvang van zijn Landvoogdij, om de Landzaten te believen, het hatelijk standbeeld van Alva doen wegnemen. Weldra kondigde hij een algemeene vergiffenis af, door den Paus (Gregorius den XIII) bevestigd, en waar van de eenige voorwaarde was, te rug keering tot den schoot der Kerk. Een voorwaarde nochtands die na het volkomen vestigen van de Hervormde Leer en dienst, geene uitwerking hebben kon. Want niet alleen dat de Prins en verre de meeste personen die hij gebruikte, en bijna 't gantsche bewind tot dien Leer behoorde; maar men hield nu reeds kerkelijke byeenkomsten, waarbij men-leerstellingen en kerkordening bepaalde en invoerde, en den Predikanten was reeds een openbaar jaargeld van 's Lands wege toegelegd. Onder de punten daarbij in Junij 1574 vastgesteld, was inzonderheid het weeren van het vieren der feestdagen, en van het Orgelspel: de verklaring van het huwelijk voor eene burgerlijke en niet Godsdienstige zaak: en, het verklaren van het Lombard-houden voor een beletsel om het Heilig Avondmaal te gebruiken[1].

(1) Vier punten zekerlijk, in wier bepaling men den Heiligen Geest moeilijk erkennen kan, en waarvan het derde in der daad onchristelijk mag genoemd worden. - Ds. *Steenenveld* van Scheveningen.

Requesens liet het niet bij deze afkondiging. Hij deed aan Oranje in 't openbaar opening van een vredehandeling doen, die te Rotterdam in een Staten-Vergadering werkelijk tot voorwerp van raadpleging werd. De Staten wilden 't vreemd krijgsvolk verwijderd, en de Landen naar den Raad der Algemeene Staten, wettig beroepen, geregeerd hebben. - Het geen men bij wege van Requeste aan den Koning voordroeg: maar dit kon noch den Koning, noch dien van zijnen Rade, welke daardoor de uitvoering der oppermacht aan hem ontweldigd zagen, aannemelijk zijn, noch ook tot iets goeds of bestaanbaars heenleiden. - De Landvoogd worstelde steeds met allerlei tegenstribbelingen van de Provintien die hem gehoorzaamden, in 't bijzonder ten aanzien van de op te brengen gelden, en te dezer gelegenheid vond hij dat men daar ook zeer in de begrippen der Hollandsche partij stond, ja niet minder sterk dan bij ons. Zelfs drongen die Provintien om alles wat door Alva gedaan of bevolen was te niet te doen. 't Spreekt van zelfs, dat Requesens dit niet kon toegeven; doch zoo hij, of liever de Koning, het gedaan had, zoo ware aan die van den opstand in eens alle voorwendsel en reden benomen geweest, en een zoo stoute stap zou wellicht meer uitgewerkt hebben dan alle negotiatien en krijgs-operatien. - Echter 't punt van de Godsdienst nu in Holland gevestigd, zou altijd in den weg geweest zijn.

Leyden, dat na het opbreken van het eerste beleg verzuimd had zich van voorraad te voorzien, was, eer men 't vermoedde, op den 26 Mey weer op nieuw berend en straks van rondom ingesloten. En de onvermoeide werkzaamheid van den Spaanschen Veldheer had zich ten dien einde niet alleen van de omliggende plaatsen, als den Haag, Alfen, Maassluis, en zelfs Vlaardingen, verzekerd, maar alom de toegangen met schansen bezet, waar van het getal tot 62 bedroeg. Hij had derhalve geen ander oogmerk dan de stad uit te hongeren, gelijk hij ook in het gantsche beleg geenerlei andere aanstalten maakte. En hij had zoo veel te [meer] recht om zich aan dat ontwerp te houden, daar er voor veertien duizend monden slechts honderd en tien lasten koren in de stad waren; het geen na slechts een maand belegerens, ieder persoon op anderhalf pond brood 's daags deed zetten, en de ingezetenen weldra tot den uitersten hongersnood bracht; die, na een poos door uitvallen op den vijand en het wegvoeren van eenige zijner voorraadwagens verzacht te zijn, het gebruik van de allerverderflijkste dingen tot spijze veroorzaakte, waar uit (als natuurlijk en ook gewoonlijk in zulke gevallen is) pest ontstond. De ellende der vereenigde plagen die de Leydsche burgers verdroegen was onbeschrijflijk; ook ontbrak het er niet aan misnoegden die de overgaaf vorderden, zoo min als aan leden der Magistraat die dit misnoegen op verschillende wijzen aanzetteden[(1)], doch

(1) Als, door opstokingen, - en door den overvloed, dien zij vrij zichtbaar tot hunnent ten toon spreidden, terwijl alles hongerde, en van honger verging.

de meerderheid der Magistraat wist de morrende gemoederen in toom te houden. Bekend is in dit geval de standvastigheid van Van De Werf (die men echter geheel iets anders doet zeggen dan hij ooit gemeend heeft), en de ijver van den Secretaris van Hout. Jonker Jan van der Does voerde gedurende het beleg het gezag over het weinige krijgsvolk dat er lag; en de omstandigheden waren de eer der Letteren zoo gunstig, dat een man die in dit vak zoo beroemd was, bij dat Krijgsbevel zijn roem en achting niet inschoot. Daar werd echter door hem in dat bevel niet veel verricht waar men van spreken kan: maar in een beleg als dit, was poorten en wallen bewaken ook al wat gevorderd werd, of verricht worden kon.

Twee maanden had dit beleg geduurd, en er was geen mogelijkheid van ontzet ten zij men den vijand met zijn kamp onder water zettede: het geen des te moeilijker was, daar het platte land rondom Leyden vrij hooger lag, dan de landen van Delf- en Schieland, van waar het water ten dien einde komen moest; en daar er meer dan voor een miljoen aan landen, veldvruchten, dijkaadjen, en bijzondere bezittingen bij vernield moesten worden, indien men de Noord-zee het land opende. De Prins echter drong dit wanhopig middel, als dat het eenige was, door, en men maakte het water van IJssel en Maas ruimte tot overstrooming. Dit baatte echter weinig, en de Prins viel (wellicht uit aandoening over den eensklaps zoo verergerden staat der zaken) in een zware ziekte die men de pest achtte, en waarin zijn huisgenooten hem uit vrees

van besmetting, verlieten. Doch Lodewijk van Boizot en Adriaan Willemszoon hadden middelerwijlen een vloot in Zeeland verzameld om zich bij de Hollandsche te voegen, en door de gemaakte overstrooming, op de Spaansche legerplaats af te gaan, het beleg op te slaan, en de stad van behoeften te voorzien. Men naderde, schoon de Spanjaarts dapperen weêrstand boden, en dreef ze hier en daar uit hun schansen; maar nadeelige wind belette het water genoegzaam te rijzen, om het oogmerk te bereiken, en reeds gaf Boizot de hoop op. Het aanzien der vloot in de verte uit de stad, vergrootte den wanhopigen toestand der burgeren nog, waaronder in het uiterste waar de honger nu toe geklommen was, de verdeeldheid al hooger en hooger steeg.

Intusschen zag Valdes, dat een gunstiger wind en springvloed hem zijn prooi eensklaps ontweldigen kon, en dit bewoog hem, tot een storm te besluiten. Alle toebereidsels waren hier toe gemaakt (en nooit had de verzwakte burgerij dien weêrstaan), wanneer hij in de Hage Jonkvr. Margareta Moons, die het huis te Werve bij Voorburg bewoonde, ontmoetende, aan haar verzoek en aan de toezegging van haar hand (die zij hem onder die voorwaarde deed dat hij den storm niet doen zoude) zijn roem en het nemen der stad opofferde. Hij beloofde 't en hield woord; en één dag vertoevens ontzette Leyden. De wind draaide Noord-West, en joeg het zeewater de rivieren op en zoo in het land; 't geen de vloot voortdreef, tusschen beide door onvermoeid doorgraven van den grond, en door 't sleepen, trekken, en lichten der zeelieden geholpen. De Spanjaarts ver-

dedigden hunne schansen met de uiterste vurigheid; maar, zich rondom van 't water overweldigd ziende, begrepen zij al de hachlijkheid van hunnen toestand, zoo dit nog meer toenam. Een brief, aan die van de stad gezonden, en door hen onderschept, voleindde hen de zaak te doen opgeven, en zij vloden, na 't geschut in het water geworpen te hebben: waardoor de vloot zonder verderen wederstand de stad naderde, en de Vliet juichend instrevende, spijsde. - [Z. de *Opheld.*]

De vreugde hier over, niet slechts binnen Leyden, maar door geheel Holland (dat zich verloren achtte zoo de vijand in Leyden gevestigd wierd) was onbeschrijflijk. - Deze verlossing gebeurde op den 3 October 1574, en is tot de omwenteling van 1795 toe, jaarlijks in Leyden met de uiterste aandoening en altijd met een gerecht van runder-huspot en roode peen gevierd, ter gedachtenis dat dit de eerste spijs was, die men na zoo lang een uithongeren zag; zijnde dit gerecht in een ijzeren pot uit de plotsling verlaten Spaansche legerplaats, waar het op het vuur gevonden werd, binnen gebracht. In 1795 werd dit vieren van dien dag en verlossing, zoo als alle herinnering aan de Spaansche tijden afgeschaft, om de tederheid voor het Huis van Oranje niet op te wakkeren. Toen ik in 1806 van uit mijn elf-jarige ballingschap te rug keerde, verbond ik mij dadelijk met Professor TE WATER, om voor 't eerst weêr dit vieren van dat vaderlandsch feest openbaar te vernieuwen, door een lezing in de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde. Dit geschiedde, schoon intusschen Koning Lodewijk de regeering aanvaard

had, wiens denkwijze omtrent dit punt nog niet bekend was; maar die weldra zich zeer Oranjegezind betoonde, schoon hij zijn verheffing aan de andere partij te danken had, en die derhalven dergelijke herinneringen aanmoedigde, zoo verr' het hem toegelaten werd.

De Prins, na een hevigen aanval van zijne ziekte ongemeen spoedig hersteld[(1)], na dat hij, weder tot zich zelven gekomen, op zijn eerste vraag (die Leyden betrof) het vertroostend bericht kreeg, dat *Leyden 't nog hield*, - kwam 's anderen daags na dit ontzet in de stad, en veranderde niet slechts de personen der regeering, maar ook het getal der vroedschappen, niet gants overeenkomstig met de stads-privilegien. Maar hij was zoo min als Filip II, of iemand anders, in staat, het Land te regeeren zonder de oneindige particuliere privilegien nu of dan in het een of ander te kwetsen: maar het was hier: *duo cum faciunt idem, idem non est*[(2)]. Zoo wel om dit te verzachten, als om te Leyden een eeuwig gedenkteeken van de door haar betoonde standvastigheid te vestigen, richtte hij daar eene Universiteit op ('t geen zij, overeenkomstig zijn oogmerk, voor de vrijheid van tollen gedurende eenige jaren verkoren) die tot de overheersching van Napoleon in 1810 bestaan heeft, en door ieder die haar gekend heeft, beschreid wordt. [Z. de *Bijvoegs.*] Hij gaf het Octrooi daartoe op den 6 Januarij 1575 op een geteekend blank van den Koning, en Aldegonde haalde

(1) Hoe hij in die ziekte lag?
(2) [De daad van den een, is niet de daad van den ander.]

in 't zelfde voorjaar de eerste Professoren voor deze nieuwe en weldra zoo beroemd geworden Academie, uit Heidelberg, toen de eenige Protestantsche en naam hebbende. - De Spanjaarts Leyden verlaten hebbende, muntten 't op Utrecht, maar werden daar afgeslagen. - Valdez trouwde Margaretha Moons en leefde met haar in Brabant, buiten verdere krijgs- of staatsbediening. Doch hij leefde niet lang. En na zijn dood hertrouwde zij met een Oudoom van mij, Willem de Bie genoemd. - [Z. de *Bijvoegs.*]

De aaneenschakeling der gebeurtenissen heeft ons tot het jaar 1574 gebracht, gedenkwaardig door Leydens beleg en ontzet; maar niet minder door de opdracht der Hoogste Overheid van Holland en Zeeland aan den Prins. - Ter gelegenheid van de eerste Staatsvergadering hebben wij gezien, wat verandering de opstand tegen den Koning in de regeering veroorzaakte. Het duurde niet lang of men begon het zoet van te regeeren, van deel en beschikking aan en over de ampten te hebben, te smaken, en die altijd te vreden geweest waren, met alleen in het opleggen van belastingen, en het geen daar betrekking toe had, gekend te worden, vonden welhaast hun eerzucht zoo wel als bijzonder belang er bij geconcerneerd, alles mede te helpen bestieren. En daar de Prins uit voorzichtigheid, om zich-zelven niet geheel en al met de verandwoordelijkheid voor de uitkomsten te beladen, hen dezen weg heen geleid had, vond men weldra bij de door hem opgeheven lieden, dat hij zich te veel aanmatigde, zoo dra hij niet alles aan de Staten ter beschikking bragt. Men vorderde van den Prins, dat hij met der Staten gemachtig-

den[1] handelen zou over zaken van oorlog beide te water en te lande; dat het krijgsvolk, en de amptenaars, den eed zoo wel aan de Staten als aan den Prins zouden doen; dat zijn Stedehouders nog nader gebonden zouden zijn, en in alles wat *de regeering en welvaart der Landen* betrof, met hen (Staten) zouden hebben te raadplegen. Ook eigenden zij zich de benoeming tot ettelijke ampten, alleen de bevestiging daarvan aan den Prins latende. En Oranje, 't zij dan dat hij gaarne de aanspraaklijkheid wegens het bewind op hen werpen wilde, of dat hij begreep dat men er toch toe zou moeten komen om hen meester te maken, liet zich dat alles welgevallen. Het draalde nu ook niet, of daar rezen geschillen tusschen de Edelen en de Steden, de steden tusschen elkander, en de steden en 't platte land, waarin de Prins te vergeefs zijn gezag en invloed trachtte aan te wenden. Deze beroeringen (waarvan wij de details hier niet volgen kunnen) werkten uit dat alles dermate in de war raakte, dat men niet meer wist, wie het hoogste gezag in het Land had, en wie onder moest doen, noch ook tot wien men zich wenden moest?

In 't bijzonder leden de Edelen daarbij, wien zelfs hun oud en onvervreemdbaar recht, van alleen door hun evenknien te recht gesteld te worden, niet meer ongeschonden gelaten werd, en die zich bovendien beklaagden, dat men ('t geen de afgunst van lager geborenen op hooger geboorte altijd meê bracht) vreemdelingen aan hen voortrok. En zeker daar nu (zoo als Aldegonde het uitdrukte) ''s lands regeering

(1) (Dat is met mandatarii van de mandatarii der negotiorum gestores van de burgerijen).

meest bij de gemeente bestond, waarnaar men zich had te voegen', moest de Adel alles verliezen.

De Prins voegde zich naar alles, maar als het tot die hoogte gekomen was, deed hij 't blad aanstonds omwenden. Hij vorderde *nader orde op 's Lands regeering te stellen; zoo wel als op de geldmiddelen:* en, betuigende, dat hij niet wilde gehouden worden voor den geen, voor wiens belangen men of oorlog voerde, of geld opbracht, verlangde hij dat de Staten de geheele regeering aan zich namen, en hem daar geheel van ontsloegen. - Deze onverwachte voorslag, zoodanig gedaan dat men duidelijk zien kon, dat de Prins zijn ontslag niet wenschte, maar alleen wilde om dat hij zulk een verwarde toestand van zaken niet wilde, en niet van een partij gemachtigden van steden meende af te hangen, trof hen dermate, dat zij, niet wetende hoe zich te helpen, den Prins *de Opperste macht over alle 's Lands zaken* opdroegen; hem biddende *in zijne gelukzalige regeering* met den Raad nevens hem zijnde, te willen volharden. Hetgeen hij dan ook aannam, onder voorwaarde, dat er dan maandelijks ƒ45,000 voor het krijgsvolk en andere lasten opgebracht zouden worden. Zij aarzelden: De Prins sprak toen heviger taal, verweet hun hun *traagheid, lichtvaardigheid*, en *verkeerd gedrag*, en verklaarde liever het Land te willen verlaten, dan zich de regeering anders onderwinden. En dit had zijn uitwerksel: de gevorderde maandelijksche som werd ingewilligd, en de Prins aanvaardde de *Oppermacht*.

Wat was die Oppermacht? Was 't de Souverainiteit? -

De Staten gebruiken het zelfde woord als zij zeggen hem de *volstrekte macht, gezag*, en *Souverain bevel goedwilliglijk op te dragen*. En alle de bijzonderheden in die opdracht opgenoemd, stemmen daarmede overeen: bedingende zij alleen, dat de Edelen en steden over zaken van beden en belastingen, en van vernieuwing en verandering der regeering zouden moeten beschreven worden: iets dat zij van de Graven voor lang verworven hadden, ja sterker dan zij het hier aan zich voorbehielden, den Prins het recht gevende, om waar hij 't noodig vond eene voor dien tijd aanmerklijke som ten hunnen bezware te mogen lichten zonder hunne kennis. Hij oefende ook dien ten gevolge inderdaad, als *Hoofd en hoogste Overheid* allerlei daden uit met betrekking tot de algemeene regeering, Justitie, en Policie, welke de exercitie der Souverainiteit kenteekenen: ja, zelfs heeft hij in deze kwaliteit den Hoogen Raad opgerecht en van de Instructie voorzien, die tot in de revolutie van 1795 toe bezworen geworden is. - Maar het blijkt echter, uit de onderhandelingen; die naderhand plaats gehad hebben, en vooral uit de latere afzwering van Filip en de aanbieding der Souverainiteit aan Engeland en Frankrijk, en eindelijk aan den Prins-zelv', dat dit nooit als een opdracht van de Souverainiteit aangezien is, maar als eene simpele Ruwaardij (om het dus te noemen) gedurende de schorsing van 's Konings exercitie der regeering, en daarom ook bepaald tot den duur der oorlog: zoo dat eigenlijk de Souverainiteit zelve rustende bleef, maar de volle exercitie daarvan den Prins gegeven was.

Maar wat is het Stadhouderschap anders dan de uitoefening van de rechten van den Vorst, quatenus [als] Souverain? En wat was dan hier het onderscheid, nu hem de Hoogste Overheid opgedragen was? - Het onderscheid was, dat den Stadhouder de uitoefening niet van *alle* de rechten der Souverainiteit, door den Vorst of door het gebruik gegeven waren, maar zommige alleen door den Vorst konden geëxerceerd worden, of door hem aan zich gehouden waren[(1)]. Deze rechten niet kunnende rusten, werd de exercitie daar van (als gemeld is) gezamendlijk en met communicatie van gezag, door hem en de Staten gepleegd. Doch nu werden deze rechten aan hem-alleen van wege de Staten overgelaten. Doch deze kwaliteit van *Hoofd en Hoogste Overigheid* was bij den Prins een bloot *munus* [ampt], geen personeel en inhaererend recht. En het verschil was daarin even als dat van 't gezag van een Voogd en een Vader, welke schoon beide even *plenè* [volledig] en in kracht en omvang gelijk kunnende zijn, toch *sua natura* [in aart en natuur] verschillen.

De Prins deze opdracht aanvaard hebbende, werd er op de Regeering beide van Holland en Zeeland een nieuw Reglement ontworpen en in train gebracht, in 't welk hij als *Souverain en Overhoofd gedurende den oorlog* voorkoomt; doch waarin niet te min verscheiden zaken gezegd worden door hem verricht te moeten worden *uit 's Konings naam* (dit bevestigt onze explicatie volkomen): waarop hem door *Staten, Amptenaars, Wethouders, Schutterijen*, en *Ge-*

(1) B.v. 't doen van Beden in Holland.

meenten de *eed van gehoorzaamheid en onderdanigheid* werd gedaan. De Prins wilde dit Reglement vooraf door de WETHOUDERS, SCHUTTERIJEN, EN GEMEENTEN goedgekeurd hebben, 't geen ook door het oproepen van de Hoofdlieden en Dekens der Gilden (als van ouds bij ons en overal plaats had) geschiedde[(1)].

Dit Reglement bracht onder anderen het aanstellen van een Land-Raad mede, die ook werkelijk opgericht, doch op 's Prinsen voorstel dra weder afgeschaft werd. De Staten wilden dien in stand houden om dat zij oordeelden dat zijn gezag daardoor eenigermate aan naauwer band lag, schoon zij betuigden, altijd beoogd te hebben hem de volkomen regeering op te dragen, onder zoodanigen naam als hij-zelf zou begeeren, al ware 't, dien van Graaf van Holland; maar Oranje wist dien Raad te niet te doen loopen, zonder over dit teder punt in discussie te komen, en hij bleef meester.

Ook moet niet vergeten worden dat op den 4 Junij van dit jaar 1575 tusschen Holland en Zeeland het verbond van Unie gesloten werd, dat sedert heeft stand gehouden, en door Filip Cornelissen (Boom) wegens de Noord-Hollandsche steden geteekend is[(2)].

(1) Naderhand, bij 't opdragen der Graaflijkheid vond men dat bij de Staten niet noodig. 't Was dat zij toen reeds begrepen, dat zij *suo jure* regeerden, en niet als mandatarii populi, en (qua tales) verplicht in impraevisis ad voluntatem mandantum te recurreeren: [uit eigen recht; en niet als volks-gelastigden en (als zoodanig) verplicht in onvoorziene zaken den lastgever zelf te raadplegen.]

(2) ('t Nadeel van dit nader verbond; ten aanzien van 't recht van *Holland* zelf, en de Hollandsche *Ingezetenen*.)

Een nieuwe Vredehandeling had dit jaar plaats tusschen Holland en Zeeland en Requesens. - De Koning had volmacht gegeven om de geschillen te vereffenen en zich te bevredigen *met den Prins en de Staten* (dus drukte hij het uit) van die twee gewesten. De Prins beschreef hierop de Edelen en (zoo wel kleine als groote) Steden van Holland *met de Zeeuwsche steden*, en die van Bommel en Buren als *Bondgenooten der Staten van Holland en Zeeland*. Op deze vergadering verschenen Gemachtigden van den Keizer ter bemiddeling. De zaak werd dus ernstig en op eene recht voeglijke en goede wijs aangevangen. Velen der Staatsleden haakten zeer naar bevrediging; maar Oranje vreesde 's Konings onoprechtheid en wilde vaste gronden, waarop men vertrouwen, of (des noods) zich tegen 't bedrog handhaven kon. De Gemachtigden tot de onderhandeling werden volkomen naar zijn begeerte verkoren; en geen wonder derhalve zoo zij vruchteloos afliep. Zij werd te Breda gehouden dat in Spaansche macht was, maar Requesens zond gijzelaars in Dordrecht tot zekerheid van de Staatsche gemachtigden. - 's Konings aanbod was volmaakt overeenstemmende met het geen men te voren dezerzijds van hem begeerd had: maar gedurende de weinige jaren intusschen verloopen, was de Onroomsche Godsdienst heerschend geworden, en men kon nu derhalve zich niet vergenoegen met vrijen uittocht der Onroomschen met goed en have (zoo het aanbod inhield): ook was het, na al wat gebeurd was, niet meer doenlijk, zich wapenloos, op 's Koning woord en zegel, in zijn macht te geven. Het viel echter moeilijk, de aan-

biedingen, of liever inwilligingen, des Konings, met een goed uiterlijk te verwerpen: ook nam men zijn toevlucht tot Logomachien, als b.v. te beweeren dat de Hervormde Godsdienst van Kalvijn de ware Apostolische en Katholijke Kerk was, waar uit men (slechts) alle grove misbruiken weerde; en dat de Staten altijd in alle zaken het recht gehad en geoefend hadden den Vorst van hun raad te dienen. Voorstellingen, waar, in één zin; en valsch, in een anderen, en die men arglistig aanvoerde om stof tot disputeeren te houden, de kracht van 's Konings eed omtrent den Godsdienst te breken, en door omwegen te bereiken hetgeen men beoogde. Om het werk nog moeilijker te maken, bracht men 's Konings voorslagen in alle Vroedschappen, en deed er de Schutterijen, Gilden, en gemeene neringen der steden van Holland en Zeeland op hooren, (schoon men die niet gevraagd had toen men den opstand beginnen wilde). Men bracht toen van wege dezen, een antwoord voort, dat de Spaanschen als duister en *bewimpeld* weigerden aan te nemen; en toen men het ophelderde, kwam het neêr op een vrijheid van Godsdienst (waar omtrent men de zaak aan de Algemeene Staten verbleven wilde hebben) en op het vertrek der Spaanschen, eer men steden, sterkten, en krijgstuig overleverde. Aan deze twee laatste punten scheen het dus te hangen, en na het geen gebeurd was scheen de Koning niet meer te kunnen toenaderen dan hij reeds deed. Hij kwam echter tot het doen van nog een naderen stap. Hij verklaarde het goeddunken der Algemeene Staten, beide over den Godsdienst en over de Regeering, te willen

hooren, zich echter het besluit daarover voorbehoudende, als van 't welk hij begreep niet te kunnen afgaan. Maar dit voorbehouden maakte dat men daar niets zekers aan had; en vooral, daar de Koning zich door zijn eed verbonden rekende om de Roomsche Godsdienst tegen de ketterijen te handhaven. Dit en de verzekering over en weder te geven, deed eindelijk de onderhandeling afbreken, terwijl men van wederzijde voor God en de geheele wareld betuigde, dat men aan zijne zijde geene oorzaak van dit afbreken was, maar oprechtelijk vrede gezocht had. -

Aanmerklijk ondertusschen is 't, dat de Raad van State Requesens ried, het laatste ultimatum der Prinsgezinden toe te staan; en dat hij naderhand (zoo men wil) berouw gehad heeft, dezen raad niet te hebben gevolgd: want daar met den opstand de Onroomschen meestal naar Holland en Zeeland waren geraakt, hadden de andere Provincien noch belang noch genegenheid om hen te begunstigen, zoo dat zeer waarschijnelijk het besluit der Algemeene Staten aan 's Konings en niet aan 's Prinsen zijde uitgevallen zou zijn. Doch (behalven dat men niet vermoeden kan, dat de Prins, naar zijne schranderheid, zulk een voorstel zou hebben toegelaten, zonder wel zeker te zijn, waar hij op af kon gaan), zou men dan wederom geen nieuwe vonden gezocht hebben, om terug te treden? Waarlijk dit mag men uit alle omstandigheden gelooven: en het is ook nooit te denken, dat wanneer het eenmaal zoo verr' gekomen is, als toen bij de Hollanders en Zeeuwen, men zich wederom goedschiks en ter goeder trouwe

onderworpen zou hebben. Een enkele stad moge dit doen; maar een gantsch land waar de nieuwe regeering uit velerlei personen bestaat, die alle bijzondere inzichten en belangen hebben, waardoor 't geen op eenigen werkt op anderen geen vat heeft, maar die allen in één punt overeenstemmen, van naamlijk het regeeren zoet te vinden, en 's Vorsten gevoeligheid (zelfs na de beste verzoening en volkomenste vergiffenis) nog altijd voor zich en hun geslacht te moeten vreezen; zulk een land (zeg ik) kan niet anders dan door werkelijk geweld van wapenen, weêr onder zijn Vorst te rug gebracht worden.

De oorlog werd dus na het afbreken van den vredehandel, met nieuwe kracht hervat. Het zou nutteloos zijn hier alle de kleine voordeelen bijna zoo haast weêr verloren als behaald of in de gevolgen nutloos gebleven, op te halen. Wij mogen echter den tocht der Spaanschen onder Hièrges in Noord-Holland gedenken, merkwaardig door plonderen en branden, zoo wel als zijn innemen van Buren, met het gelijktijdig veroveren van de Klundert en andere polders aan het Hollandsch diep door Mondragon; waarna Oudewater door den zelfden Hièrges stormenderhand veroverd, uitgemoord, en uitgebrand werd. Schoonhoven ging daar na bij verdrag aan hem over, na 't welk hij door 't nemen van eenige schansen, meester van IJssel, Lek, en Merwede werd. Woerden werd door den Graaf van Megen vruchtloos belegerd. - De vernieuwing van de vijandelijkheden was derhalve ten grooten nadeele

van de Prinsgezinden, en het zag er in Holland wederom zeer slecht uit.

Maar het was de nadeelige krijgskans alleen niet, die Holland thands jammerlijk trof. Terwijl dit voorviel had men 't in Noordholland erger, veel erger, dan den zoo hoog uitgekreten Spaanschen bloedraad. Reeds hebben wij van Sonoys woestheid en wreedheid gesproken. Geruchten van ontwerpen van verraad, en haat tegen de Roomschgezinden die daar van verdacht werden, deed deze zijn geaardheid op een wijze uitbarsten, die alle verbeelding te boven gaat. Om deze met achterdocht bezwaarde lieden te recht te stellen, richtte hij een bijzondere rechtbank op, die even zeer als die van Alva, en met geen minder, ja met tiendubbeld recht, den naam van Bloedraad verkreeg. De gruwlijkste pijnigingen, zoo wel als valsche beloften van straffeloosheid werden aangewend om bekentenissen af te persen aan lieden, die zich van niets misdadigs bewust waren; en dit, zonder de minste voorloopige blijken tegen hen, ja zelfs van het bestaan der misdaad ('t *corpus delicti*). Onbegrijpelijk is de vindingrijkheid in dit pijnigen, waartoe, nevens roeden en koorden, vuur en zwavel dezen dwingelanden niet genoeg was; maar zelfs het knagen van rotten en allerlei andere middelen gebruikt werden, die de waardigheid der geschiedenis zelfs niet toelaat op te noemen, noch de menschelijkheid, te herdenken. Op de dus uitgeperste zelfbeschuldiging volgde dan brandstapel, vierendeelen, 't ontrukken van 't hart uit den levenden boezem, en dergelijke barbaarsche straffen, of, eigenlijker gesproken, moorderijen. Eindelijk

kwamen de klachten daarover tot den Prins, die de zaak aan het Hof ter onderzoek stelde. Men tracht (quasi) dit, bij onze lage Historieschrijvers, te verschoonen, deels met te zeggen, dat dit gantsche werk aangelegd was om den Roomschgezinden door den schrik in toom te houden, (iets dat Alva met meer recht voor zijn ongenadig straffen der ketters had kunnen dienen!) deels door aan te merken, dat Sonoy geen Hollander was. Maar waren dan zijn raden, de leden dier duivelen-rechtbank, geen Hollanders? waren 't de Staten niet die in den aanvang deze vervolging (om niet meer te zeggen) begunstigden, en daarna de deur van de Justitie voor de ongelukkigen, die eindelijk toen de rol volspeeld was, in vrijheid gesteld werden, sloten? - En was Alva niet zoo wel als Sonoy een vreemdeling?

Oranje had zich van zijn tweede gemalin, Anna van Saxen, uit hoofde van haar wangedrag doen scheiden en nu trouwde hij een derde vrouw, Charlotte van Bourbon, dochter des Hertogs van Montpensier; een vrouw die in haar vroege jeugd tot den Geestelijken staat bestemd, den sluier aangenomen had, Abtdisse geworden, en in 1572 naar Duitschland geweken, en daar tot de Hervormden overgegaan was.

Dat de Roomschgezinden dit huwelijk als (*a*) overspelig en (*b*) heiligschendend aanzagen, kon niet anders, zoo wel (*a*) om dat Anna van Saxen nog leefde, als (*b*) om dat het een verbreking van den Geestelijken staat en gelofte was. Men begrijpt echter licht, dat Oranje het niet als zoodanig, maar naar de nieuwe kerkleer beschouwde. Edoch hoe een

Vorst van zoo veel doorzicht en schranderheid er toe komen kon, om met eene zoo in het oog loopende daad, ten minste de helft (en meer) van de Natie tegen zich in te nemen door den aanstoot die dit hun gaf en noodwendig moest geven, is zeer moeilijk te begrijpen; en de zaak wordt nog te neteliger, als men bedenkt, dat dit huwelijk tegen den zin van den Vader der bruid (die het zoo sterk als iemand, veroordeelde) voltrokken werd, en dus, van een anderen kant, de beginselen der Hervormde leer even zeer overtrad[(1)].

Requesens maakte een toeleg op Zeeland, waartoe hij de troepen van Hièrges ontboden had; en het gerucht daarvan ('t geen Walcheren als zijn doel noemde) deed den Prins naar dit Eiland vertrekken, waar hij eenige Spaansche schepen nam en verbrandde, en wijders de noodige orde op de verdediging stelde. Maar het plan van den Landvoogd werd uitgevoerd op een wijze die tot verwondering van geheel de wareld strekte, uit hoofde van de onvergelijkelijke stoutmoedigheid die er in uitblonk. - De Spaanschen namelijk, drie duizend man en vier honderd paarden sterk, werden van Tholen op Filipsland overgezet, 't welk sinds den vloed van 1522 onbedijkt en verlaten lag, en trokken van daar, gewapend, tot den hals toe door 't water gaande, langs een waadbare plaat en kreek, op Duiveland

(1) Maar Oranje was in 't stuk van de vrouwen zeer zwak en hevig van drift: en in dit ook alleen. [Z. de *Bijvoegs.*]

en Schouwen; en zulks in 't gezicht van een Zeeuwsche vloot van veertig schepen, die ter wederzijde van de ondiepte niet slechts op hen vuurde, maar uit welke men hen zelfs met stokken en haken dood sloeg en in de diepte sleepte, zonder dat zij (Spaanschen) zich des bekreunden. Zij bereikten op deze wijs Duiveland, waar de Staatschen uit verbazing, op hun bloote gezicht alle schansen verlieten; en toen Schouwen, waar niet beter stand gehouden werd; zoo dat de Spaanschen het eiland afliepen, en Brouwershaven, het geen zij verlaten vonden, bemachtigden.

Zierikzee was intusschen belegerd door Mondragon. Bommenede werd, na een herhaalden bloedigen storm vermeesterd, 't geen, op nog geen twintig na, alles wat er manlijk in was, het leven kostte. Zoo verweerde men in dien tijd de vesten! En hoe nu? -

De Spaanschen waren verder zeer vruchtbaar in aanslagen, maar meestal werden zij verijdeld. - Doch wederzijds was groot geldgebrek, het geen de werkzaamheid des oorlogs stremde. - In Holland en Zeeland stond de helft des lands onder water, en nog bracht men den Prins (schoon Noord-Holland ijsselijk leed door stormen; van de versch ondergane strooperijen, plonderingen en verbrandingen gewaag ik niet eens) over de ƒ100,000 ter maand op. Een buitensporige som voor dien tijd, maar die nog niet genoeg was. - Requesens daar tegen, van zijne zijde vond de Staten der Provincien onder hem, altijd even ongenegen om geld te verschaffen, en kon met geweld en autoriteit het niet dan traaglijk en allerge-brekkelijkst doen opbrengen. De Prins trok voor

zich ƒ26,000 's jaars (d.i. ƒ500 's weeks), het geen bij de week betaald werd.

Oranje, schoon zekerlijk over den goeden wil van onze twee Provintien niet te klagen hebbende, wanhoopte echter, de zaak tot een goed einde te brengen, en was nu bedacht om ze onder het Duitsche Rijk te rug te doen keeren, indien men op geene anderen voet de bescherming van dit Rijk verkrijgen kon. Wij hebben reeds gezien, dat het zwarigheid maakte zich de zaak der Nederlanden aan te trekken: ook schijnt het over en weder begrepen te zijn, dat het traktaat van Augsburg daar geene bevoegdheid toe gaf of overliet. Was dit ook het begrip hier te Lande niet, waarom zou men den Koning niet van wege de Staten der Provintien voor het Rijk gedagvaard hebben? Maar ook nu gelukte 's Prinsen nieuw ontwerp met Duitschland niet, schoon er eenige bijstand uit getrokken werd. Nu raadpleegde men ernstig om den Koning *te verlaten* (dus heette het) en een anderen Beschermer te zoeken, schoon Gouda het een en ander ongeraden oordeelde. En men dobberde thands tusschen Frankrijk en Engeland. Engeland had bij de Staten den voorkeur uit hoofde van de hervorming daar in volle kracht gevestigd. Elizabeth, na den Nederlandschen opstand weêr een tijd lang begunstigd te hebben, werd weêr op nieuw van de haar eigen onbestendigheid en bevreesdheid bevangen, en verbood haar Rijk aan een aantal *Nederlandsche ballingen* (zoo zij genoemd werden) onder wie de Prins van Oranje met name werd uitgedrukt, en voorts bij een generale aanduiding *alles* vervat werd *wat wapen te-*

gen Spanje droeg. Dit scheen geene gunstige gesteltenis voor de onderhandeling te kennen te geven. Maar 's Prinsen poging bij Frankrijk wekte haar ijverzucht, en het weêrhaantjen van haar hoofdtjen draaide weêr om. Zij bewoog hemel en aarde ('t *Acheronta movebat* [‘des noods de Hel’ -] wil ik er niet bijvoegen) en deed wat zij mocht, om de Staten daarvan af te trekken; en dit deed haar een Gezantschap ontfangen, dat haar onder voorwaarden, nader te beramen, de Souverainiteit van Holland en Zeeland kwam aanbieden. Zij liet zich uit, ‘Walcheren wel ten haren koste te willen beschermen, maar het overige niet: doch -! zij dorst niet zonder het Parlement besluiten, en *vreesde*, het daar voor te dragen’. De zaak liep dus te niet, met eene aanmaning van haren kant tot vrede: waar over geen quaestie was. Nu wendde men het naar Frankrijk (dat men noodwendig door deze poging bij zijn Erfvijand zich niet gunstiger gemaakt had), en waar Hendrik de III zoo los op zijn throon zat, dat hij niets kon aannemen; maar waar de Hertog van Anjou en de Koning van Navarre zich niet ongenegen getoond hadden om een aanbod, als aan Elizabeth gedaan was, te aanvaarden. Maar dit bleef sleepen, en scheen te moeten mislukken door het misnoegen dat het Fransche Hof verdeelde. En de Prins beschouwde de zaak thands als zoo reddingloos, dat hij de gemeenschap tusschen Holland en Zeeland (waar alles aan hing) niet meer kans ziende te bewaren, den wanhopigen voorslag deed, om dijken en dammen door te steken en met de tilbare have die men meê kon nemen zich t'scheep te bege-

ven, om in een anderen wareldhock zich ergens neêr te zetten.

Hier echter kwam de Voorzienigheid tusschen beide door den onvoorzienen dood van Requesens op den 5 Maart 1576. Hij stierf aan een pestkoorts[1], en had geen tijd gehad om achtervolgens de vergunning of last van den Koning orde op de regeering te stellen, door een opvolger in zijn plaats te benoemen. De Raad van State derhalve, ofschoon slechts uit drie Leden bestaande, nam het Opperbewind aan[2], en werd er ook bij voorraad door den Koning in bevestigd. Dit gaf hoop dat men nu den vrede beter zou kunnen treffen, waar toe ook Elizabeth ried, tevens met allen nadruk het inhalen van buitenlandsche hulp afradende. Want schoon zij zelf geen hart had om in het aangeboden peertjen te durven bijten, zij misgunde 't anderen. Middelerwijl daar de oorlog met 's Landvoogds dood toch niet stil stond, veel min geëindigd was, dreef Oranje een nog nadere Unie van Holland en Zeeland door, die op een soort van gemeenschappelijke regeering oogde, doch met 's Prinsen dood ophield. Ziericsee ging nu over bij verdrag, in weerwil van Oranjes ernstige pogingen om het te ontzetten. Van zijne zijde mislukten alle ondernemingen, en alles ging steeds te post achter uit, wanneer 's Konings krijgsvolk op Schouwen aan het muiten sloeg, dáár alles verwoestte, naar Vlaanderen trok, Aalst overviel, en alles in 't ronde brandschattede. De Raad van State

(1) Gemeenheid der pestkoortsen in die dagen.
(2) Waarom? - Als verbeeldende den Landvoogd, wiens persoonlijke raad hij was.

uit krachte der Landvoogdij verklaarde deze troepen voor vijand, en gaf de Staten onder zijn gezag staande vrijheid tegen haar te werven; maar dit deed de overige Spanjaarts zich bij hen voegen, en nu was 't twintigmaal slimmer. Nu moest men de Spaansche en Italiaansche troepen uit Holland ontbieden, en dit behield niet alleen deze Provintie, maar bracht een geheel andere wending van zaken te weeg[(1)]. - Onder Nederlandsch beheer en vervuld met nationale afkeerigheid tegen alles wat Spaansch was, kon het niet missen, of Brabant en Vlaanderen, door ligging, betrekkingen, en zeden naast aan Holland en Zeeland verbonden, moesten in deze omstandigheden, tot een hereeniging met deze- Provincien neigen; waartoe Oranje haar ook door brieven en zendelingen ijverig aanmaande. In zulk eene gesteltenis scheen het slechts aan een stonten stap te haperen, die de dobberende gemoederen over moest halen. De Gedeputeerden van Holland en Zeeland, niet zonder medeweten (naar 't schijnt) van den Prins, dreven daartoe aan[(2)]; en de Heer Glimes deed dien, overviel den Raad van State te Brussel, en zette de Spaanschgezinde Leden daarvan gevangen. Roda, een Spanjaart, sedert Requesens dood in den Raad gekomen, was het ontsnapt; en als het eenige getrouwe en vrije Lid zich gerechtigd achtende om het geheele Lichaam te verbeelden of uit

(1) Wie kan hier op nieuw de hand der Voorzienigheid miskennen?

(2) Z. het vertoog der stad Brussel aan de Staten van Holland en Zeeland, van 1 September 1584, bij BOR, II Deel pag. 477.

te maken, matigde hij zich te Antwerpen de Regeering (of 't opperbewind) aan, terwijl de andere Hollandschgezinden en daarom weder herstelde Leden 't verbod deden van hem of iemand anders buiten hen te gehoorzamen. De Staten van Brabant en Vlaanderen voerden nu een soort van oorlog met het muitende krijgsvolk, droegen den Hertog van Aarschot het opperbestuur over zich op, en besloten Oranje om bijstand te verzoeken, die hierin niet aarzelde, en Nieuwpoort met Sas van Gend daar voor in handen kreeg. Het geen alles te zamen aanleiding gaf tot de Pacificatie van Gend.

De algemeene Staten naamlijk te Brussel bij een gekomen, sloegen een wapenstilstand en hervatting van de vredes-onderhandelingen voor aan den Prins, welke onderhandeling dan ook te Gend plaats had, en door het bemachtigen en plonderen van Maastricht en van Antwerpen door de muitelingen sterk verhaast wierd. Deze of dergelijke muiterijen waren in de Spaansche legers niet vreemd, (wij hebben er nog een voorbeeld van gezien onder Alva,) en geleken naar geen gewoon oproer; maar hadden de volkomen gedaante van een geregeld ontwerp met voorkennis van de Hoofden uitgevoerd zonder dat men de Spaansche Regeering of Oversten beschuldigen kon. *Tacito ducum foedere in rapinas itur*, (zegt GROTIUS, *Annal.* Anno 1575, p. 44.) *quae apud militem merces, apud Populum necessitas vocatur. Neque istae tum primum artes, sed jam olim aliis Hispanorum bellis, erupêre*[1]: maar

(1) [Als door stilzwijgend accoord met de Opperhoofden, slaat men aan 't plonderen. De soldaat noemt dit soldij, de burger, dwang. En deze konst is niet eerst toen, maar bij vroegere Spaansche oorlogen, vertoond.]

dit maakte ze niet dan te hatelijker bij de genen die reeds tegen de Spaanschen ingenomen waren. In Andwerpen, waar zij grooten weêrstand ontmoetten, mishandelden zij en brandden en blaakten geweldig: ook wil men dat zij er in geld en kleinodien (zonder 't overige te rekenen) ƒ4,000,000 roofden. Deze woede kreeg den naam van de *Spaansche furie*[1].

De Pacificatie behelsde een vereeniging van Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Valenchijn, Rijssel, Douai, Orchies, Namen, Doornik, Utrecht, en Mechelen, met Holland en Zeeland tot twee punten: 1.° ten einde de Spaansche soldaten ten Lande uit te drijven; 2.° de Algemeene Staten te beschrijven, om orde op 's Lands zaken, inzonderheid de Godsdienst, te stellen. De Roomsch-Katholijke Godsdienst werd er bij vastgehouden, behalven in Holland en Zeeland. - De Religie-plakaten geschorst. - Oranje als Stadhouder van Holland en Zeeland en de plaatsen daar toen meê verbonden, erkend en bevestigd; met uitzondering echter van de Hollandsche en Zeeuwsche plaatsen, toen niet in zijn macht, zoo lang zij deze Pacificatie niet omhelsd en over de punten van Godsdienst of andere, *satisfactie* van hem bekomen zouden hebben[2]. - Slaking van

(1) Waarna naderhand de *Fransche furie* in 't zelfde Antwerpen genoemd is.
(2) Wat is hier *satisfactie?* - De historie der satisfactie van Goes en Zuid-Beveland. [Z. het werk van V.D. SPIEGEL.]

de gevangenen, met name van Bossu. - Herstel van den Prins en alle anderen in goederen en eer. - Vernieling der gedenkstukken door Alva opgericht[(1)]. - Nog, dat bij de Algemeene Staten bepaald zou worden, of de twee veldtochten van den Prins ten gemeenen laste van de Nederlanden zouden behooren te vallen?[(2)] -

Algemeene blijdschap gaf deze bevrediging door alle de Nederlanden. Het slot van Gend ondertusschen, dat door de Staten van Vlaanderen belegerd was, ging over in handen van den Prins van Oranje, zoo wel als Zieriksee, het geen Mondragon, en de Beverwijk, dien de Spanjaarts verlieten. Oranje trachtte nu zich meester van Amsterdam, Haarlem, en Utrecht te maken; doch dit gelukte hem nog zoo spoedig niet. Niet te min was door dit alles de oorlog nu wederom buiten Holland en Zeeland verwijderd, en men zag er een eind aan te gemoet', tot het welk alle omstandigheden schenen samen te spannen.

Dit einde zou ook niet vertraagd hebben, zoo de Regeering der Nederlanden in de zelfde handen gebleven ware. Maar de bevestiging van den Raad van State in het Opperbewind was door den Koning slechts provisioneel geschied, en het sedert gebeurde was weinig geschikt, om uit Spanje een duurzame goedkeuring en aanhouden van die regeering te doen verwachten. Filip stelde weldra zijn natuurlijken broeder Don Juan tot algemeenen Landvoogd. Deze

(1) Niet alleen zijn standbeeld, maar ook de kolom te Pallant enz.
(2) Zeker had hij ze ten gemeenen nutte gedaan.

kwam juist aan in het oogenblik van de plondering van Antwerpen door de Spanjaarts, het geen hem, voor zoo verre hij tot dezen gezind was (als men onderstellen mocht) niet weinig belemmerde. De Staten mistrouwden hem van den aanvang af, vooral daar zijn Staats- en heerschzucht even zoo zeer als zijn persoonlijke dapperheid, algemeen bekend was[(1)], en zij gingen voort in hun geweldige stappen tegen de muiters. Zij wonnen Kamerijk en Valenchijn, Groningen, Leeuwaarden, en Staveren; waarop Vriesland en Groningen de Pacificatie van Gend aannamen, en 't Kasteel te Groningen geslecht werd. Oranje was ijverig om het wantrouwen tegen den Landvoogd te versterken, en ried het aannemen en erkennen van hem, hooglijk af, zoo lang 't Spaansche krijgsvolk niet vertrokken zou zijn; en dan nog achtte hij dat het niet geschieden moest dan onder beding van geenerlei wervingen of bezettingen buiten het goedvinden der Staten te mogen doen, en van alle kasteelen te slechten. - Doch dit was al te raauw voor de genen, die door den Koning-zelven in het bewind gesteld, noch hem, noch den opvolger dien hij hun zond, wetten voor konden schrijven; en dus kon de Raad van State zich daar niet naar gedragen, en de Staten-zelven het zich niet aanmatigen; maar men bleef (het gevaarlijkste ding ter wareld) ten halve staan[(2)]. - Ech-

(1) Groote krijgsdaden had hij gedaan: de vermaarde overwinning tegen de Turken, bij Lepante, was zijn werk.

(2) *'t Malle midden* der Hollanders is wijsheid; *le beau milieu* der Franschen, apenspel. [NB. Dit schreef BILD. lang voor het tegenwoordig *juste milieu* van Koning LOUIS PHILIPPE. (Maar misschien gedurende het *système de bascule* van den Minister *De Cazes* onder LOD. XVIII.) Evenwel, den *toenmaligen* halven-maatregel keurt hijzelf af. H.W.T.]

ter leidde men Don Juan, van wegens de Algemeene Staten zekere punten voor, die voornamelijk op het aannemen der Gendsche Pacificatie, 't vertrek der Spanjaarts, en 't vergaderen der Staten, neêrkwamen; welke hij toegaf, mits behoudens het Roomsch-Katholijk geloof, en 's Konings Hoogheid. Maar dit nam het wederzijdsch mistrouwen niet weg: vooral toen Don Juan de Spanjaarts te water wilde doen vertrekken (met heimelijk inzicht, om met die vloot *en passant* Engeland te veroveren, hetgeen Paus Gregorius de XIII hem opgedragen had, en dan Koningin Maria van Schotland te trouwen); in welke wijze van verzending de Staten maar volstrekt niet bewilligen wilden; welk misverstand of geschil gelegenheid gaf, dat men over en weder zich trachtte te sterken; waartoe Elizabeth nu (ziende dat het haar gelden mocht) eenige penningen toebracht.

Intusschen vereenigde Oranje de Hollandsche steden die nog Spaansch waren, onder zich. Muiden en Weesp namen satisfactie van hem. Haarlem volgde. Schoonhoven voegde zich daarbij: toen, Nieuw-poort, Tholen, Goes met Zuid-Beveland. - Utrecht, na veel van de bezetting die op 't slot Vredenburg lag, geleden te hebben, veroverde dat slot en slechtte 't[(1)], doch het was niet dan verscheiden maanden daarna, eer deze stad en provintie zich met Oranje vereenigde.

(1) Onder aanvoering van een vrouw. Bijzondere drukfeil in het vers van VAN HOUT op dit innemen van 't slot.

Deze geschillen tusschen Don Juan en de Algemeene Staten liepen zoo hoog, dat Keizer Rudolf II zich daar aan gelegen liet zijn, en Gezanten zond om ze te slissen of bij te leggen. Dit gelukte, en daar werd een verdrag tusschen hen gemaakt, ingevolge hetwelk een plakaat afgekondigd werd, het *Eeuwig Edict* genaamd: waarbij Don Juan verklaarde de Pacificatie aan te nemen, het vergaderen der Staten toestond, en als Landvoogd (in futurum) werd aangenomen, zoo dra de vreemde troepen vertrokken zouden zijn: terwijl de Staten daar tegen beloofden, bij de Roomsche Godsdienst en 's Konings gehoorzaamheid te blijven, en van hunne zijde ook de troepen af te danken. Het spreekt van zelfs, dat Oranje met Holland en Zeeland dit Edict weigerden te omhelzen. Zij vonden dat er geen zekerheid bij gegeven werd; en hoe kon die gegeven worden? - Ook vonden deze twee provincien het beter, onafhanklijk onder Oranje, dan met de anderen onder een algemeenen Spaanschen Landvoogd te staan; van wien zij nu toch door het aannemen der Pacificatie geen oorlog te vreezen hadden. - De Spanjaarts verlieten nu 't Land, en Don Juan werd te Brussel ingehaald. Hij bezwoer de Pacificatie, 't Eeuwig Edict (dat de Koning bekrachtigd had), en der Landen privilegien.

De Algemeene Staten waren sedert bedacht op eene vereeniging met de twee provincien; maar dit werd door deze rondelijk afgeslagen, op grond van het verschil van Godsdienst, alzoo die voorgeslagen vereeniging het voorstaan van 't Roomsch Katholijk Geloof behelsde. Don Juan van zijne zijde vorderde

de afkondiging van het Eeuwig Edict ook in deze provintien, en het nalaten van alle maatregelen tot oorlog betrekkelijk, vragende, wat Oranje toch meer begeeren kon? - Men antwoordde hoofdzakelijk, dat aan de Pacificatie nog niet voldaan was, en dat de Prins zijn zoon, de Baronnie van Breda, en 't bewind over Utrecht en andere plaatsen, onder zijn oud Stadhouderschap begrepen, nog niet te rug had. En daarbij voegde hij den invloed van vreemdelingen op Don Juan en de Regeering. Don Juan bood hem bijzondere voordeelen aan boven 't geen hij verlangde, indien hij de vereeniging bevorderen wilde, maar hij wees dit van de hand. Echter namen Holland en Zeeland weder stem ter algemeene Staten vergadering.

Holland en Zeeland bleven dus buiten Don Juans Landvoogdij; maar in de overige provincien had hij weinig meer te zeggen dan in deze twee. Hij begreep (en wie kan het hem misduiden?) zich op de eene of andere wijze, in het gezag te moeten stellen dat hem toekwam. De Spaansche en Italiaansche soldaten waren verzonden, de Hoogduitschen nog overig. Met deze stond eene afrekening te vereffenen, in welke de Staten eenige die deel in de muiterij genomen hadden, niet begrepen wilden hebben, en dit vertraagde hun verzending. Don Juan deed wat hij vermocht om deze zwarigheid voort te doen duren. Hij trachtte tevens de Staten tot het hervatten van den oorlog tegen Oranje te beweegen, uit hoofde van de aanslagen en kwellingen, waarmeê deze Amsterdam meester trachtte te worden, als zijnde dit

strijdig met de pacificatie; schoon Oranje beweerde 't hem vrij te staan, ‘nadien de Hollandsche steden niet geacht konden worden bevredigd te zijn, zoo lang zij niet allen onder zijne gehoorzaamheid waren.’ Zoo drukten de Resolutien van Holland het uit, en de Algemeene Staten wilden 't ook zoo begrepen hebben. Behalven dat Amsterdam onbetwistbaar onder zijn Stadhouderschap van Holland behoorde. Maar Amsterdam was afkeerig van den Prins uit hoofde van gehechtheid, aan de Roomsche Religie, willende den Onroomschen geen vrije Godsdienst veroorloven. - De Staten in geen oorlog kunnende wikkelen, waaruit hij zich vermeerdering van macht beloofde, besloot Don Juan een stouten stap te moeten wagen. Hij nam de gelegenheid waar van een doorreis van de Koningin van Navarre (die een schoonzuster van Koning Filip was) naar Spa, om haar in Namen te onthalen: met wat hart, kan men nagaan, als men bedenkt, dat haar reis geen ander oogmerk had, dan om met Lalain over de opdracht der Nederlanden aan haar broeder, den Hertog van Anjou, te handelen! Maar hoe dit zij; op dezen voet in Namen gekomen, verrastte hij onder schijn van 't te willen bezien, met den Graaf van Barlaimont en de vier zoons van dezen, het Kasteel, en maakte zich ook door Hierges, meester van Charlemont. De Staten maakten zich terstond daartegen meester van het slot van Andwerpen, en, met behulp van Oranje, ook van de Stad, die de Hoogduitschen voor Don Juan bewaren wilden. Dit deed den moed van den Landvoogd zinken, die zich al dadelijk machtig genoeg gewaand had het Land te dwingen; en hij

trachtte zich, door verschooningen, met de Staten te bevredigen, die intusschen den Koning klachtig gevallen waren, en een ander Landvoogd, en in den tusschentijd het opperbewind voor den Raad van State vorderden. De Prins ried hen terstond tot het aannemen van een partij krijgsvolk om Don Juan geheel te verdrijven; maar dit achtten zij onraadzaam. Zij maakten zich echter meester van Bergen op Zoom, 's Hertogenbosch, Steenbergen, Tholen, terwijl de Prins Breda bemachtigde. Te Antwerpen, Gend, Gouda, Rijssel, Valenchijn enz. waar kastelen gesticht waren, wierp men die af. Don Juan deed nu eenige pogingen in Friesland; maar zonder vrucht; doch die de Staten van de noodzakelijkheid van het opvolgen van 's Prinsen raad overtuigden, en hen een leger in 't veld deden brengen. In dit leger komt als Overste van de Artillerie een Edelman *Valentyn van Pardieu* voor, welke naam naderhand verduischt, in een Friesche familie overgegaan is[1]. Zij zochten geld in Holland en Zeeland, en troepen in Duitschland, en verzochten den Prins in Brabant te komen, die daar aan voldeed, en met veel staatsie te Brussel ingehaald wierd. Nu schreef men Don Juan de wet voor; die, genoodzaakt naar Namen te wijken, zich naar Luxemburg begaf, en van daar de Stalen met 's Konings hoogste ongenade dreigde; maar dit had geen kracht meer, en de Prins werd tot Ruwaard van Brabant verkoren[2].

Don Juan had den Staten scherp verweten: ‘dat zij hunnen Heer alles, op den blooten tijtel na, ont

(1) *Bigot* [Bi-Got.]
(2) Welk een omkeer in een korten tijd! En waar door?

nemen wilden.' Het scheen dat zij dit letterlijk wilden bevestigen. Zij hadden den Koning een nieuwen algemeenen Landvoogd verzocht, maar vonden nu goed, zich dien zelf te geven. Velen neigden in de keuze daartoe tot den Prins van Oranje, maar anderen, in de Nederlanden zoo groot van rang als de Prins, en ijverig Roomschgezind, konden dit niet toestaan; en dreven door, den Aartshertog Matthias te verkiezen, die 's Keizers broeder en zusters zoon van den Koning was. Zij beoogden te gelijk dezen Prins die pas 20 jaren oud was, de Nederlanden in de hand te doen vallen door een huwelijk met eene dochter van Filip; het geen inderdaad niet kwalijk gezien was om het recht van Filip met den afkeer die men van hem had dus te vereffenen. De Prins buiten wien {?}nen dit reeds vrij verr' gebracht en den Aartshertog tot de overkomst genodigd had, liet het zich welgevallen; en Matthias kwam in het laatst van October (1577) aan.

Hij vond het werk echter niet gants geklonken; en het was ten deele de verlegenheid, hoe men met voeglijkheid hem te rug zou kunnen zenden, het geen de zaak, nu eerst, tot een volkomen besluit bracht.

Men verklaarde hij de Algemeene Staten Don Juan voor vijand, en droeg Matthias de Landvoogdij werklijk op, onder voorwaarde van NB. *den Koning en de Staten Generaal* trouw te zweeren, en 'dat hij zich *zou hebben te voegen* naar de *besluiten* van den Raad van State NB. door den Staten Generaal op te rechten, en die *nevens hem*[(1)] regeeren

(1) - de bedoeling was: *over* hem. -

zou; terwijl hij (echter) met dien Raad, in zaken van belang *niets* zou mogen doen zonder bewilliging der Staten Generaal; die in zulke zaken de *aanzienelijksten* EN de *gemeente* zouden *moeten* raadplegen, alvorens te *besluiten*:' hem verder in alles zoodanig aan band leggende, dat hij geen gezag ter wareld had: en alles met de Clausula commissoria gesterkt, in geval hij eenige dier voorwaarden overtreden mocht.

Zie daar derhalve de Nederlanden volkomen ontgraaflijkt en gerepublikaniseert sterker dan Holland. Want 1.° was alles wat men in Holland deed *ad interim* en blootelijk gedurende den oorlog met den Vorst, wiens gezag daar door geschorst en in andere handen gesteld moest worden: daar in de Nederlanden geen oorlog met den Vorst was, maar zij zijn recht en bezit niet betwistten. En 2°. erkende men in Holland den Prins als Stadhouder des Konings, en onderwierp zich hem, en niet hem aan zich, daar hier de Staten zichzelven niet slechts de orde op de Regeering, maar ook het regeeren-zelf en het *besluiten* TOEËIGENDEN. - Matthias deed den eed dien-overeenkomstig op den 20 Januarij 1578; en om hem ook het schaduwtjen van gezag, dat hij nog mocht schijnen te verkrijgen, te ontnemen, en hem t' eenenmaal tot een bezemstok te maken, dwong men hem, den Prins van Oranje tot zijn Luitenant in de Generale Landvoogdij te verheffen, waardoor deze inderdaad het Opperbewind in handen kreeg, en de Aartshertog, (die bloot teekenen moest wat de Prins hem voorlei) met recht *'s Prinsen Griffier* werd genoemd.

Een aanslag op Amsterdam, middelerwijl door de Staten van Holland zonder 's Prinsen kennis ondernomen, mislukte, en kostte den Kornel Helling en Hopman Ruichaver die er het beleid van hadden, het leven[(1)]. Het geweld gemist hebbende benaauwde men de stad zeer erg onder Sonoy. Door bemiddeling van Utrecht gaf zij zich over, doch onder uitdruklijke voorbehouding van alleen de Roomsche Godsdienst onder haar beheer te gedogen, en met aanneming van de Pacificatie van Gend.

Tegen Don Juan had men niets uitgewerkt, dan alleen dat het Spaansche en Italiaansche krijgsvolk, dat hij onlangs verzonden had, nu aanmerklijk vermeerderd, onder bevel van den Prins van Parma (die naderhand Landvoogd werd) terug kwam. Niet gehard om hem met gelijke macht aan te tasten, of het wederstaan van zijn aanval te wagen, met de Spaansche troepen die tegen hem over, in het gewest van Namen lagen, bevalen de Staten den te rug tocht naar Brabant, die noodwendig een neêrlaag ten gevolge moest hebben. Deze was er dan ook werklijk het gevolg van, en wel, in de allerschandelijkste manier, in de nabijheid van Gemblours, dat daarop aan de Spaanschen overging[(2)].

Men moest nu den vijand in Brussel verwachten, en Staten, Prins, en Aartshertog werden door dezen verkeerden stap genoodzaakt met verhaasting te wij-

(1) De oorzaak van het mislukken [WAGEN. *Amsterd. Geschied.* IX B.]

(2) Zeker, wat in den oorlog het meeste bloed kost, zijn de polityke bevelen of kabinets-orders. Hier kan men op aan.

ken, en geheel Brabant moest als verloren beschouwd worden: doch Don Juans gebrek aan vaardigheid behield die provincie, en veroorzaakte dat hij vervolgens plaats voor plaats nemen moest, het geen echter het land met schrik vervulde. De overwinning van Don Juan op een vluchtig hoopjen volks dat last had hem te ontwijken, maakte hem weêr afkeeriger van vredehandelingen; tot welke de Heer van Selles uit Spanje, en de Graaf van Schwartzenburg van wege den Keizer, overkwamen, maar die op onuitgezonderde handhaving van de R. Kath. Godsdienst gegrond werden.

Een schok, zoo hevig als die zij door dezen onverwachten tegenspoed geleden hadden, was noodig, om een lichaam als de Algemeene Staten wakker te maken. Zij maakten nu een regelmatigen Staat van Oorlog, waar echter Holland en Zeeland zich buiten hielden. Van hunne, of liever van Oranjes zijde, werd Gend bij verrassing ingenomen; maar dit kon niet in vergelijking gebracht worden, met de steden en sloten die Parma veroverde, en waaronder het sterke Limburg was.

Zij wendden zich (te weten de Algameene Staten) tot Koningin Elizabeth om hulp, die hun ook beloofd werd beide in manschap en geld, onder tegen-belofte van veertig Oorlogsschepen ingevalle eener landing van Don Juan in haar Rijk. De vrees voor dien inval, en dat hij Maria van Schotland trouwen mocht, en daardoor gevaarlijk voor haar worden, wrocht dit uit[(1)]. Maar - weêr bang geworden voor

(1) GROT. pag. 53.

het ongenoegen van Filip, trok zij haar woord in. (En dit was die groote vrouw die men ons roemt!) Men nam toen geld van particulieren in Engeland op, en wierf daar manschap voor in Duitschland.

De Hertog van Anjou had intusschen zijn hulp aangeboden. Tot hem neigden de Roomsch Katholijken zeer sterk, wel ziende dat men van Matthias niets maken kon, en vreezende onder een volkomen beheer van Oranje of op nieuw onder Don Juan te geraken. Men zond een bezending naar den Rijksdag te Worms in 1578, waar Aldegonde een jammerlijke redevoering deed om het Rijk over te halen tot het zich aantrekken van de zaak der Nederlanden; maar wederom zonder andere uitwerking dan dat men daar op nieuw in onderhandelingen met Don Juan getreden wilde, waaraan wel toegegeven moest worden, alhoewel men den wapenstilstand, die daar bij voorgeslagen en sterk aangedrongen werd, afsloeg.

Holland en Zeeland waren nu protestantsch; maar in de Roomsche Provintien, waar de Raad der beroerte, de bloedplakaten, en de vervolging, eigenlijk hun zetel hadden en het oude geloof stand hield, was het ook niet weinig veranderd. Geen spoor meer van vervolging tegen Hervormden (ten ware men daaronder de heiligschennende dweeperij der Herdoopers wilde rekenen, welke ook bij de Hervormden verfoeid werd); maar wel was men tegen de Roomsche Geestelijkheid wrevelig en kwaadwillig. Want hoe zal men 't anders of zachter noemen, wanneer men het zenden der *Annaten* (of huldigings-gelden der prelaten) naar Rome verbood, en

der Geestelijkheid een eed afvergde op het onderhouden van de Gentsche Pacificatie, en het verklaren van Don Juan voor vijand? - En zou het ook geen vervolging mogen hecten, wanneer men de Jezuiten en Minderbroeders, die dit verklaarden met hun geweten te strijden, om het weigeren van dien eed den steden uitdreef?

Zoo een daad van geweldenarij ging daar echter voor een daad van noodzakelijkheid; en, in plaats van de bedrijvers daarvan te bezwalken, diende zij om de genen, die er de slachtoffers van waren, met den haat des volks te beladen, het welk daarin geen getrouwheid aan plichtgevoel, maar loutere gehechtheid aan Don Juan en weêrstrevigheid aan de Staten zag, wier recht om zulke eeden te vergen men niet onderzocht. Weinig behoefde hier bij te komen, om wijd en zijd de Hervormden het hoofd te doen opsteken, waar zij nog niet ten volle meester waren. Dit was het geval in Amsterdam, waar, ingevolge de capitulatie met den Prins, een nieuwe schutterij opgericht was, doch de Regeering hard Roomschgezind; en de Hervormde Godsdienstoefening niet geduld wierd. Een gering geschil tusschen de Regeering en de nieuwe schutterij gaf aanleiding tot uitbarsting van 't geweld der Onroomschen, die op vrije Godsdienstoefening stonden, en geweldiger hand het stadhuis bestokende, de Regeering daar af sleepten, en, met een deel Geestelijken, in schuiten zetten, en zoo ter stad uitdreven. Het verbrijzelen van het Minnebroeders-klooster met kerk en altaren ging hier meê gepaard: doch niemand kwam in die beweging om, noch bekwam er eenige kwetzuur of

letsel. Drie dagen bleef de Stad zonder Magistraat, dan dat de Prins Filip Boom (den Vice-Gouverneur van Noordholland) zond om het bewind te aanvaarden. Een nieuwe Regeering werd toen door gekorenen uit de Schutterijen gekozen, en aangesteld, en deze liet terstond de beelden uit de kerken wegnemen, en de Hervormden namen nu bezit van de de twee hoofdkerken, de *oude* (St. Niklaas-kerk) en de *nieuwe* (Katharina-kerk).[1].

In Haarlem werd helzelfde door Soldaten, doch met grooten moedwil uitgevoerd. De Hervormden kregen de groote kerk in bezit, ondanks het beroep der Roomschgezinden op de Pacificatie van Gend daartegen. Het een en ander viel in May 1578 voor, en verwijderde de Roomsche provintien niet weinig van de onzen.

Maar het was alleen niet tegen de Roomschgezinden dat de Hervormden nu hun onverdraagzamen geest en zucht om volstrekt meester te zijn toonden. De arme Doopsgezinden, wier professie weêrloosheid was, werden in weêrwil van 's Prinsen bescherming, voornamelijk in Zeeland, zeer vervolgd, ter zake van hun weigering van eed te doen en van wapenen te voeren: doch de Prins stelde daar perk aan, en rekende hen goede Ingezetenen, dewijl zij geld gaven.

In de Roomsche Nederlanden kan men na 't geen zoo even gezegd is, niet vreemd vinden dat de Hervorming nu ook doordrong. Ongeacht de Pacificatie, nam men op een Synode der Nederduitsche, Hoogduitsche, en Walsche Hervormde kerken te Dord-

(1) 't Opschrift in het Choor der Oude kerk.

recht het besluit, om de Hervorming bij een Request, aan den Aartshertog en Algemeene Staten aan te dringen, en men wachtte slechts daarna, om te Andwerpen en te Gend openbaar te prediken en het Avondmaal te houden. Dat dit niet zonder voorkennis van Oranje geschiedde, mag men uit de gevolgen afnemen: Want er werd een project van een *Religions-vrede* gemaakt, waarbij wederzijdsche gemeenten gelijkelijk bevoorrecht werden, maar die noch Roomschen noch Onroomschen beviel. De verwijdering was te groot, en daar kon geen verbintenis tusschen de beide kerken, en dus ook geen gelijkheid in rechten zijn. Andwerpen was in Braband de eenige stad die ze aannam, en Leeuwaarden met de Groninger Ommelanden bij ons. - Jan van Nassau was inmiddels (in 1578) Stadhouder van Gelderland geworden, en door zijne oogluiking (daar hij de Staten, die nog Roomsch Katholijk waren, niet bewegen kon tot het aannemen der Religions-vrede) maakten de Hervormden zich in de meeste plaatsen van dat gewest, van de kerken meester. - Nu gebeurde hetzelfde te Goes, waar, ingevolge de Pacificatie, de Roomsche Godsdienst alleen geduld worden mocht. - De gemoederen verzetten zich meer en meer tegen de Roomsche Godsdienst: men begon van den Predikstoel tegen de Pacificatie van Gent, uit hoofde van de begunstiging dier Godsdienst, tegen de voorstanders van dat verbond, en in het bijzonder tegen Oranje uit te varen, als iemand die op twee beenen hinkte en het niet wel met de ware kerk meende, maar het in het heimelijk met de Hoer van Babylon hield enz. Inzonderheid deed dit

Petrus Dathenus te Gend, waar men ook de Roomschen verjoeg, de kerkelijke goederen aansloeg of plonderde, zich toen van Yperen en Brugge meester maakte, en voorts het bewind van gantsch Vlaanderen aanmatigde, zelfs met werving en in dienst neming van krijgsvolk. Waartoe men er ook de gemeene middelen welke de Provintien opbrachten, inhield. En dit was van gevolg, dat de Staten der zoogenaamde Walsche Provintien, die zich alzins bezwaard vonden door dusdanig eene scheiding van de Pacificatie, *sibi consulendi animo*[1] hetzelfde deden. De Heer van Montigny kreeg bevel over hun krijgsvolk; en, ongezind de geweldenarijen, die de Gentenaren, (wier oude aart zich thands, na zoo lang ingetoomd te zijn, wederom scheen te ontwikkelen) wijd en zijd pleegden, langer te dulden, rukte men op het Gentsche territoir, en er ontstond een binnenlandsche krijg, waarin de aanhang der Walsche Provintien den naam van *Malcontenten* droegen. En waarlijk, zij mogten wel *malcontent* zijn! - Zij begeerden te recht, herstel van de Roomsche Godsdienst, van de kerken en kerksieraden, en ontslag van de genen, die de Gentenaars geweldig gevangen genomen hadden. Die van Gend, daartegen, wilden vrije oefening van de Hervormde Godsdienst alomme in de Nederlanden (dat zij daar de vrije dwinglandij der Hervormden onder verstonden, verstaat zich) [z. de *Bijvoegs.*]; en NB. de overlevering van den Heer van Montigny aan hen om hem te Gent naar hun willekeur te straffen. Ook hingen

(1) [Om voor zich-zelf te zorgen.]

zij (als *tenaces propositi viri*[1]) kort daarna twee gevangenen die zij in handen gekregen hadden, schandelijk op.

In Brussel duchtte men gelijke attentaten tegen de Roomsche Godsdienst, en drong de Wethouderschap een Request aan den Aartshertog tot voorkoming daarvan strekkende, over te nemen. Een toevallig of, mooglijk, voorbedachtelijk genomen misverstand over een woord in dit request bracht het volk in beweging: dit had echter geen verdere gevolgen.

Zie daar den neteligen toestand der zaken in dit tijdstip! - Anjou middelerwijl, nam de regeering aan, en zakte met een kleine bende manschap (waaronder 1000 Edellieden waren die op eigen kosten dienden) herwaart af. Ik zeg een kleine bende; maar het gansche leger der Generale Staten was toen niet veel grooter, en dat van Don Juan ook weinig sterker.

Koningin Elizabeth was nu zeer te onvreden over de verbintenis met Anjou, met wien de voorwaarden haast bepaald waren, nadien de Walsche Provintien, beducht voor het verder verdringen van het Katholicismus zoo men in Protestantsche handen viel of zoo de zaak langer in die staat bleef, dit stuk aandrongen. Het was geen opdracht van de Oppermacht die men aan Anjou deed, als daarna ter baan kwam; want men had nog niet gedacht den Koning af te zweeren; maar een bondgenootschap, waarbij men zich in zijn bescherming stelde: alleen beloofde men,

(1) [Om te toonen dat zij wat durfden. -]

in geval van wisseling van Landsheer, hem den voorkeur te geven. Zijn tijtel was *beschermer der Nederlandsche vrijheid;* zijn verplichting, drie maanden lang 10,000 knechten en 2000 paarden te verstrekken, en daarna, zoo de oorlog voortging, kon hij met 3000 knechten en 500 ruiters volstaan. Hij moest ook zorgen dat geen Fransche benden den Spanjaart bijstonden. Hij mocht geen oorlog om geloofszaken, ook niet tegen Engeland voeren. Zelfs in 't leger, wanneer hij daar tegenwoordig was, werd hem het opperbevel niet anders dan te samen met de Staten toegestaan. Men ruimde hem drie steden in tot zijn zekerheid, maar die bezetting van hem weigerden te ontfangen. En, het geen men op den vijand veroverde, zouden de Staten of Provincien met hem deelen. -

Te gelijker tijd kwamen er troepen krijgsvolk onder Jan Kazimier, Paltsgraaf van den Rhijn, uit Duitschland, die het Staatsche leger, op omtrent 50,000 man brachten; waar meê men Don Juan ligt meester had kunnen worden, zoo er slechts geld ware geweest om het te onderhouden. Anjou gaf een manifest uit, en verklaarde Don Juan den oorlog, wiens leger door ziekten geweldig versmolt, en die, zoo men veelal wil, van verdriet (anderen meenen aan vergif) stierf op den 1 October 1578. Zijn toestand was inderdaad zoodanig, en hij daar derwijze van aangedaan, dat men de oorzaak van zijn dood juist in geen moord te zoeken heeft. Echter ontbreekt dit vermoeden niet aan eenigen grond, als men bedenkt dat zijn staatzucht, waardoor hij eerst naar het Koninkrijk van Tunis gestaan had, en nu

op Engeland vlamde, aan Filip zeer verdacht was, die ook zijne heimelijke verbintenissen met de Guises in Frankrijk vernam, waar door hij hem gevaarlijk stond te worden, en zelfs zijn vertrouwde, Escovedo, in Spanje ter sluik vermoorden deed. Uit deze moord van den dienaar was de overgang tot dien van den Heer zeer natuurlijk. Hij was een man van groote hoedanigheden, en die voortgegaan zou hebben uit te schitteren in zijn loopbaan, had hij 't ongeluk niet gehad, in de Nederlandsche woelingen gebracht te worden, die hem verbijsterden, en waarin hij [geen] middelen had om zich te midden dier moeilijkheden, zonder raad of behulp tegen al wat hem en wantrouwde en misleidde, staande te houden.

De verbintenis met Anjou was kort van duur. - Van een eerzuchtigen Franschen aart, en weinig verkuischt met een zoo bekrompen macht, waar het inderdaad onbegrijpelijk is, dat een Vorst zich aan wilde onderwerpen, en waarvan de aanneming-zelve (naar ik 't inzie) *per se* het oogmerk toonde, om er zich niet aan te houden, - had hij aanstonds het verdriet dat hij de steden die hem tot verzekering beloofd waren, niet meester kon worden: en, dat op een vermoeden dat hij zich van Bergen in Henegouwen verzekeren wilde, alle Franschen hol over bol uit die stad gejaagd wierden. Toen kreeg hij ongenoegen met Jan Kazimier, dien hij verdacht hield, naar de Oppermacht van Vlaanderen te staan; en zich tot bemiddeling der Gentsche geschillen aanbiedende, had hij ook het hartzeer van door beide de partijen

verworpen te worden. Hij vertrok dus naar Frankrijk te rug (nog in 1578), en men was in 't hart blijde hem kwijt te zijn.

In Gend, waar nu al wat Geestelijk was, weggejaagd was geworden, en al wat er van kerk- en altaar-sieraden of beelden nog overig was, verwoest en vernield was, vond de Prins (wien men lang vermoed had, die hervorming in 't heimlijk begunstigd te hebben) eindelijk middel om nog voor het eind van dit jaar, nog een verdrag te sluiten; bij hetwelk de Roomsche Geestelijkheid (de Bedelorders uitgezonderd) hersteld, en de kerken tusschen beide Godsdiensten verdeeld wierden, maar den Roomschen bleef ontzegd, ommegangen te houden; het geen hem bij geen van de twee partijen dank deed behalen.

Tusschen Groningen en de Ommelanden ontstonden ook groote onlusten, waarbij het zelfs tot het opvatten der wapenen tegen elkanderen kwam. En in Friesland was het desgelijks alles behalven rustig, daar het Hof der Provincie weigerde Don Juan voor vijand te verklaren, en de Spaanschgezindheid sterk veld won, waarom de Graaf van Rennenberg de regeeringen daar veranderde, en den Bisschop van Leeuwaarden gevangen zette, die het echter ontkwam en zijn dagen in Keulen eindigde. Rennenberg werd voor dien ijver met het Stadhouderschap van Overijssel en Lingen beloond, en schafte het Provinciaal Hof van Justitie in Overijssel af, 't geen de Koning te Vollenhove ingesteld had. Hij bemachtigde voorts Kampen en Deventer na een geweldige belegering van die twee steden.

Don Juan was in het opperbevel over het Spaansche leger opgevolgd door den Prins van Parma, wien de Koning weldra ook in de Landvoogdij stelde. - De troepen van Jan Kazimier vertrokken zonder betaling te krijgen, het land uit, en hij volgde ze, zeer misnoegd. - Artois, Henegouwen, en Douay, te onvreden over de nieuwe verbreking van de Pacificatie van *Gent* door de inrichtingen die Oranje in die stad-zelve had gemaakt, vereenigden zich in een bijzonder verbond op den 6 Januarij 1579, tot handhaving van de Roomsche Godsdienst, 's Konings gehoorzaamheid, en de Pacificatie, en tot weering van de zoogenaamde Religions-vrede; en maakten op dien voet eene overeenkomst met Parma. Reeds wankelde het gezag der Algemeene Staten, daar de bijzondere Provincien, elk in den hare, zich het Opperbewind aantrokken, en deze onderlinge verbintenis en overeenkomst van de drie opgenoemde gewesten met den vijand, bracht er een nieuwen stoot aan toe. En hoe kon het anders? De algemeene haat tegen Spanje had hen vereenigd, en hieruit was de Gentsche Pacificatie geboren. Maar thands woog de eigendunkelijke aanmatiging der Hervormden en hunne vervolging van de Roomschgezinden ruim zoo zwaar in de schaal, bij de Waalsche gewesten, en zij kozen de partij waarbij hunne Godsdienst niet te duchten had. De Prins zag derhalve dat de algemeene band verloren ging, en was uit dien hoofde bedacht op een ander, - en de Unie van Utrecht ontstond.

Ophelderingen en bijvoegselen.

[*Het gene in de volgende bladen niet tusschen haakjes ingesloten is, behoort tot* BILDERDIJK'S *eigen handschrift:*

Het aldus ingeslotene (), *is aanvulling uit zijn mondeling bijgevoegde:*

Het aldus onderscheidene [ ], *is toevoegsel van mij zelven*.

H.W.T.]

Ophelderingen en bijvoegselen.

Bladz. 7, aanteek. 2. 'Viglius.'

[Over dezen wijzen en braven man, niet minder staatsman dan rechtsgeleerde, Z. G. DE WAL, *de claris Fris. JCtis* (Leov. 1825) p. 31-35, p. 103-119, en p. 430-432 en vele schrijvers aldaar aangehaald: doch waar bij, en vooral voor het gene hier in aanmerking komt, gevoegd moeten worden, de twee *Laudationes* Viglii ab Ayta Zuich. van de HH. C. VERRAERT en C. STAR NUMAN, in de *Annales Academiae Gandavensis*, an. 1823-1824, en de *Redevoering over* Vigl. Aytan v. Zuichem, door wijlen den uitmuntenden RICH. VAN OMMEREN, in de *Mnemos*. XIV D. (IV D. der Tweede Verzam.) bl. 25-80.]

Bladz. 8, r. 18. 'den Paus' - 'vijand van Karel.'

Paulus de IV, die in 1555 op Marcellus den II (den opvolger van Julins den III), gevolgd was, van 't geslacht der Caraffen zijnde, die in Napels bij de samenzweering met Frankrijk een voornamen rol gespeeld hadden, droeg Keizer Karel een doodlijken haat toe. Hij begon daadlijk zijn regeering met Karel op een grievende wijs in zijn gezant te Rome, en in de Kardinalen zijn vrien-

den, die hij in de gevangenis smeet, te hoonen en tot wraak te tergen, en beloofde aan Hendrik den II het Napelsche rijk. Ja, niet te vrede hier meê, deed hij Karel en zijn Zoon Filip in den kerkban, verklaarde hen van hunne staten vervallen, en noodzaakte Karel hem door zijne legermacht in Italië onder Duc d'Alba te beoorlogen en te bedwingen, tot deze Paus door geweld tot een zoen gebracht werd, waarin Filip laf genoeg was de uiterlijke eer aan dien Kerkvoogd over te laten en hem vergeving voor zijn regtmatigen weêrstand te vragen. (Zie LLORENTE *Hist. de l'Inquis*. II D. Chap. 18, die dit uitvoerig behandelt.)

Bladz. 11, r. 4. 'Filip *op zijn aise* te zetten.'

[*Hier staat bij B. op de kant als wenk tot uitbreiding bij zijne mondelijke lessen:* 'Noodzakelijkheid van deze kunst. Voor een Minister van Staat vooral. - Hoe die te leeren. Bijzonderheden daarvan. Bekwaamheid der Franschen daarin. Amoeniteit in disputeren, wat?' - Doch in de excerpten die ik heb kunnen gebruiken, vond ik hier weinig bijgevoegd; alleen: 'dit *adscendant*, dat zich door stem, oogen, houding en gebaren openbaart, is de grond van alle Rhetorica.' - en dit laatste acht ik een gewichtigen en rijken wenk, om geest en leven te geven aan die verwarrende menigte en nomenclatures van redekunstige figuren, die ons in de leerboeken opgedischt worden.]

Ald. r. 6 v. ond. 'veroverden de Franschen Calais.'

't Verlies van *Calais* voor de Engelschen was een gelukkige gebeurtenis voor de Nederlanden. Want nu werd de stapel der Engelsche wol van daar naar *Brugge* verlegd, 't geen daar rijk door werd, en reeds 't middelpunt van den handel tusschen Italië en het Noorden

was. Want men wist uit Italië de reis ter zee niet in één jaar naar de *Oostzee* te volbrengen (te weten Mare Balticum); maar had een punt tusschen beide noodig om te overwinteren. Hier van had Brugge magazijnen en woningen, behoorende aan de verschillende zeevarende Steden van Italië, die elk naar den smaak hunner natie gebouwd waren. Waardoor de Italiaansche bouwkunst hier te lande allengs bekend en gevestigd werd. - Men zie SANDERUS, die daar afbeeldingen van geeft.

Men had in Brugge niet alleen veelvuldige Fabrijken van lakenen, zijde stoffen, fluweel enz., maar ook van tapijten, die de Nederlanders in de kruistochten in het Oosten geleerd hadden te weven; en waaruit de *Gobelins*, die 't eerst door een Bruggenaar (Janssen) opgericht zijn, hun oorsprong hebben: - deze fabrijk echter was sterkst in Oudenaarde, Rijssel, Aalst, Doornik, en Iperen.

't Verval van Brugge is ter gelegenheid van hun opstanden en woelingen onder Maximiliaan begonnen door 't vertrekken der vreemde kooplieden, die zich van daar te Antwerpen vestigden, en nu deze stad tot het middelpunt van den handel maakten, van 't laatst der 15e eeuw af: de Portugeezen verplaatsten zich en trokken de Duitschers derwaart in 1503, de Italianen in 1516, en voorts de Spanjaarts enz. Nog lang echter bleef Brugge de stapelplaats der Spaansche wol, waar van daar jaarlijks over de 40,000 zakken inkwamen: doch, als de Spanjaarts zich meê op de lakenweverij toeleiden was dit in 1560 reeds tot 25,000 zakken verminderd; het geen (naar GUICCARDIN) een kapitaal van 625,000 kroonen maakt. (à 25 de zak.)

Sluis, eertijds een zeer schoone haven, door die van

Brugge als hun toebehoorende aangemerkt, onttrok zich dikwijls aan die onderhoorigheid: van daar oorlogen. De Oosterlingen daar gezeten om de afschepingen naar en van Brugge te bezorgen, in de partij dezer stad zijnde, werden er bij den opstand van 1436 ten getale van 40 vermoord of mishandeld en verlieten 't. - In 1468 echter kwamen er op ééns 150 schepen aan. Sedert verviel stad en haven, en de laatste werd genoegzaam onbruikbaar, als de schrijvers verzekeren.

Als Gend in 1584 door de Spanjaarden geblokkeerd of helegerd was, verdroeg het zich op dien voet, dat zij de Spaansche troepen ontfingen en ƒ200,000 betaalden: dat ieder 2 jaren lang tijd zou hebben om orde op zijn zaken te stellen, en in 't stuk van godsdienst partij te kiezen: waar na hij met zijn goederen vertrekken, of anders beschikken mocht. - Het afgebroken kasteel werd hersteld, en de ingezetenen vertrokken allengs met hunne fabrijken naar Holland en Engeland, zoo dat er de helft niet meer bleef, als VAN METEREN zegt.

Bladz. 12, r. 15. ‘ze uit te roeien.’

Het ontwerp van deze uitroeiing des Protestantendoms bleef ook inderdaad niet zonder werking, maar werd zoo veel mooglijk was in Frankrijk en Spanje uitgevoerd. Hiertoe behoorde niet slechts de gruwelmoord van die Sint Bartels-nacht in Parijs, waar men alle de Hoofden der Hervorming gelokt en genoodigd had, en waarover de Paus in Rome openbare vreugdefeesten deed houden en dankzeggingen in de kerken, en godenkpenningen slaan ter vereeuwiging dier heuchlijke gebeurtenis. Hiertoe dienden niet slechts

alle de welhaast ingedrongen nieuwe kerklijke inrichtingen in de Nederlanden, met het zenden van Alva en de regeling van zijn gedrag, zeer getrouw door hem in de Nederlanden betracht en uitgevoerd, schoon men, na de verkeerde uitwerksels die het had, hem daar voor niet dan ongunst bewees: maar hiertoe was het ook dat men de Koningin Elizabeth van Engeland, en, Leicester en Burleigh, de twee voornaamste Hoofden en grondzuilen der toen aldaar hersteld wordende Reformatie, welke onder haar zuster Maria met de afgrijslijkste wreedheden onderdrukt was geworden, en de beide zoons van den Keurvorst van de Palts in Frankrijk trachtte te lokken; ja (ten dien einde) Elizabeth tot een mondgesprek met de Koningin-moeder (de helsche Megera, Catharina de Medicis) bij een eigenhandigen brief van deze, op zee tusschen de twee Koninkrijken, of op het Eiland Jersey, te houden, verzocht en aandrong ten, einde zich meester van haar te maken. - Dit niet batende, werd bij den Paus aan den gene, die deze Ketterkoningin vermoorden zou, volkomen aflaat van alle zonden beloofd.

Bladz. 19. ‘De Spaansche soldaten’ enz.

[Het is echter niet te ontkennen, dat ze een rond jaar langer bleven, dan naar 's Konings stellige belofte; en dus geen wonder, zoo dit wantrouwen veroorzaakte, en dat misnoegen, welk B. hier zelf vermeldt.]

Bladz. 26, r. 4 (de nieuwe Bisdommen.)

ERN. EREMUNDUS *Origo et Hist. Belgicorum tumultuum*.
De oprichting der nieuwe Bisdommen was aan Granvelle zijn oorsprong verschuldigd, en werd den Paus (Paulus IV) door Franciscus Sonnius (ten dien einde naar Rome gezonden) aangenaam gemaakt. Zijn plan

en ontwerp daartoe aan den Koning voorgeslagen, werd ras bekend en is te Tubingen in Zwaben, in 1568 gedrukt, en door EREMUNDUS in zijn werk ingevlijd. p. 36-40.

Zij werden ingevoerd en bevestigd bij Bullen van Paus Paulus IV van 19 May 1559 en Pius IV, 8 Maart 1560.

't Groote bezwaar, waarin men geheel het Volk meêsleepte, was, het vervreemden van de geestelijke goederen en fundatien, door Nederlanderen gesticht, aan Bisschoppen, die Vreemdelingen konden zijn. pag. 43. En dus een beschikking over *Nationale Eigendommen*, zonder en in weerwil van de *Staten* zoo wel als van de wettige bezitters.

De uitbreiding der Geestelijke rechtbanken viel ieder zeer vreemd op het hart: daar deze meer dan 100 jaren lang hier te lande niet dan een zeer *precair* gezag hadden. Filips van Bourgondie duldde niet, (en hij had dit bij ordonnantie van 3 Januarij 1447 in Brabant bepaald) iemand voor den Geestelijken rechter te roepen, dan met voorgaande kennis en goedvinden van de Burgerlijke Magistraat. En dit op straffe van *verbeurte aller* goederen. Welke ordonnantie daar na door den zelfden Filips in 1451 en 1457 met nieuwe poenale Sanctien vernieuwd en bevestigd, en sedert door zijne opvolgers en zelfs Karel den V uitdrukkelijk bezworen werd. Zie pag. 73-81 (vooral 74, 75).

[Het is opmerkelijk, dat een ijverig Katholijk en gelijktijdig schrijver, CORN. LOOS of CALLIDIUS, (over wien Z. SCHELTEMA, *Geschied. der Heksen-proc.*) bl. 170-176 en aant. bl. 36-39 zeer uitvaart tegen de oprichting der nieuwe Bisdommen, zoo wel in zich-zelve, als wegens het misnoegen waartoe zij aanleiding had gegeven, in een

zeldzaam en merkwaardig werkje: *Illustrium Germaniae Scriptorum Catalogus, ab an.* 1500 *usque* [15]81, Mogunt. 1582, in CORN. JANSENIUS, en in WILH. LINDANUS (en misschien op meerdere plaatsen)(1).

Bladz. 27, Aanteek. 1. 'Rederijkers.'

[Men zie over hen V. WIJN'S *Avondstonden*, I.D., de Verhandeling van *w. kops*, in het Tweede deel van de *Werken* der Maatsch. der Nederl. Letterk. (1774, 4°.) en die van den Heer N.C. LAMBRECHTSEN, over de Middelburgsche Rethorijkkamer, in de *Verhandelingen* van dezelfde Maatschappij, III. D. 1 st. (1819. gr. 8°.) SIEGENBEEK, *Bekn. Geschied. der Nederlandsche Letterk.* bl. 38-50; VAN KAMPEN, *Geschied. der Letterk. en Wetensch. in de Nederl.* I. D. en III. D. bl. 58, en de HH. VAN LIMBURG BROUWER en W. DE CLERCQ ald. aangeh. D'ESCURY, *Hollandsch roem in Kunst. en Wetensch.* III en IV D. Voorts YPEY, *Gesch. der Nederl. taal;* WILLEMS, *Verhand. voor de Nederl. taal- en Letterk.* enz. enz.]

Bladz. 37, r. 2. 'dat Filip geen karakter had' enz.

In 't voorbijgaan op te merken: dat men zeer te onrechte de genen die deze verdraagzaamheid vorderden, algemeen toe mag schrijven dat zij uit verdraagzaamheid, of zelfs uit waarachtig gevoel van Godsdienst handelden. - Niet uit verdraagzaamheid want zij predikten die verdraagzaamheid, omdat zij in hunnen kraam te pas kwam, dat zij ze juist behoefden of

(1) [Ik moet dit werk aldus aanhalen, om dat het ongepagineerd is; maar het is ingericht naar de alfabetische volgorde *der vóórnamen*, gelijk voorheen veelal gebruikelijk was.]

voor zich-zelven, of voor nabestaanden, of omdat zij er den bloei van hun voordeelen in zagen. - Het Protestantismus van die tijden was in den grond even onverdraagzaam als het Katholicismus, door de Roomsche Kerk als den Antichrist aan te merken, welken men in gemoede verplicht was te bestrijden en even zoo wel uit te roeien (vermocht men 't) als de Roomsche Kerk zich verplicht voelde hen uit te roeien. En, recht uit gezegd, geen Godsdienst is verdraagzaam of kan het zijn, dan omtrent punten welke niet tot haar behooren. Alle begrippen welke een Godsdienstleer voor geopenbaard houdt, of voor noodzakelijk uit het geopenbaarde voortvloeiende, zijn van dien aart dat zij er niet onverschillig voor zijn mag; en het betwisten van die, is haar, een bestrijding van God, een vijandelijkheid tegen God, en een omkeeren van zijn dienst, die zijne aanhangers gewetenshalve verbonden zijn te verdedigen, ja een Godslastering die zij niet dulden mag. Het is alleen het prakticale Christendom dat verdraagzaam maakt; en de deelneming (die God in het hart stort) met den dwalende, waar uit tolerantie ontspruit. Maar de hoeveelste bezit dit Christendom? En alle overig tolerantie prediken is laauwheid of onverschilligheid. - Maar ik zeg meer. Ik zeg dat verre de meesten dier aanhangeren en voorstanderen niet door Godsdienst gedreven werden. Ik doel hier meê niet op hetgeen reeds ten aanzien van de Duitsche Vorsten aangemerkt is, wier protestantismus uit zucht tot onafhanklijkheid van den Keizer, volkomener oppermacht, bevrijding van een uitheemsch geestelijk gezag, vrijheid van meer naar willekeur te trouwen, te onttrouwen en te hertrouwen, het aan zich trekken van kerk- en kloostergoederen enz. enz. bestond; neen maar onafhanklijk van dit alles, was het juist geen eerbied

voor de Goddelijke Openbaring, geen zucht om die zuiver aan te nemen, en naar 't voorschrift van die te leven, dat hen dreef; 't was integendeel bij honderden, niet anders dan een compliment dat zij (met het veranderen van Godsdienst) aan hun verstand maakten, 't geen nu (bij de domste vlegels zelfs) besliste van 't geen zij aannemen of verwerpen moesten. En waaruit dan ook, bij vervolg van tijd, noodwendig heeft moeten ontstaan, dat, zoo dra de eerbied en het ontzag dat men voor mysterien en Godlijke geheimenissen had, recht aan het verflaauwen geraakte, en (als een bloot vooroordeel) ter zijde gesteld wierd, men steeds hoe langer hoe minder geloofde, en hoe langer hoe minder beleefde, en de geheele Bijbel uit den Bijbel ('t zij met ontkentenis van de echtheid, het zij bij wege van *exegese*) weggeworpen werd; en (laat ik het vrij uit zeggen) beide Christendom en Jodendom, met het geen van beide het wezen uitmaakt (de Paradijsbelofte) in Deismus, Materialismus, en Pantheismus ontaardde. Dat groote mannen in dien tijd reeds deze gevolgen in de Reformatie, zoo als zij gemaakt was en bestond, opgesloten zagen, en haar daarom trachteden te weeren, blijkt uit hunne schriften, en het was hier door, dat die genen zelfs die het verst af waren van vervolgzucht, echter van hun plicht achteden die verdraagzaamheid te weeren, welke een proselytismus begunstigde, waarin die nieuwe en veelal ongeroepen Apostelen vuur en staal braveerden: ter goeder trouw, het zij zoo (ik twijfel daar geen oogenblik aan) maar tegen welker goede trouw, de goede trouw aan de andere zijde even zoo eerbiedwaardig en heilig was; wanneer zij vorderden, dat nu er Protestantsche en Katholijke landen waren, de Protestanten in de eerste de vrijheid van Godsdienst zouden gaan smaken, (even

als 't Zwitsersch verbond het instelde) maar niet de Katholyke landen beroeren.
En was zoodanig een vergunning niet genoeg, moest zij 't niet zijn, kon men meer vergen van een Vorst, wiens overtuiging van plicht (te recht of te onrecht, doet niet ter zake) zijn geweten niets anders toeliet? of moesten de Katholyke Vorsten hun geweten, hun eed en gevoel verkrachten, ten behoeve van een veel kleiner getal dissentiëerenden, die pas opstonden?

Bladz. 55. '*de vrais gueux*,'

[De toon van BILD. over deze verbonden Edelen is wat hatelijk: misschien om het oproerige, dat hij vond in hunne verbindtenis 'van het invoeren der inquisitie in deze gewesten *te zullen beletten*.' z. bl. 46, 48, 56, 72 enz. Intusschen blijft het plegtig overleveren van dat eerste verzoekschrift, als openlijke stap van oppositie en protest, een der gewichtigste gebeurtenissen in de geschiedenis dezer onlusten, die eindelijk uitliepen op de afzweering van Philips, en de vestiging der Republiek der zeven Nederl. Provintien: en dit onderwerp verdiende dus de moeite door den geleerden. J.W. TE WATER er aan besteed, in zijn doorwrocht werk: *Historie van het Verbond en de Smeekschriften der Nederlandsche Edelen, ter verkrijging van vrijheid in den Godsdienst en Burgerstaat*, in de jaren 1565-1567. Vier deelen. Middelb. 1776-1796. - Zie voorts ons Bijvoegs. bij bl. 72 van dit Deel; ond. bl. 235.]

Bladz. 60, r. 19. - 'Van waar dit?'

Het is, dat Godsdienst een volstrekt even zoo dringende behoefte in den mensch is, als het eeten of drinken: en hem derhalven niet betwist kan worden. Maar iets anders is het, iemand het *eeten* te betwis-

ten, iets anders Fransche *ragoûts* of Italiaansche *frangipani* of Duitsche *schnittnudlen* te verbieden; wanneer men die voor nadeelig houdt. Doch hier was nu een honger naar *ragoûts* en *schnittnudelen*, en men wilde 't *frangipani* of de *macaroni* van Filips niet. Daar lag de knoop. - Ondertusschen is de vraag, hoe verr' de macht of het recht van den Landvorst zich ten aanzien van deze geestelijke kokerij uitstrekte? Onze goede KLUIT is ten dezen aanzien zeer belemmerd, en verr' van klare principes aan te nemen, werkt hij zich geheel in het riet. Het kan ook niet anders, en (laten wij het oprecht bekennen) zoo dra men afzag ('t geen de afval der Christen Kerk was) van de onmiddelijke en beloofde heerschappij van Jezus Christus, voor een godslasterlijk herstel van het oude Romeinsche rijk, moest dit het gevolg zijn, dat de Kerk door *opinion* geregeerd werd, in plaats van onmiddelijke invloeden der Messiaansche Godheid, en men wettigde de Joden in Hem te verwerpen, dien zij, welke zich naar Hem noemden, niet meer erkenden. Wareldlijke monarchy had men aan de Geestelijke in de plaats gesteld, die Hij gewild en, als de Hoogste weldaad, aan 't menschdom aangeboden had; en die wareldlijke heerschappy kon niet overeenkomen met de stem die in 't hart sprak: 't waren disparaten en onvereenigbare beginsels, en de gevolgen moesten derhalve contradictoir en verwoestend zijn. Maar de tijd nadert, dat Hij zich vertoonen zal in al zijne kracht en heerlijkheid, wien de Godspraken van voor de schepping der wareld bestemden, wien het oogenblik van 's menschen val verkondigde, wien alle gewijde en ongewijde profecyen bij Joden en Heidenen ten voorwerp hadden, en wien de oudste zonen van het Verbond (de Joden) bij zijne verschijning hulde zullen bewijzen,

voor en boven de Christenen, en dus rechtmatig in hun recht van Eerstgeboren hersteld worden. Ja, zij zullen dan zien (gelijk de Apostel het uitdrukt) in wien zij gestoken hebben, en deze erkentenis zal zaligheid zijn; terwijl de laauwe, de aan Filosofische systemata verslaafde naam-Christenen, in hunne verwachting bedrogen en even schuldig aan afval en verwerping van het Godlijk voorwerp der Paradijs-belofte (maar met minder gronden van ontschuldiging) sidderen zullen.

Geene de minste afwijking, mijne lieve Vrienden, van de waarheid (dat is, van God-zelven) is er mooglijk, zonder de uiterste contradictien en conflicten in plichten en allerlei betrekkingen voort te brengen; en hij dwaalt, die de ellendige Grieksche filozofie of het geen latere inbeelding, als die van een Descartes, een Newton (even dom in de plans der Voorzienigheid) voortbracht, te baat tracht te nemen. Mijn ziel omvat U met waarachtige, met vaderlijke liefde, en wenscht uw tijdelijk, maar vooral uw eeuwig welzijn, boven (hoe vreemd het misschien klinken moge) boven het mijne: want, mijne lieve Vrienden, de zelfheid is bloote illusie, en het geheele Christendom steunt op deze miskende waarheid, en kent geene zelfheid, maar God en den naaste voor voorwerp en doel. - Maar was dit het Christendom van de tijden van welke wij spreken? Even weinig als van die wij thands beleven. Het was Christendom in naam, niet in de daad en wezen. Het mocht eene voorbereiding in de hand der Voorzienigheid tot herstel van het Christendom zijn, maar het had van het Christendom niet, dan bij enkele individuëelen, die in de liefde jegens den Goddelijken Messias zich-zelven verloren, en die, (zelfs onder de martelaren) schaars waren.

Bladz. 62 r. 10. 'door een Pinehas-ijver gedreven.'

[In een paar boekdeelen met belangrijke papieren voor de kerk- en staats-geschiedenis van die tijden, bezit ik[1] een opstel dat aan ALDEGONDE wordt toegeschreven, en min of meer eene verdediging bevat van de goede vrome gemeente, die de paapsche bijgeloovigheden en afgoderij niet langer had kunnen aanzien of gedoogen. - Het spijt mij dat ik dit vermelden moet; maar ik achtte mij er toeverpligt: want tot de geschiedenis behoort de *volle* waarheid.

Ald. r. 1, 2 v. ond. 'uit hoofde der domheid ongelooflijk is.'

[In de daad, die beeldstormerij heeft de goede zaak waartoe de Edelen zich verbonden hadden, en welke Oranje onder de hand begunstigde, toen zoo veel kwaad gedaan en de partij zoo zeer verzwakt en hatelijk gemaakt, dat er brave en verstandige lieden geweest zijn, die, volgens den regel: *fecit, cui prodest*, den beeldenstorm aan intrigue en geheime opstoking der Pausgezinden, Jesuiten enz. zelven, toeschreven. - Doch zoo lang er geen meer stellig bewijs is, kan de Geschiedkunde dit vermoeden niet opnemen.]

Bladz. 63. *Aanteek.*

[Men zie BILD.'S opstel: *over een oud Amsterdamsch volksdeuntjen*, in het Mengelw. der *Vaderl. Letteroef.* van 1818; afzonderlijk herdrukt en met een Bijvoegsel vermeerderd, te Leiden bij *Herdingh*, 1824.]

(1) [- of bezat ik: Want nu ik hier van dit merkwaardig stuk iets meer wilde bijbrengen, zoek ik die beide gemelde boekdeelen te vergeefs bij mij. Doch ik hoop en vertrouw dat ze zullen te recht komen, al waren ze uitgeleend aan iemand wien ik mij thans niet herinner.]

Bladz. 68 r. 6-12.

['Zelfs naar een onbepaald gezag te verlangen, was iets (zegt B.) dat hij (Koning Filip) ter goeder trouw doen konde, zonder een tyran te worden.' - Verlangen, ja; maar daadwerkelijk en feitelijk *bejagen*, niet. - *Tyran*, in de eigenlijke en algemeene beteekenis des woords, is onwettig zelf opgeworpen heerscher: en dit is niet minder hij, die zijn wettige macht overschrijdt (tyrannus *exercitio*), als hij, die zonder wettigen titel het bewind invadeert (tyrannus *titulo*). Filip had de rechten en vrijheden der Natie *bezworen*: maar die zijn eed schendt, ontslaat *ipso facto* ook de andere partij van den eed en plicht ter respecte en ingevolge van dezen eed aan hem gedaan en op zich genomen[1].

Was de gesteldheid des Staats, gelijk B. zegt, 'een eeuwig broeinest van opschudding, verdeeldheid en weerspannigheid' - voorwaar, de *absolute* macht op te dragen aan, of te laten invaderen door een Filip II, geadsisteerd door Granvelle, Alba, en Vargas, was een *remedium malo pejus*. - En was niet eigenlijk de aanmatiging van heerschappij over het geweten, over het geloof der Ingezetenen en hetgeen waarin zij hun eeuwig heil gelegen achtten, hetgeen dus uit zijn aart buiten de grenzen der Wereldlijke macht gelegen is, de aanleiding tot het verkrachten der nationale vrijheden en constitutionele rechten? - Hoe kan men dan dit verdedigen, en eenen Filip hiertoe een onbepaald gezag toewenschen?]

(1) [Dat onze voorvaderen dit ook zoo begrepen, blijkt uit het merkwaardig stuk van 1598, door mij weder bekend gemaakt in de *Mnemosyne*, X D. bl. 123-204. Zie bijzonder ald. bl. 143, 196 en 197.]

Bladz. 72 r. 6 van ond. 'alle Leenmannen.'

[Hiertoe behooren de *Bijdragen tot de Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederl. Edelen van de jaren* 1565-1567, door wijlen den Baron M.L. D'YVOY VAN MYDRECHT gegeven in het I D. I St. der *Nieuwe werken* van de *Maatschappij der Nederl. Letterkunde*, (1825) bl. 182-249. (Over de verbonden Edelen zie men zijn billijk onderscheidend oordeel, bl. 214-218. - Doch hij schijnt bl. 188, 189, te ontkennen, het geen B. hier bl. 72 zegt (en ook TE WATER gezegd had) dat de Hertogin *van alle Ambtenaren* (en Wethouderen) een nieuwen eed zou gevorderd hebben, en erkent alleen de gevergde vernieuwing van den Leenmans-eed(1).]

Bladz. 79 de Aanteek.

[VLAMING heb ik niet kunnen nazien. Doch B. heeft hier zeker ook gedoeld op het fraaije latijnsche *carmen* van PETR. BURMANNUS SEC. *Brederodius, sive libertatis Batavae secularia altera*, 1766; herdrukt in zijne *Poëmata*.]

Bladz. 81 Aanteek. ''t bericht van Ern. Eremundus.'

Na dat Bergen en Montigni een jaar lang in Spanje

(1) [Dit stuk van den Baron D'YVOY aanhalende, kan ik niet nalaten te vermelden, hoe de nijvere en gelukkige en edelmoedige verzamelaar van Vaderlandsche gedenkstukken en vooral eigen-handteekeningen en geschriften van personen van eenigen naam of rang, Jonkh. G.J. BEELDSNIJDER te Utrecht, met toestemming der Maatschappij van Nederl. Letterkunde een nieuwe oplage van deze verhandeling, niet voor openbare uitgave in den boekhandel, bekostigd heeft, *vermeerderd met de fac-simile's der namen van bijkans al de personen op de lijst van toenmaals geciteerde Leenmannen voorkomende*.]

doorgebracht hadden, en den Koning in plaats van verandering der gestrenge en geweldige maatregelen tegen de Nederlanders, tot volkomen verharding in 't opzet zijner Raadslieden zagen overgaan; wenschten zij niets meer, dan van hun ongelukkig afgeloopen reize, in 't vaderland terug te keeren. Met zeer groote moeite verkreeg Bergen daar de vergunning toe, maar niet dan na in een doodelijke ziekte vervallen te zijn, ten deele 't gevolg van zijne daar beproefde teloorstellingen en verdrieten, die hem op den 21 May 1567 wegrukte; niet zonder vermoeden van vergeven te zijn.

Het lot van Montigni is duisterer, en wordt op velerlei wijzen verhaald. Sommigen doen hem van wege den Koning met vergif ombrengen, anderen in Spanje op 't schavot onthalzen. Dit laatste, schoon in veel opzichten volstrekt ongelooflijk voor al wie de geschiedenis, het karakter des Konings, en den staat der zaken wel kent, heeft bij de onzen den grootsten opgang gemaakt, en men verbeeldt zich zeer lichtelijk waarom? - Die zot genoeg waren om van deze Heeren Ambassadeurs te maken, en 't Jus Gentium op hen toe te passen, moesten met dit, als een nieuw gruwelstuk van Filip, de geschiedenis opsieren.

Het geen door des schrijvers karakter, getrouwheid, en naauwkeurigheid, en tevens door de naauwgezette opteekening aller omstandigheden, de grootste geloofbaarheid heeft, is 't uitvoerig bericht, door ERNESTUS EREMUNDUS gegeven, waarvan het zakelijke ten kortste saamgetrokken, hier op neêr koomt.

Lang werd hij eerst opgehouden door 's Konings belofte van met hem naar de Nederlanden over te steken, waartoe een vloot toegerust, bemand, en met voorraad bevracht was, terwijl zelfs te Rome van 's Pausen wege, openbare gebeden en ommegangen, voor

's Konings gelukkigen overtocht, ingesteld werden. Des niettegenstaande kwam er niets van die reis; en Montigni werd in gedurige verwachting gehouden, tot dat de onthoofding van Egmond en Hoorne in Spanje bekend werd.

Toen werd hem onvoorziens de vrijheid ontnomen, doch de keus gegeven, van het zij te Toledo, het zij te Segovia, in gevangenis te gaan. Hij verkoos te Segovia, en was toen reeds dermate gekrenkt in gezondheid, dat hij niet te paard kunnende zitten, op een wagen vervoerd worden moest. Hier werd hij met een zijner dienaren op een klein torentjen gezet, onder bewaring van acht soldaten, zonder toegang of vrijheid van briefwisseling: waartegen hij zich te vergeefs op de rechten der Gulden Vlies-Orde, waar van hij Lid was, beriep.

Hij deed echter verscheiden requesten aan den Koning ter hand stellen, waarbij hij op onderzoek en rechterlijk oordeel drong, en met een over de wijze waarop hij in zijnen kerker behandeld wierd, klachtig viel. En eindelijk daar dit alles niets baatte, beraamde hij een middel ter ontkoming.

Ter gelegenheid van zijn ziekte, die hij aan de Spaansche wijs van 't brood te bereiden toeschreef, verkreeg hij vergunning om brood uit zijn eigen keuken te mogen doen komen; en het was in dit brood dat hem eenig bericht van zijn Hofmeester en Secretaris, en ook eenige vijlen gezonden werden. Hiermede wist hij behendig het traliewerk van 't venster zijner gevangenis door te vijlen, en de breuken daarin met wasch te verbergen, terwijl hij de wacht in zijn kamer zich bezuipen liet en op de kaart spelen. Zijn Secretaris had intusschen gemaklijke ladders doen maken, die op elkander pasten, en twee snelle paarden en

muilen in gereedheid gebracht, om bij nacht naar Frankrijk te ontvluchten. Dit oogmerk zou naar alle waarschijnlijkheid volkomen geslaagd zijn; maar de Hofmeester speelde mooi weêr met de penningen tot de reis bestemd, en een deficit van ruim 300 ducaten in dien buidel noodzaakte tot een uitstel van 't waagstuk. - Intusschen werd een pas aangekomen Nederlander naar Fontarabië, dicht aan de Fransche grenzen gezonden, om aldaar alles tot het doorvliegen dier grensen voor te bereiden.

In het oogenblik, als Montigni op de waarschouwing van den Hofmeester wachtte ter uitvoering, werd alles ontdekt, door een brief van dien Hofmeester, waar in dag en uur hem bepaald wierd, en welken brief hij in een brood had verborgen, dat ongelukkig aan den Slotvoogd-zelven werd overgegeven, die niets in het minst vermoedde, maar lust kreeg om 't zelf op te eten. De Koning werd dadelijk verwittigd; de Hofmeester, die zich op de bij den brief bepaalde plaats in 't gezicht van de toren liet vinden, gevat, en alle de bedienden van Montigni in den kerker geworpen, en deels op de pijnbank gelegd, en ter galei verwezen, en de Hofmeester, Secretaris, en Kamerdienaar, en die te Fontarabië paarden besteld had, tot het zwaard veroordeeld, zonder dat of hunne voorbeeldige getrouwheid of zelfs voorspraak des Bisschops hun baten mocht. Het uitstel der uitvoering van deze vonnissen bracht echter ter gelegenheid van het voorbijrijden der zuster van Filip, Moeder van Koning Sebastiaan van Portugal, hunne vrijlating te weeg, waardoor zij gelegenheid kregen naar herwaart te keeren, en door de Namaagschap van hun Heer voor 't geleden wel beloond werden, voor zoo verre zoo iets beloond worden kan.

Montigni werd in zijne gevangenis nu veel naauwer

bewaakt dan te voren, en mocht zelfs geen oogenblik zijn (bij nacht of bij dag) zonder een soldaten-wacht in zijn kamer, die nacht en dag dobbelden, rookten, raasden en tierden, en hem op alle mooglijke wijzen plaagden en tergden. Toen werd hem ook een proces aangedaan wegens Hoogverraad, en een Advocaat gesteld om hem te verdedigen, die echter daartoe noch vergunning om hem te spreken, noch tijd om hem over de zaak te kunnen schrijven en antwoord te kunnen ontfangen, vergund werd; maar die voor de vuist over eene zaak moest andwoorden waar van hij niets wist of vernemen kon.

Intusschen kwam de Prinses Anna van Oostenrijk, die als bruid van Filip naar Spanje vertrok, door de Nederlanden, en beloofde dat haar eerste bede aan Haar gemaal de vrijheid van Montigni zou zijn. Doch daar dit hier te lande als een blijmaar verbreid werd, kwam het spoedig ter kennis van Alva, die haar voorkwam. Filip werd verwittigd, dat hem deze bede te wachten stond, en Montigni stierf op 't alleronverwachtst, aan een vergift dat men hem door een knaapjen, dat dit naderhand erkende, deed toedienen. Hij overleed eer de Bruid nog een voet in Spanje gezet had in den aanvang van Wijnmaand 1570.

In Maart van het volgend jaar 1571 werd door Alva een vonnis, met verbeurtverklaring van goederen uitgesproken.

[Dus verre BILDERDIJK'S excerpt uit ERN. EREMUNDUS, die in zijn belangrijk geschiedverhaal, *Origo et Historia Belgicorum tumultuum*, blijk geeft van, ten opzichte van de behandeling en het lot dier Nederlandsche Edelen in Spanje, bijzondere berichten gehad te hebben. Zie ook

DE WIND, *Biblioth. der Ned. geschiedschr.* I.D. bl. 333[(1)]].

Bl. 82 r. 11-16. ('s Konings reis naar herwaard).

Don Carlos schreef aan 't hoofd van een dik boek met wit papier: '*Los grandes y admirabiles Viajes del Rey dom Philippe:*' en tusschen de bladen (volgens BRANTÔME) 'El viaje de Madrid al Pardo, del Pardo al Escurial, de l'Escurial a Aranjuez.' *Oeuvr.* DE BRANTÔME Tom. V.

Bladz. 83. 'Anth. van Stralen.' (en bov. bl. 76, 77).

[Men zie over dezen edelen man, het afzonderlijk op-

(1) [- Doch bij hetgene aldaar bl. 333-337 volgt, mag ik voorloopig aanmerken, dat in de Bijvoegselen tot dat I.D. eene veranderde redactie van die plaats te verwachten is, ingevolge de kennis welke de Heer D.W. sedert gekregen heeft aan de eerste anonyme uitgave, van 1616, van JOH. GYSII, *Oorsprong en voortgang der Nederl. beroerten*, (welke uitgave nog veel zeldzamer is, dan de eerste Latijnsche, van 1619, van den EREMUNDUS) en aan de verdere stukken uit de bibliotheek van wijlen mijn geleerden vriend, den Heer BEUCKER ANDREAE, door hem ald. bl. 333 vermeld; waarbij dan de voormalige Predikant van Streefkerk, JOH. GYSIUS, als de schrijver van dien *Oorsprong en Voortgang* enz., en dit werk als de vroegere Nederlandsche redactie van den Latijnschen EREMUNDUS; erkend zal worden, - en aldus deze gewigtige bibliographische ontdekking van den geleerden en ijverigen Haagschen Bibliothecaris FLAMENT (want van hem was die brief aan wijlen Prof. TE WATER) in de letterkundige geschiedenis onzer Geschiedkunde opgenomen worden zal. - Over al de wonderlijke vergissingen en verwarringen, die er met dat werk van den zoogenaamden ERN. EREM., zelfs door geleerde mannen, hadden plaats gehad, heeft de Heer D.W., ald. bl. 328-332, helder en juist gehandeld, en dit gedeelte behoudt deszelfs volle waarde.]

stel van wijlen den geleerden J.P. VAN CAPPELLE, in zijne *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden* (1827) bl. 205-250.]

Bladz. 84 volgg. (de Raad der Beroerten, of Bloedraad).

Over dezen Raad volgt in het zelfde werk van Prof. V. CAPPELLE, onmiddelijk op het pas aangehaalde stuk, eene oordeelkundige verhandeling, bl. 251-281.

In de Bijlage C. bij zijne Verhandeling over *A.v. Stralen* b. 147-150, vermeldt Prof. V. CAPPELLE, uit V. METEREN, de pracht en welvaart dezer landen, ten jare 1562, even voor het uitbarsten der troebelen. Dit, en het woeden van ALVA en zijn Bloedraad, waarover hier in den tekst gehandeld wordt, noopt mij om hier te vermelden de bijzonderheid, aangeteekend *en gestaafd* door JOH. A SANDE, in het Tweede Boek zijner *Nederl. Geschieden.*, dat ten tijde van den afstand van Karel V en in het begin der regeering van Philips, de welvaart en daaruit spruitende weelde en overdaad hier te lande zoo groot was, dat er een bestraffend en waarschuwend lied daarop gemaakt werd en bij het volk in zwang kwam, welks coupletten sloten met het referein:

Ons patroon van Alven
Zal u met zijner zalven
Bestrijken al zoo wel:

lang voor dat er aanleiding bestond of denkbeeld kon bestaan om den Hertog van *Alba* tot zijne geweldige en bloeddorstige maatregelen hier te lande te zenden.

Bladz. 88 ond. aan (*Hessels* en zijne Vrouw).

[Door deze was hij ‘aanverwant van Viglius;’ en alzoo heb ik de geschiedenis van dat Nichtje en hare

huwlijken - en het *nepotisme* van dien schranderen en vromen Staatsdienaar; en de handlangerij er toe, van zijnen vriend, den geleerden en zeer geachten Rechtsgeleerden en Staatsman JOACH. HOPPERUS, in 't licht gesteld, in mijne uittreksels uit de vroegere nog onuitgegevene brieven van HOPPERUS aan VIGLIUS, welke ik hoop binnen kort, in der Werken der Tweede klasse van het Kon. Nederl. Instituut, of van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, in druk te bezorgen.]

Bladz. 93, r. 1-9. dit argument - hooren aanvoeren.'

't Argument is eene petitio principii; want het onderderstelt de misdaad eer zij in judicio onderzocht is. - Voorts: de Vorst heeft door 't privilegie universaliter aan de gewoone judicature geëximeerd, contra omnes, ook contra se, in civili re, en waarom ook niet in criminali? - Nog: de Vorst heeft aan geen *crimen* gedacht, want een *crimen futurum* is een inexspectatum quid. - 't Is een casus, en hij had dien casus moeten eximeren, wilde hij dat zij een exceptie zou opleveren.

Maar daar is een tweede argument: quicunque regem non agnoscit, beneficio regis renunciat: dit is een thesis juris feudalis; atqui, qui regem oppugnat, violat, laedit quod ad majestatem ejus, regem non agnoscit. Ergo - Et hinc dicitur, beneficium ac privilegium ipsa facinoris in regem perpetratione perire ac exstingui.

Bladz. 94, r. 1-5 'eigenlijk geen onderdanen.'

Iets over het *Jus puniendi*. - Dit bestaat niet in 't bloote *jus ulciscendi*, noch *deterrendi:* - daar is een *conventio tacita* in. - Non cuivis quemcunque ulcisci aut punire licet. Dein: sunt quaedam poenae ex Jure publico, aliae ex Jure civili, aliae ex Jure gentium,

suae quaeque formae in judicando adstrictae. - 't Voorbeeld van den spion.

Ald. Aanteek. 1.

[Over Filips Willem, den oudsten en zijnen Vader niet onwaardigen, doch door geheel zijn levenslot onderdrukten zoon van Willem I, is eene afzonderlijke levensgeschiedenis zeer goed uitgewerkt door Prof. VAN CAPPELLE (Haarl. 1828), waarbij het vrij zeldzame werk van DE LA PISE, *Histoire des Princes, et Principauté d' Orange* (à la Haye 1639, fol.) vele bijzonderheden verstrekt heeft. - Het 'geval in Spanje' bedoelt de rassche en forsche daad van Filips Willem, die in eene soort van vrije gevangenis, en aan het Hof van Philip II, doch zijn eigen hôtel bewoonende met eene 'eerewacht', eens den Spaanschen Hopman dier wacht, die smadelijk tegen hem sprak van zijnen Vader, aanpakte en hem (uit eene bovenverdieping) uit het venster smeet, dat er de dood na volgde; - terwijl Koning Filips de billijkheid had, van 'daar het bleek dat de Prins zich daarbij niet tegen den Koning uitgelaten had', de zaak er bij te laten berusten. V. CAPP. bl. 23, DE LA PISE, p. 603. - Zie hier ond. bl. 255.

Doch ondanks de gemelde *monographie* van Prof. VAN CAPPELLE, oordeel ik hier te moeten bijvoegen, het gene ik, als Bijvoegsel en ontwikkeling tot deze plaats van het geschiedverhaal, door BILD. (ook al meest uit DE LA PISE) afzonderlijk opgeteekend vinde:]

Filip Willem van Orange *gevangen* 28 *jaar: te weten van den* 10[den] *September* 1567 *tot in* 1595.

Bij de dood van Willem I was de oorlog tegen de

Ligue in Provence, en 't Comtât nog gaande; en *Blacons* dien voerende in gemeenschap met de Protestantsche Chefs van Dauphiné, had zich meester gemaakt van Oranje, maar erkende echter het wettig gezag des Prinsen, als Gouverneur handelende.

Hij erkende ook Maurits dadelijk, als regent voor zijn broeder Filip Willem, die hem dan ook op zijn verzoek als Gouverneur bevestigde.

Doch Blacons was vijandig aan 't Parlement: van daar groote onlusten, die Maurits moeilijk uit de verte kon slissen.

Immiddels wordt Filips Willem ontslagen, gaat naar Italie, met den Kardinaal Alb. van Oostenrijk, kust de voeten des Paussen (Klemens VIII) die hem heerlijk ontfing; en kwam met Albert te Brussel.

Daar ontving hij het schrijven der Staten Generaal, die hij uit Luxemburg beantwoordde 1 Febr. 1596: ontfing bij voorraad ƒ10,000 uit de inkomsten van zijn's Vaders erfenis, en hield zich daar in goede betrekking met den Kardinaal. - Zijn zuster de Prinses van Hohenlo kwam hem te Kleve zien, en de Staten zonden hem Hessels om hem betreffende zijne goederen in deze landen bericht te geven enz.

Hij was met den Kardinaal bij de belegering van Calais, en weerde zich daar dapper tegen Frankrijk: zelfs was hij bij 't innemen van een ravelijn, waar een kanonschot de hoofden van drie Spaansche Grooten wegnam, wier hersens en bloed op zijn kleederen spatte. Hij weigerde zich op veiliger plaats te begeven, en zei van te goeden huize te zijn om den dood te vreezen: ook was hij aan 't hoofd van een esquadron bij des Kardinaals poging om Amiens, door Hendrik IV belegerd, te ontzetten; 't geen mislukte.

Doch dit alles hield hem van zijn Prinsdom verwij-

derd, en het Regentschap ging voort, terwijl er de oneenigheden steeds broeiden, die kort daarop met den dood van Blacons, lichterlaie uitberstten.

Deze had zich aangematigd bij testament over zijn Gouverneurs-ampt te beschikken, ten behoeve van zijn zoon wien hij een tweeden toevoegde. 't Parlement verzet zich hiertegen, wordt gedwongen de stad te verlaten, en de jonge Blacons blijft met zijn Adjunct meester van stad en kasteel.

Maurits kon niet anders dan den tegenstand des Parlements wettigen, maar begreep als Regent van zoo verr' af zijn gezag niet te mogen wagen. De pogingen tot verrassing van het kasteel mislukten, en het volk van Oranje trok de partij van Blacons en Aramond tegen die van den President die zich nu met de zijnen te Courthezon onthield; en ook dit verlaat en naar Avignon en voorder naar Tarascon in Provence wijkt en zijn schriftelijk beklag aan Prins Maurits zendt, die daar op Marnix van St. Aldegonde en Brederode naar het Prinsdom afvaardigt.

Deze worden met de gewone eer ontfangen, hoezeer men hun vooruit ontfangen bevelen niet in acht genomen had. Zij toonen hun volmachten, om de regeering te aanvaarden, den Staat in rust te brengen, de sterkten over te nemen, de welvaart en handel te herstellen, en bieden eene Abolitie aan, of het voorgevallene naar Justitie te doen berechten; hun 't eerste aanradende. Maar de intusschen aangestelde Konsuls verklaren daadlijk de abolitie te verwerpen, als op 't goed recht der gemeente steunende: en weigeren in effecte, onder alle betuigingen van eerbied voor Maurits zegel en handteekening, het kasteel over te geven, en willen den President weg hebben *al zou het allen het leven kosten*.

Met geweld houdt men Aldegonde buiten 't paleis:

vordert dat het kasteel in handen gesteld worde van iemand van 't Land, op wien de *Gemeente* vertrouwen heeft; als zijnde Aldegonde vooringenomen en partijdig; en beweeren even zoo veel recht tegen Aldegonde te hebben als Willem I en Maurits met de Staten tegen Duc d'Alva enz.

Na zeer veel onderhandelingen vindt Aldegonde zich verplicht onverrichter zake te rug te keeren.

Een onderneming tegen het kasteel door het Parlement ondernomen, mislukt: de Burgerij steeds op de hand van Blacons zijnde, terwijl hem boven dien beide voet- en paardevolk uit Languedoc toeschoot.

Doch de vrede van Vervins tusschen Spanje en Frankrijk werd gesloten, en de Prins die bij den Aartshertog was daarbij bevestigd in zijn Prinsdom. De weg uit Brussel naar Oranje was derhalve nu open; en Blacons begreep in dezen toestand van zaken, den stap te moeten doen die hem redden kon eer zich alles tegen hem vereenigde. Hij gaat dus naar den Prinszelven te Brussel, verklaart hem alle gehoorzaamheid en onderwerping, en noodigt hem bezit van zijn Heerschappij te komen nemen, waarop hij door den Prins in zijne possessie bevestigd als Gouverneur wederkeert, om zijn gewelddadigheid nog verder voort te zetten.

Maurits zendt *de la Pise*, getrouw aan hem als Regent, naar zijn broeder, om dezen van alles te onderrichten. Deze (F.W.) keert met den Aartshertog om zijn nicht Margaretha van Oostenrijk als bruid aan Koning Filips (III.) te brengen, door Duitschland en Italië naar Spanje, en *de la Pise* te laat komende, volgt hem.

Blacons koomt hem voor, en doet den Prins een voorstel doen, om 't Parlement, sinds lang geheel Gereformeerd, nu half uit Roomschen, half uit Protestanten te doen bestaan, en deze besluit daar toe.

In Italië opgehouden ter zake van de pest en de quarantaine waartoe hij verplicht werd, ontslipt de Prins ook daar aan *de la Pise*, die hem nu te Marseille gaat inwachten.

Daar gekomen ontfangt de Prins er een bezending van Blacons, en hem wordt te Oranje een plechtige intrede toebereid. Hij spreekt *de la Pise*. Zonder gevolg komt hij met éénen Edelman te Avignon, waar hij, naar zijn naam gevraagd, zich Baron van Breda noemt, en herkend wordt.

Prachtig en luisterrijk was nu zijne intrede te Oranje en hij wordt gehuldigd, van waar hij de overige steden van zijn gebied gaat bezoeken. Hij verleent eene algemeene abolitie; ontfangt een geschenk van een goede som gelds, en gaat te rug naar de Koningin van Spanje; en assisteert in den rang van Grande van Spanje bij de voltrekking van 's Konings en van des Aartshertogs huwlijk: waar na hij met den laatste en de Infante naar de Nederlanden te rug keert, en van hunnentwege de plichtplegingen bij den Koning van Frankrijk gaat afleggen, van wien hij desgelijks met de hoogste eerbewijzen onthaald wordt.

Doch hoe wel behandeld bleef er bij hem een *rancune* en achterdocht tegen Spanje. Bij den inval van Maurits met zijn broeder in Vlaanderen, wien de Aartshertog met veel grooter macht en in verwachting van hen meester te worden tegentrok, begreep hij, dat, zoo zijne twee broeders omkwamen of gevangen raakten, het met hem ook uit zou zijn, en hij bad gedurende den slag bij Nieuwpoort vurig om de overwinning aan de zijde zijner broederen.

Hij ging nu naar Franche-Comté om de erfenis van Chalons, hem daar te beurt gevallen, in bezit te nemen en te regelen: waar hij alles deerlijk verwoest vond.

Intusschen speelde Blacons in Oranje meester met uitbannen en wegjagen, en alles wat braaf was, verlangde hem (F.W.) daar. - Hij zond zijn Maistre d'Hôtel Zeelem en een zijner Secretarissen (Scarron) om daar eenige orde op te stellen, maar dezen in de oogmerken van Blacons getrokken, voltooiden wat deze nog geschroomd had te voleindigen.

Hij nam den raad van *de la Pise* in, en trachtte Blacons te komen overvallen, maar zijn maitre d'Hôtel *Croeser* vooruitgaande wordt alles bekend, en Blacons maakt er de sterkste te zijn. Hij onderhoudt Blacons en zegt hem de garde van 't Kasteel te willen verminderen, die zijne inkomsten noodeloos verteerde: maar Blacons verspreidt door de stad dat de Prins gekomen is om de Protestanten en hun Godsdienst uit te roeijen, en Spanjaarts in de stad te leggen, en van daar een gewapende opstand, versterkt met een toevloed van vreemde Fransche soldaten die in 't Kasteel toegelaten worden. Blacons kondigt nu aan, dat hij de plaats slechts ten dienste der Protestanten inhoudt, en dat de Koning van Frankrijk, wiens geboren onderdaan hij was, hem had doen beloven den Prins daar niet in te laten.

De Prins was dus zoo goed als gevangen in zijn kasteel: hij verlaat het en betrekt een burgerhuis in de stad; maar men lei daar zelfs op zijn leven toe: de stad was verdeeld, en wapende zich, de eene partij voor, de andere tegen hem.

Het was inderdaad zoo, dat Henrik de IV dezen opstand begunstigde en onder de hand ondersteunde. Hij had een haat tegen hem opgevat, wegens zijn overgang uit de Spaansche gevangenis in de Spaansche krijgsdienst tegen Frankrijk, en wendde-voor Maurits gekrenkte Regentschap ter harte te nemen, uit wiens

handen Filip Willem zijn Prinsdom had behooren ontfangen te hebben. - Een bezending van den Prins aan Henrik had geen gevolg dan goede woorden en algemeene beloften.

Dienaars van den Prins worden intusschen op de straten vermoord, hij-zelf bedreigd, en hij is verplicht naar Courthezon te wijken, van een troep zijner getrouwe aanhangeren omstuwd: en zoo Courthezon als Jonquieres en Gigondas nemen bezetting van den Prins in; terwijl een nieuwe toevloed vreemd krijgsvolk de opstandelingen in Oranje versterken koomt.

Dit kon zoo niet duren: de Prins gaat zelf naar den Koning, en verkrijgt, doch niet dan op aanschrijving van Maurits, daar een goed onthaal - zonder meer.

Intusschen was 't in het Prinsdom nu tot een Burgeroorlog gekomen, en Blacons woedde tegen 's Prinsen aanhangers zonder aanzien van recht of privilegie; de vrouwen niet uitgesloten, die aldaar niet in de gevangenissen gesteld, maar alleen, in geval van beschuldiging, in een burgerhuis bewaard mogen worden. Dat hij zich van 's Prinsen inkomsten en wat hij slechts grijpen en vangen kon meester maakte, spreekt van zelfs; ook deed hij dit gewapenderhand en roofde in den omtrek, en plonderde baldadig zoo in als buiten de stad: - ook vielen er lijfgevechten tusschen die van de stad en van buiten de stad voor.

Twee jaren duurde dit, terwijl de Prins aan het Fransche hof trouwloos opgehouden werd. Eindelijk verkreeg hij toezegging, mits Mad^{le}. de Bourbon, dochter des Prinsen van Condé trouwende, welke de Koning gaarne wèl aan den man gebracht zag.

Doch de Prins wilde eerst zijn souverain goed bezitten eer hij trouwde; zonder 't welk daar misschien nog niets van geworden zou zijn. Koning Henrik

deed dus Blacons aanzeggen, zich met zijn aanhang te onderwerpen: de Prins vergaf Blacons naar belofte aan den Koning gedaan, maar weigerde hem te zien. Deze vertrekt met zijne bedienden en wie hem volgen wilden, of door des Prinsen bevel daar toe genoodzaakt werden, die hij echter 14 jaar daarna wederom den terugkeer en inwoning toestond.

Het kasteel echter werd den Prins niet overgeleverd, maar door een kompagnie Soldaten, half Franschen, half Zwitsers, van Henrik bezet. Hij achtte dit noodig in onderpand te houden voor 's Prinsen beloofde huwlijk, waar (inderdaad) deze niet gretig naar was; en 't gedrag van den Kommandant dier bezetting was derwijze vermetel en hatelijk jegens den Prins, dat men wel bemerkte, dat hij last had hem dat uitstel recht moeilijk te maken: 't was een dragonnade om tot trouwen te dwingen. De Prins nam wel troepen te voet en ook ruiters in de stad, tot zijne veiligheid, maar die werden telkens van uit het kasteel ontrust en zelfs van daar uit op de vensters van zijn verblijf gevuurd: zoo dat hij begreep daar een eind van te moeten maken, en hij ging naar Parijs om te trouwen, waar men hem lang reeds opwachtte. - Het huwlijk werd met veel statie en eerbewijs aan den Prins voltrokken en gevierd, en het kasteel toen aan zijnen eersten Maitre d'Hôtel overgegeven.

Hij bracht zijne gemalin naar Oranje, waar zij zeer plechtige en prachtige intreden deden, doch elk afzonderlijk en op een bijzonderen dag, en met gelijken toestel en plichtbewijs: de Prins eerst, en twee dagen daarna de Prinses; hij te paard; zij, in een open draagstoel.

Merkwaardig is dat de manoeuvres der troepen bij deze inhaling op zijn Hollandsch geschiedden, waartoe

zij opzettelijk gedresseerd waren. De aflegging des eeds geschiedde den 25 April 1607. En terstond daar op gaf hij, in dagteekening van 23 Augustus 1607, een uitgebreid Edict ter onderhouding van vrede en eendracht, waarbij hij de Roomschen en Protestanten in gelijke rechten stelde en gelijkelijk in zijne bescherming nam: met verbod nogthands om op eenige der feestdagen daarbij uitgedrukt, open winkel of werkplaatzen te houden; naamlijk, behalven die de Protestanten ook vieren, de Transfiguratie, 't Lichaam des Heeren, Allerheiligen, de 4 hooge feesten der lieve Vrouwe, die van St. Jan den Dooper, en van de Apostelen en Evangelisten.

Hij hield eene statelijke hofhouding, en noodigde dikwijls den naburigen Adel tot de Ridderlijke uitspanningen van ringsteken, lansbreken, enz.; waartoe hij zelfs wapenrustingen van meer dan 300 ponden gewichts had doen smeden. Koning Henrik maande hem daar van af, als zijnde gevaarlijke spelen die dikwijls bloed kosten.

't Geval van den Baron de Croses, die in een geschil, van Panisses een oorveeg bekwam, en dadelijk de hand aan den degen lei: waarop de Prins verontwaardigd over deze stoutheid zijn pook trok, maar door Mondragon (den vader des Barons) ondersteund door de Prinses en alle de vrouwen, verbeden wierd. En 't zeggen van den Hertog van Guise, enz.

Ter gelegenheid van de onderhandeling over de Trèves in de Nederlanden kwam hij derwaart, en bezocht zijne goederen onder de vrije Staten gelegen. Zijne gemalin Eleonore van Bourbon volgde hem naar derwaart op zijn ontbod, om dat zij bij zijn afwezen wat al te zeer de Vorstin van Oranje speelde, en veel deed, wat hij vervolgens te niet deed. Zij was heerschzuchtig,

trachtte zich aangenaam te maken in Oranje, en werd daar de *goede Prinses* genaamd. De Prins had reden om dit indringen in de gunst des volks ten zijnen nadeele en de daar mêe gepaarde aanmatigingen van gezag, te stooren, en hoe lief haar Oranje was, zij werd verpligt hem te volgen. De Prins kwam haar te gemoet bij Breda, waar zij door de broeders en verwanten van haren Gemaal bezocht en verwelkoomd werd, en ook door de Staten met kostbare geschenken vereerd.

Van toen af zetelde de Prins zich in Breda, en herstelde 't vervallene aan 't kasteel, de tuinen, en perken, en verbeterde die. Zijn uitspanning was te Brussel, waar zijne hofhouding die der Aartshertogen verduisterde, welke stijf en op zijn Spaansch statig maar niet vermaaklijk was.

Hendrik de IV^de verliefd zijnde geworden op de Schoonzuster der Prinses, die in Parijs voor *de schoonste vrouw* doorging, weken de echtgenoten, in 1610, naar Brussel, waar de Prins hen in zijn paleis ontfing en huisde. - Men wilde dat Henrik, hier van verwittigd, ondernomen had de wallen van Brussel bij de nacht te doen beklimmen en hen uit hun verblijf lichten en naar Parijs te rug voeren, waartoe rijtuigen enz. in gereedheid was: de zaak lekte uit, en de Burgerij was in de weer, waakte, patrouilleerde, bezettede 't huis, de poorten en wallen der stad enz. En de zaak had geen gevolg.

In Oranje was en bleef de rust volkomen hersteld, doch de woede der duëllen nam derwijze toe, vooral daar van alle kanten de duëllisten derwaart (als tot een onafhankelijke plaats) heen vloeiden, om hun twisten met den degen af te doen, dat de Prins genoodzaakt werd daar tegen een streng edict te doen uitgaan, waarbij hij elk uitdager niet slechts, maar ook

den aannemer of boodschapper van een appèl tot gevecht voor strafbaar wegens Crimen laesae majestatis verklaarde: te Breda gegeven 25 Januarij 1612.

Hij trachtte nu voor zijn territoir van Breda neutraliteit te bedingen, maar dit werd door de Staten-Generaal verworpen.

Cocquelmonde nu Gouverneur van Oranje, en vreezende de ongestadigheid van 's Prinsen karakter, dat bij zijne gevangenis van zoo vele jaren veel geleden had, zocht zich daar nu vast te zetten en maakte zich (daar 't op Maurits geen vat had) zeer aangenaam aan Prins Fredrik Henrik, die hem wederkeerig zeer aanhaalde, en op een wijs, die van een Prins ten aanzien van een *simple Gentilhomme* vrij opzichtelijk was. De Prins wordt hier van onderrigt, geeft zich op reis (1615) en komt onverwacht te Oranje en in het kasteel. Hij beveelt, die hij als aanhangers van *Cocquelmonde* kende, de stad te verlaten, en houdt *dezen* van zich verwijderd. Het schijnt echter dat hij ten laste van hem niets wezendlijks had, maar uit een andere beweegreden naar derwaart kwam, om naamlijk bij de bewegingen van zijn schoonbroeder, den Prins van Condé, die de wapenen tegen het bestuur der Koningin-Moeder opgenomen had en in Guienne en langs de Loire zijn macht bij één trok, na bij de hand te zijn; en dit ongenoegen tegen Cocquelmonde tot voorwendsel diende. Hoe het zij, hij leed hier geweldig van de podagra; en hield zich voor het overige bezig met bouwen en werd daarin geweldig door onervarendheid en bedrog misleid. Hij deed vervolgens in 1616 een speelreis naar Avignon, toen als het aangenaamste verblijf van heel Frankrijk en Italie aangemerkt; en trok van daar wederom naar de Nederlanden, om niet te rug te keeren.

Hier kreeg bij zijne podagreuse ongesteldheden zijn Lijfmedicus Fleurice een volkomen meesterschap over hem, en regeerde nu alles naar grilligheid. Inzonderheid nam dit toe, wanneer de Prins tot zijn 63 jaar naderde, 't geen deze Doctor hem gelooven deed, dat hij alleen in staat was hem te doen overkomen. De Prins kwam het door, en dit werd in Oranje met geschut en vuurwerken op 't prachtigst gevierd; en nu hield hij den medicus voor een halven God: doch deze werd weldra de onwillige oorzaak van 's Prinsen dood.

't Was in 1618 dat hij met de Prinses naar Brussel gegaan was en daar een uitstekend feest hield. Hij werd daar op ongesteld, en de Dr. beveelt een *lavement*. Zijn Chirurgijn (een Duitscher) heeft de lompheid, bij het uitbrengen der spuit tusschen de aambeien heen, waaraan bij leed, de canule te veel ter zijde te keeren en met geweld in te stoten. Gij *vermoordt* mij, riep de Prins, en de spuit werd te rug gehaald, maar een geweldige bloedstroom volgde, en de Chirurgijn nam de vlucht. Te vergeefsch waren de middelen die men wist aan te wenden, zoo in- als uitwendig. Spoedig was het koud vuur onkeerbaar, zijn ligchaam zette op en hij stierf; diep betreurd van zijn dienaars en onderhoorigen.

Men kwam met een testament ten voordeele der Prinses Wed. voor den dag, doch het geen valsch geoordeeld wierd, en daar was groot gefluister over, zoo wel als over meer bijzonderheden, die het niet oorbaar geacht werd te boek te stellen.

De Arts die hem in de laatste jaren beheerscht had, deed zich voor als den belangen der broeders toegedaan, maar was inderdaad aan de Prinses verkocht.

Hij was godvreezend en innig aan de Godsdienst gehecht die hij beleed, schoon zijn vader in 't Pro-

testantsch gevoelen gestorven was. Hij was goed, weldadig, en zachtzinnig, schoon zomtijds opvliegend van aart: zijn oordeel was niet geoefend, en zijn verstand zeer ongelijk.

Echter had hij in zijne gevangenis zich wel op de wetenschappen toegelegd; verstond de beginsels der toen aangenomen Filosofie, de Grieksche en Romeinsche geschiedenis, de Politica, en las vrij veel, en was in de Theologische geschillen niet onkundig. Hij sprak verscheiden talen, als Latijn, Fransch, Spaansch, Italiaansch, Hoog- en Nederduitsch. Zijn stem was bijzonder gelijk aan die van zijn broeder Maurits.

In ridderlijke lichaamsoefening en andere spelen van aanzien was hij wel ervaren; en 't ontbrak hem niet aan lichaamlijke kracht: 't geval met den Kapitein van zijn wacht, wien hij, om een beleediging tegen zijns Vaders eer, uit het venster wierp, is bekend. Het getuigenis van een kind dat daarbij tegenwoordig was, Don Gabriel Osorio, redde hem. Hij bewees dezen Osorio altijd groote verknochtheid, hield hem bij zich tot zijn dood, en liet hem na waarvan hij als Edelman kon blijven leven.

Een soortgelijk geval had hij te Brussel met den President Richardot, die met hem in geschil raakte over een rente aan de Erfgenamen van Balthazar Gerards geschonken. Als Richardot dit verdedigde trok hij de pook tegen hem en zou hem doorpriemd hebben ware men niet tusschen beide geschoten.

Zijn huwlijk was kinderloos, en men meent om vele redenen dat men door eenige middelen hem onbekwaam ter voortteling gemaakt had, schoon hij wel gevoel voor de schoone kunne had.

In zijne gevangenis genoot hij van zijne groote inkomsten niet meer dan 15000 livres 's jaars, waarvan

hij altijd klaagde niet te kunnen leven. Naderhand bedroegen de wedden zijner huisbedienden meer dan 80,000 livres in 't jaar: ook verteerde hij wel eens meer dan zijne inkomsten.

Hij liet aan zijn huisbedienden een legaat van 8 jaren van ieders tractement ter gedachtenis na: ook noemden dezen hem bij zijn leven als na zijn dood *den goeden Prins*(1).

[vervolg Ophelderingen]

Bladz. 101, r. 9. 'Adolf van Nassau.'

[Het verdient hier bij vermeld te worden, dat eerst in het jaar 1826, en door vrijwillige bijdragen van bijzondere personen, aan dezen zoo jeugdig voor zijn aangenomen vaderland gesneuvelden Vorst, een gedenkteeken in de nabijheid van het voormalige klooster te Heiligerlee is opgerigt, en plechtig ingewijd den 24 August. van dat jaar. Z. *Alg. Kunst- en Letterb.* 1829 n. 39, en de *Hulde aan de nagedachtenis van Graaf* Adolf van Nassau, *door* M.J. ADRIANI *en* M^{r}. W.A. SPANDAW, Gron. bij Oomkens, 1827. gr. 8°.]

Bladz. 107, Aant. 1. 'de *koop van Vlaanderen*.'

(Die van Gend hadden zich in 't hoofd gezet, dat eens een Graaf van Vlaanderen - men wist niet wie, - met een Graaf van Holland - men wist niet wie, - gedobbeld had, en de Vlaamsche Graaf zijn geheele graafschap had verdobbeld: maar de stad Gent hem had vrijgekocht en hersteld; daar voor vele privilegien bedingende, waar onder - 'dat de Gente-

(1) [Over de betrekking tusschen Filips Willem en Oldenbarneveld, waarover de Heer V. CAPPELLE belangrijke wenken geeft en brieven heeft in 't licht gebracht, zal ik te zijner plaatse nader handelen. H.W.T.]

naars altijd, wanneer zij maar wilden, tegen den Graaf zouden mogen rebelleren!' en dergelijke sprookjes werden er meer uitgevent -[1].

Bladz. 109. (de Criminele Ordonnantien.)

[Men zie over deze Ordonnantien eene afzonderlijke verhandeling, zonder naam des schrijvers, doch die thans bekend is als W.A. *Baron* VAN SPAEN, uitgegeven te Arnhem 1794. 8°. - en de *Verhandeling over de Criminele Ordonnantie van Koning Philips*, door M^{r}. B. VOORDA (met den text der Ordonnantien). Leid. 1792. 4to.]

Bladz. 116, 117. (de Water-Geuzen.)

[Over deze, en over de *Bosch-Geuzen* (of *Wilde Geuzen*), zijn afzonderlijke historische romans in de Fransche taal, in den trant van WALTER SCOTT, van den Belgischen schrijver MOKE. Vele historische bijzonderheden nopens de Water-Geuzen, vindt men in de Aanteekeningen van O.Z. VAN HAREN, bij zijn echt-nationaal gedicht *de Geuzen*. Ik meen dat eene naamlijst en biographie van de Water-Geuzen, (gelijk Prof. TE WATER van de verbonden Edelen heeft gegeven,) reeds sedert geruimen tijd door een kundig, maar wellicht al te zedig, man bearbeid wordt, en wensch dat die in 't licht kwam; tot aanvulling blijft er altijd gelegenheid.]

Bladz. 117, Aant. 1. 'Wagenaars begrip' enz.

[WAGEN. VI D. bl. 310, 311.]

(1) [Uit de excerpten van den Heer Mr. D. VAN DE WIJNPERSSE; van Karel V beginnende, en mij gunstig ten gebruike verleend. H.W.T.]

Bladz. 118, Aant. 2. (de dood van Don Carlos.)

Aan de dood van D. Carlos had de Inquisitie geen deel: alschoon er alle reden is om te onderstellen dat men zijn dood verhaast hebbe, in de ziekte waarin hij door zijn woedende hartstochten bij zijn gevangenneming verviel. Hij was van een woesten, kwaadaartigen, alleropvliegendsten aart, die niets had willen leeren, tegen elk den pook of den degen trok, en dikwijls ontwapend moest worden in zijne driftige aanvallen tegen de hoogste amptenaren, wanneer die iets gezegd of gedaan hadden dat hem tegen den zin was. Hij was geboren den 8e July 1545 te Villadolid, en verloor zijne moeder Maria van Portugal, vier dagen na zijn geboorte. Karel V zag hem 't eerst in 1557 als hij de kroon neêrgelegd had en zijn intrek in St. Just nam.

Toen hij 9 jaar oud was en zijn vader naar Engeland stond te gaan, in 1554, schreef Karel V een brief uit Duitschland over de opvoeding hem te geven, en beval daarbij aan *D. Honoré de Juan*, een groot Litterator, naderhand Bisschop van Osma.

Zijn Gouverneur was D. Garcias van Toledo (broeder des Hertogs van Alva), en zijn Biechtvader of Aalmoesenier de Doctor Suares de Toledo. Maximiliaan Koning van Boheme, en naderhand Keizer, met Karels zuster Maria getrouwd, en Joanna de Douairière van Portugal, hadden 't opzicht over hem bij zijns Vaders afzijn; maar bemoeiden zich weinig met hem, en lieten 't op zijn Gouverneur en zijn meester aankomen. - Uit brieven van Filip II van 1558 blijkt, dat D. Carlos geen lust in het onderwijs had, en hij, Filip, toen reeds een slecht denkbeeld van zijns zoons karakter had opgevat. Het knaapjen vond groot vermaak in de

konijntjens, die men hem bracht, dood te martelen, en in allerlei stuiptrekkingen te zien sterven. STRADA heeft dit ook te boek gesteld. Karel V moet zich daar ook over uitgelaten hebben.

In 1558 werd er bij de vrede-preliminairen tusschen Frankrijk en Spanje overeengekomen, onder anderen, over een huwlijk tusschen Isabella, dochter van Koning Hendrik II, en D. Carlos, zoo wanneer zij de jaren bereikt zouden hebben. Zij was toen 12 jaar oud, geboren zijnde in 1546, en hij 13. - Daar is ook nooit eenige betrekking tusschen hen beide geweest, en zelfs heeft zij nooit zijn portrait gezien. - Naderhaud (alles geheel *in integro* zijnde) en de vrede-preliminairen zelfs nog niet bekend zijnde, werd die vrede te Cambray in 1559 gesloten, en (daar Filips gemalin Maria van Engeland nu inmiddels overleden was) ter wederzijde voeglijker geacht dat Filip-zelf (in den bloei zijns levens zijnde) Izabella trouwde. (hij had nu 32 jaar en Don Carlos even 14 jaren) en dit werd bij art. 27 van het tractaat bepaald; en het geheim art. der preliminairen werd onderdrukt.

Het huwlijk werd 2 Febr. 1560 voltrokken te Toledo, en Don Carlos met de Prinses Wed. van Portugal, Filips zuster, waren daar speelnoots bij.

Den 22^e^ dier zelfde maand werd D. Carlos, ter gelegenheid van het houden der generale Cortez als opvolger zijns vaders erkend. Hij had toen nog van reeds vroeger, eer de Koningin aankwam, de derden-daagsche koorts. De Koningin was weinige dagen na de bruiloft door de kinderpokjens aangetast. - Zijn gedrag bij het eed doen der Cortes aan hem, was mede zeer in 't oog loopende wegens woeste ongeregelde drift. - Maar nergens is spoor of schaduw van eenige bijzondere betrekking tusschen hem en de Koningin.

De Koning drong zeer dat hij zich eenigzins op de studie zou toeleggen: want hij verstond toen nog zelfs geen Latijn, en niets dan Spaansch, waar in hem ook alle lessen gegeven werden, om dat hij geenerlei taal leeren wilde.

In 1562 had hij 't ongeluk van in zijn paleis een trap af te vallen, waarvan hij lang op den oever van de dood lag, en niet dan als door een wonderwerk genas; doch getrepaneerd worden moest, en waar van hem een zwakheid van hoofd over bleef, die hem niet alleen tot alle inspanning onbekwaam maakte, maar zijn wreveligen en woesten aart nog meer aanzettede. Zijn brieven dragen blijken van verwardheid van geest; en sedert vermenigvuldigden de scenes van hevige misgrepen tegen wie hem genaakten. - Onder anderen, als zijn schoenmaker hem laarzen die wat te naauw waren 't huis gebracht had, deed hij ze in stukken snijden en koken, en dwong den man ze op te eten, 't geen dezen een ziekte toebracht, waar hij naauwlijks 't leven afbracht. Nu verliep hij zich ook in allerlei ongebondenheid, waarvan de gevolgen zoo verr' liepen, dat men hem zelfs onbekwaam voor 't huwlijk achtte, zoo wel als om te kunnen regeeren.

In 1565 nam hij 't opzet, in spijt van zijn Vader naar de Nederlanden te gaan. Hij wist 50,000 kronen bij-een te krijgen, door middel van zijn twee kamerheeren, en vier stel kleederen om zich te vermommen. Zijn Gouverneur verijdelde dit. - Maar als hij in 1567 vernam, dat de Hertog van Alva naar de Nederlanden gezonden werd, werd hij woedend, en viel hem met den blooten degen aan.

Maximiliaan de IIe, Keizer geworden, wilde hem echter uit familie-genegenheid zijne dochter-Anna ten huwelijk geven, in 1549 geboren, en Filip keurde dit

goed, maar draalde met de zaak. Hij wierd ongeduldig en wilde nu heimelijk naar Duitschland, waar toe hem Oranje, Hoorn, Egmond, Bergen, en Montigny de hand boden; vooral de twee laatsten die nu in Spanje waren: ook Margareta van Parma begunstigde dit. Men wil in Spanje, dat dit groote grieven tegen de Nederlandsche Heeren waren, schoon men daar niet voor uitkwam. Hij-zelf trachtte daar zijn oom Don Jan in te trekken, en 600,000 dukaten voor zijn reis bij een te zamelen: Maar als dit vertraagde lei hij toe op zijns Vaders leven. Den 27 December 1567 biechtte hij, dit te willen en te zullen uitvoeren, zonder zijn vader te noemen, alleen zeggende, dat het iemand van een *zeer hoogen stand* was. Daar de absolutie hem geweigerd wierd door verschillende priesters, ontdekte hij 't eindelijk aan een van die, en ook aan D. Jan. - Intusschen kreeg hij 't geld bij een, en de nacht tot zijn afreis was bepaald op den 17 Januarij 1568. - De Koning kwam te Madrid en verijdelde de reis. Don Carlos wilde nu Don Jan doorsteken.

Sterk ontroerd lei hij zich te bed, wanneer zijn vader 's avonds om elf uren, in wapenrusting en wel verzeld in zijn kamer kwam, en hem deed gevangen houden: den 19^e hield hij raad, hoorde getuigen, en zond aan de Mogendheden bericht van het gebeurde; ook aan de Geestelijkheid en de steden in Spanje. De Paus en vele Vorsten stelden zich tusschen beide tot behoud van Don Carlos. - Intusschen viel deze in een verwoedheid en verhitting van lichaam en geest, die hem scheen te moeten wegsleepen. Een uitputting van krachten volgde hier op, die hem bezadigde; en toen stelde men hem den dood als onvermijdelijk voor; en bevorderde die door een *geneesmiddeltjen* en hij stierf den 24^e Julij.

De Koningin stierf den 23e October van 't zelfde jaar aan een miskraam. (LLORENTE Vol. III.)(1).

Bladz. 120. (Herman de Ruyter.)

[Men zie over dezen stoutmoedigen man en zijne daad, het *Geschiedkundig onderzoek omtrent* HERMAN DE RUYTER, *van 's Hertogenbosch, zijne inneming en verdediging van de vesting* Loevestein, en de *omstandigheden daartoe betrekkelijk, door* Mr. W.C. ACKERSDIJCK, in de *Nieuwe Werken* van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, I D. 1 Stuk. (1824) bl. 167-199.]

Bladz. 109-124. (de Tiende Penning.)

[Men vergunne mij bij dit gedeelte, nopens den Tienden Penning, eenige algemeene aanmerkingen. - Terwijl de Schrijver zich bemoeit, het verhaal der gebeurtenissen, en de bedrijven van de Water-Geuzen, in te vlechten in dat van de maatregelen en de twisten over den Tienden Penning, schijnt dit eenige verwarring voort te brengen. Immers, Monnikendam is slechts eenmaal door de Water-Geuzen ingenomen geweest, en niet tweemaal, gelijk het hier voorkomt op bl. 116 en bl. 121. - Ook vindt men hier, bl. 113, dat Utrecht ‘door inlegering van troepen tot bewilliging werd gebracht’, - bl. 118, dat het ‘de gunst van den afkoop dier belasting niet kon verwerven’, - en dan weer op bl. 122, dat ‘Alba 't Sticht door in-

(1) [BILD. schijnt LLORENTE geloof te geven. De Heer WISELIUS doet dit niet, en vaart scherp tegen LLORENTE uit, in de Voorrede van het Vde deel zijner *Mengel- en Tooneelpoëzij*, 1821. Eene andere verdediging van D. Carlos is van den Heer J.P. AREND, in een afzonderlijk stukje: *Don Carlos* enz. Deventer 1828, 79 bladz. gr. 8o.]

legering van baldadig krijgsvolk tot onderwerping aan deze belasting trachtte te dwingen.' -

Met de verdediging *vel quasi*, of vergoelijking dezer gehaatte belasting wil ik mij liefst niet inlaten. Voorzeker was 't geen tiende penning van al de bezittingen, zelfs niet van al de roerende goederen, gelijk het wel eens wordt voorgesteld; - en, zoo als die belasting door latere verklaringen en wijzigingen bijkans schijnt te moeten opgevat worden, als belasting van 10 pCt. op de binnenlandsche productie, en met restitutie voor hetgeen door den handel uitgevoerd wierd, en 10 pCt. inkomend recht op het van buitenlands ingevoerde voor binnenlandsche consumtie (hetwelk dan tevens een beschermend recht was voor de eigen productie) is zulk eene belasting wel denkbaar; en als er dan, buiten de matige verponding en de gewone *regalia*, geene andere belastingen waren, geen accynsen, geen zegel en registratie, geen recht van successie, geen personeel (op de *zes* grondslagen), geen patentrecht, geen militaire conscriptie, enz., dan betalen wij Nederlanders thans zeker veel meer: - doch men betaalt ongaarne een onwettig opgedrongen belasting; en het punt van vrij consent der benoodigde opbrengsten, met recht van zelf mede te oordeelen over de noodzaak en de hoegrootheid derzelve, en om de wijze van omslag te helpen regelen, en op het besteden van het geld (althans in 't algemeen) mede toe te zien; - dit punt maakte voornamelijk de scheiding tusschen vrijheid en *absolutismus*(1); en waar was

(1) ['t Is waar, BILD. verklaart (bov. bladz. 141) de vorstelijke *beden*, als bevelen; welke de Staten slechts geheel of gedeeltelijk af-bidden en -smeken mogten (*deprecari*): doch ik geloof dat hij daarin wat te ver gaat.]

dan de waarborg tegen allerlei volgende even oppermachtig opgelegde lasten (vooral bij de stemming die B. zelf getuigt dat bij Alva en de Spanjaarden ten opzichte der Nederlanden bestond; bl. 109)? - Daarbij was deze belasting gemaklijk op 't papier; maar hoogst moeilijk in de uitvoering: hoe moeilijk moest de berekening en de schatting der waarde, de contrôle, en de invordering zijn, in een land van zoo veel buiten- en binnenlandschen handel als reeds het toenmalig Nederland. - En dat de Schrijver zegt, bl. 124, dat de weigering en het tegenstreven van de winkeliers ‘slechts onwil en wrevel was: want zij konden daar niet bij lijden, daar zij slechts voor alles een tiende meer te vorderen hadden’; gelijkt wel spot, of is alleen te verontschuldigen met BILDERDIJK'S volstrekte onbezorgdheid en afkeer van huishoudelijke en geld-zaken: elk ander zou van zelf begrijpen, dat, wanneer de prijzen van alle waren 10 pCt. kwamen te stijgen, zonder geëvenredigde vermeerdering van de middelen om te koopen en te betalen, de handel op eens stil staan en Koopman en Winkelier voor *meer* dan een tiende gedeelte in zijn bedrijf gestuit en verminkt worden zou. - BILD. schrijft bl. 124 bijna als of 't hem speet dat de executie te Brussel geen voortgang gehad had, en de halstarrigen tot hun plicht gebracht waren: maar hij beschrijft toch het innemen van den Briel, en de daarop gevolgde gebeurtenissen, die Alva dwongen het lang gekoesterd ontwerp dier belasting te laten varen, zoodanig dat men er den Nederlander weer in herkent, en niet kan twijfelen dat hij hier ook zelf de beschikkende en reddende hand der Voorzienigheid erkende en aanbad.]

Bladz. 130. de Aanteek.

(In die tijden gebruikte men geene vuursteenen op snaphanen of musketten (die ook veel zwaarder waren dan thans) maar stak het kruid op de pan aan, als men nog de kanonnen doet, met brandende lonten: deze kon men van verre ruiken, en ontdekte alzoo dikwijls onverhoedsche aanvallen: van daar de spreekwijs *lont ruiken*.)

Bladz. 132, r. 8. ''t Oranje-vaandel' en Aanteek.

[Ik had hier bij de in 1831 uitgekomene Verhandeling van den Heer J.C. DE JONGE aangehaald; doch vinde in een *excerpt-dictaat* de volgende verklaring van B. zelf, welke ik meen niet te mogen achter houden, doch geve voor het geen ze is:]

(Het Oranje-vaandel was niet geheel van die couleur; welke ook niet kon gebruikt worden, omdat Oranje het Bourgondisch veldteeken was: Oranje was toen de algemeene wapenkleur. Oranje was toen hoogrood (in de heraldie, *keel* genoemd, *gueule*). Naderhand werd het oranje al hooger kleur; eerst purper; voor de menie gebruikte men vermilioen, en rood en oranje was toen hetzelfde. - Het *Oranje-vaandel* was dus, het vaandel van Willem van Oranje, van drie kleuren: rood (dat is, oranje) wit, en blaauw. Oranjes eigene eerste vaandels op zijn krijgstocht hier te lande waren eenvoudig wit, met de spreuk: *pro Lege, Rege et Grege:* maar in Frankrijk wijkende, in 1568, nam hij de Fransche banier aan, die drie couleuren had, nadat hij met Coligny zijne weinige troepen vereenigd had, en gebruikte die door concessie of opdracht van Hendrik van Navarre, naderhand koning Hendrik IV. Hendrik had de drie Fransche vlaggen aldus vereenigd;

want de Franschen hadden oorspronkelijk drie banieren: 1°. het *Oriflamme*, een wimpel van *couleur de rose*, (*goud*-kleur, rood, oranje) geheiligd aan St. Rémy, den Beschermheilige van Frankrijk; 2°. *l'Etendart Royal*, blaauw; en 3°. *l'Etendart de Cavallerie*, die wit was. Zoo hebben wij dan die Prinsen-vlag ontvangen: en even natuurlijk hebben de Franschen bij hunne omwenteling, uit hun eigen drie nationale couleuren, de cocarde *tricolore* of *nationale* gevormd.)

Bladz. 136. (Alva.)

[Hoe zeer ik Alva niet enkel wensch te beoordeelen naar zijn gedrag in de Nederlanden, en hoe veel ik aldaar ook stelle op rekening van zijne godsdienstige denkwijs, en die zijner eeuw, en van zijn militaire gehoorzaamheid en trouw, - blijft hij mij toch een afschrikkend voorbeeld, hoe *fanatisme* en *serviliteit* eene fiere en edele ziel kunnen misvormen en vernederen. Ik herinner mij, eene andere verdediging van Alva bij een geleerd Nederlander en Dichter (doch Roomsch-Catholijk) GER. NIC. HEERKENS, gevonden te hebben; doch kan de plaats thans niet wedervinden.]

Bladz. 138. 'het zoogenaamd *Gemeenebest*.'

Ita *τεχνικῶς!* nam omne Civile imperium ad *rei publicae* constitutionem pertinet; nec in democratico statu aut aristocratica potestate magis quam in monarchia res publica aut spectatur aut salva est. 't Gaat niet beter waar de kinderen den vader vervoogden, of onder de domestiken staan, dan waar de vader regeert, al is die ook de verstandigste en beste man van de wareld niet. Alles heeft zijn gebreken; de complicatie der machines verbetert de werking niet à la longue.

Bladz. 139, Aanteek. 1. '*Staten Generaal* enz.'

[Zeker 'Staat-Generaal;' (zoo als men nog wel eens ziet); als of die waardigheid splitsbaar ware en elk der afgevaardigden er zijn personele portie van had! Eveneens is het, wanneer sommigen aan een Lid als bijzonder persoon, den titel van *Edelmogend Heer* geven, om dat het lichaam der Staten Generaal dien titel voert.]

Bladz. 163.

[Het 'schoone vers van KEMPHER' op de verdediging en het ontzet van Alkmaar, is mij niet bekend geworden; maar er is een schoon gedicht van hem, afzonderlijk uitgegeven, ter gelegenheid van het honderd en vijftig-jarig jubelfeest der Leidsche Hoogeschool in 1725, waarin ook de omstandigheden van 1573 en 1574 vermeld worden. - Het *Heldendicht* van D^{r}. JO. MAIDEN, over de *Belegering en Verlossing van Alkmaar*. Leid. 1742, q^{to}. is geen schoon vers! -]

Bladz. 174. (V.D. werff, J.V. hout, J^{r}. J.V.D. does.)

[Een manhaftig en roemrijk drietal, en wiens roem, ook door de jaarlijksche feestviering van *Leidens Ontzet*, steeds levendig blijft. Zoo heeft dan de geleerde en trouwe VAN DER DOES (JANUS DOUSA) nog in 1812 een waardig lofredenaar gevonden in den Hoogl. M. SIEGENBEEK: en zijn vele bijzonderheden nopens P.A. VAN DER WERFF in 't licht gebracht door KLUIT, in zijne *Geschied. d. Holl. Staatsreg.* I D. bl. 486-520 enz., en vooral door TE WATER, in de *Verhandelingen* van de *Maatsch. d. Nederl. Letterk.* II D. I st. 1814, en ook afzonderlijk uitgegeven[(1)], terwijl wij nopens J.V. HOUT nog het

(1) [*Levensbijzonderheden van* PIETER ADRIAANSZ. VAN DER WERFF, *Burgemeester der stad Leiden, ten tijde van hare boide belegeringen door de Spanjaarden in de jaren* 1573 *en* 1574. *Meest uit ongedrukte stukken verzameld*. 184 bladz. gr. 8°. Doch ook alzoo is dit stuk te weinig algemeen bekend geworden: ik zal dus de vrijheid nemen, het verslag, toenmaals door mij in een onzer tijdschriften er van gegeven, hier achter weer bij te voegen.]

een en ander wachten uit de letterkundige nalatenschap van den geleerden JAC. KONING.

[Wat evenwel betreft dat ééne zoo hoog geroemde feit (of gezegde, of *coup de theatre*) van v.d. Werff, waar door hij een hoop volks dat tot hem om brood of overgave schreeuwde, zou gestild hebben en doen afdruipen, vind ik in de excerpten uit BILD.'S Lessen: '(Er waren koopers, die het koorn opkochten en de gemeente honger deden lijden, en zelve overvloed hadden[1]. Van der Werff's standvastigheid is bekend: maar men doet hem meer zeggen dan hij wel gemeend had. Immers zijn gezegde was niets dan de gewone Hollandsche spreekwijze: *ik kan het van mijn vleesch niet snijden;* 't geen alleen in een gewonen zin, maar niet naar de letter moet opgevat worden.)[2]

Te recht vindt ik ook door B. aangemerkt, 'dat men uit het *carmen trochaïcum* van J. DOUSA *ad Janum Hautenum*, den staat van zaken te Leiden gedurende

(1) (Een Burgemeester, van Noorden, liet, om geen gebrek te hebben, de kussens op zijne stoelen met meel vullen. - Men gebruikte toen niet als nu, stoelen met gevulde zittingen; maar matten stoelen met losse kussens er op.))

(2) [Indien alleen de pompeuse en dichterlijke HOOFT dit gezegde zoo had opgevijzeld, zou ik gereeder hierin toestemmen: maar ook de oudste en zeer prosaïsche beschrijvers van het beleg en ontzet van Leiden, vermelden deze houding (en dit antwoord) van V.D.W. als een krachtige daad, en die geduld en volharding inboezemde.]

het beleg, beter leert kennen dan uit de geschiedschrijvers.' - Dit vermeldt ook Prof. TE WATER, in zijne *Levensbijzond.* van v.d. Werf, bl. 4, na SIEGENBEEK, ald. aang., en herinnert dat die *Ode* [zoo ze dien naam verdient] door G. VAN ZONHOVEN weêr uitgegeven is, met eenige aanteekeningen, achter zijn *Kort Verhaal van het Beleg en Onzet der stad Leyden*. 1725.]

Bladz. 176, r. 10.

[De literatuur nopens dit merkwaardig beleg en ontzet van Leiden is kortelijk opgegeven door Prof. TE WATER, in de aangeb. *Bijzonderheden*, bl. 4-7, en daartoe behoort dan sedert nog, (behalve die Bijzonderheden zelve, en eene dubbele bemoeijing van onzen BILDERDIJK, waarover in de volgende aanteek.): *Het Vijfde halve Eeuwfeest over het ontzet der stad Leyden, in den jare* 1574, *plegtig gevierd d.* 3 *en* 4 *October* 1824, *beschreven door* J. ROEMER, *met onuitgegeven stukken betrekkelijk het beleg*[1], Leiden 1824; (alwaar, als *Bijlage* G. bl. 197-244, weêr opgenomen is, die ook afzonderlijk uitgegeven was, de *Catalogus van Oudheden en bijzonderheden, betreffende het Beleg en ontzet der stad Leiden, in het jaar* 1574, *welke bij gelegenheid der viering van het vijfde halve Eeuwfeest op het Raadhuis der stad Leyden zullen worden ten toon gesteld);* en de *Feestrede bij de viering der twee hon-*

(1) [Deze zijn, met mijne toestemming, gedeeltelijk genomen uit een MS. verzameling in twee deeltjes in 4to, behelzende 'Aanteekeningen van het beroemde beleg en ontzet der stad Leyden, in den jare 1573 en 1575, door K. VAN ALKEMADE, vermeerderd door P. VAN DER SCHELLING.' Z. ROEMER, bladz. 38, 160-169, 175 v. (Doch waarmede al het bijzondere uit die Verzameling geenzins is uitgeput.]

derd en vijftigste verjaring van Leydens Ontzet, uitgesproken den 4 *October* 1824 *door* J.H. VAN DER PALM, Leid. 1824, (en in 's Hoogl. *Redevoeringen en losse Geschriften*. IV D., 256.)

Bladz. 176, r. 6 v. ond. 'verbond ik mij met Prof. te water' enz.

[Hier aan hebben wij dan die *Levensbijzonderheden van* P.A.V.D. WERFF te danken; en het schoone *Dichtstuk* van BILD., 'uitgesproken in de Openbare Vergadering der Maatschappij van Nederl. Letterkunde, den 3 van Wijnmaand 1804,' en gedrukt in 't zelfde II D. I Stuk van de *Verhandelingen* dier Maatschappij, bl. 281-292, doch met hare toestemming ook weêr ingelascht bij zijne *Sprokkelingen*. - Later, toen, 's jaars voor het 250 jarig Jubelfeest, een besluit genomen was om de in 1814 herstelde godsdienstige feestviering van Leidens ontzet weêr af te schaffen, en de geest der Studenten aan de Hoogeschool zich daar zeer tegen verklaarde, werd deze oppositie door B. zeer toegejuicht, en gaf hij bij die gelegenheid zijn dichtstukje: *de Derde October*[1].]

Bladz. 177, Aanteek 1. 'Hoe hij in die ziekte lag?'

[Van elk verlaten en verwaarloosd, zeker uit vrees dat de ziekte besmettelijk was; zoo dat de bode door al de vertrekken heen, bij den Prins kwam, zonder iemand te ontmoeten en hem daar half bewusteloos vond liggen. - Het verhaal is bekend: ik moet echter aan-

(1) Toen afzonderlijk uitgegeven; doch ook te vinden in het *Beknopt verslag van het oogmerk en de wijze der Feestviering van het Ontzet der stad Leyden, op den* 3*den* *van Wijnmaand* 1823, *door de Studenten der Hoogeschool*. Leiden, bij Menzel, 1823.

merken dat er geen ander gezag voor kan bestaan, dan het getuigenis van dien bode, en dat de zaak zeer onwaarschijnlijk is.]

Ald. r. 3 v. ond. 'beschreid wordt'.

[B. schijnt dus de tegenwoordige Universiteit te Leiden niet voor dezelfde te houden, die toen gesticht is: maar die als onherroepelijk en onherstelbaar door Napoleon geslecht te houden. Dan zou de tegenwoordige Hoogeschool haren tijd eerst van Nov. 1815 af moeten rekenen. Wij, en de Hooge Regeering des Lands, begrijpen het anders, en hebben in 1825 plegtig het twee-honderd-vijftigjarig bestaan der Universiteit gevierd.]

Bladz. 178, r. 1-5. 'Margaretha[(1)] Moons' (en bov. bl. 175.)

[Reeds in 1826, en wederom in 1829, heb ik te kennen gegeven[(2)], dat ik het geheele verhaal nopens Margareta - neen: Magdalena - Moons, *in hare betrekking tot het ontzet van Leiden*[(3)], voor een soort

(1) [Schrijffout van den kopiist; *l.* Margareta.]
(2) *Mnemos*. XVI (VI) Deel, bl. 340; en *Derde Mnemos*. I D. bl. 258.
(3) Ik zeg: 'in hare betrekking tot het ontzet van Leiden;' d.i. 'het niet overweldigen van de stad door storm, dien Valdez zou hebben willen ondernemen, en dien de zwakke stad niet zou hebben kunnen weêrstaan.' - Want dat dat die Jonkvrouw bestaan hebbe, en dat haar vader, Peter Moons, ten tijde van Keizer Karel V, en haar broeder, Reinier Moons, onder Koning Phlip II, aanzienlijke ambten bekleed hebben; en dat zij met F. *de Valdez*, en daarna met Jonkhr. Willem *de Bie*, of *de Bye*, en nog ten derde male, met Jonkhr. Jurriaan *van Lennip*, zij getrouwd geweest, spreek ik niet tegen: ik mag ook wel lijden dat de tegenwoordige familien *Moens* en *de Bye*, uit gemelden broeder, en tweeden echtgenoot, dezer Magdalena afstammen; en vooral ook, dat die Willem de Bie een oom (in 't algemeen; doch met eenige geledingen verder) van Bild. was. Ik vrees slechts dat die overlevering van bloedverwantschap B. wat genegener gemaakt heeft, om tegen alle gronden van uiten inwendige kritiek aan, deze legende te willen vasthouden en op nieuw verbreiden. Want dat hij het verhaal zelf, dat er van is, niet naauwkeurig heeft nagegaan, blijkt reeds daaruit, dat hij (bladz. 175) spreekt van 'Jonkvr. Marg. Moons, die het huis te Werve bij Voorburg bewoonde'; terwijl, volgens de familie-bescheiden nopens haar, zij op dat Huis te Werve eérst gekomen was door haar derden man, Jhr. J. van Lennip, die, zelf weduwenaar zijnde, dat huis in lijftocht hield van zijne overleden eerste vrouw. - Ik houde het ook meer voor eene vergissing, dan voor een opzettelijk afwijkend gevoelen, dat Bild. op de beide plaatsen den naam van *Margareta* geeft aan haar, die in de legende tot dus ver bestendig *Magdalena* heette. - (Zoo, om dit, telkens door mij verzuimd, bij deze gelegenheid nog aan te merken, had hij in 't IV D. bl. 95, zeker ook bij vergissing, *Arnold Beiling* genoemd, den moedigen man die bij al onze schrijvers *Aalbrecht* B. heet.]

van mythologisch opsiersel hield, om dat wonderbaar en heuglijk geval nog treffender te maken; als of niet buiten dien de hand van Gods Voorzienigheid in het ontzet dier stad, waaraan toen waarschijnlijk de geheele zaak der vrijheid van Volk en Godsdienst hing, blijkbaar genoeg ware. - *Mythologisch* opsiersel, zeide ik: maar het is eigenlijk *rationalistisch:* want het moet dienen om hun, die van de krijgskunde, en van die soort van beleg als dat Leidsche was, geen juist denkbeeld hadden, reden te geven, waarom Leiden, zoo lang belegerd, en zonder eigenlijke krijgsbezetting, niet was veroverd geworden; maar de pogingen tot ontzet

door inundatie, hare langzame werking eindelijk ten volle hadden kunnen doen.

Maar de onbetwijfelde geschiedenis leert, dat het beleg van Leiden slechts in den algemeenen zin dien naam kan dragen, en van eene geheel andere en verschillende soort was als de belegeringen van Haarlem en Alkmaar in 1573; en dat de Spanjaarden, zoo veel volks verloren hebbende (en dit tegen Alkmaar vruchteloos), het thans anders wilden aanleggen, en Leiden niet door geweld van wapenen *innemen*, maar door het zwaard des hongers tot *overgave* dwingen: dat zij dus hunne 9000 man in meer dan 60 schansen, op onderscheiden afstanden van de stad, op alle punten van communicatie en toevoer, verdeeld hadden; van welke schansen de bezettingen toereikende waren om den toevoer af te snijden, maar niet wel op een of twee punten tot een storm te vereenigen konden zijn. Het beleg was aldus, gelijk wij het thans noemen, eene *blokade*(1), waarin de wal der stad niet bedreigd, geene approche gemaakt, geen bres geschoten, ja geen kanonschot eigenlijk tegen de stad gedaan is. (De bres, en in zoo verre de gelegenheid om de stad te bestormen, kwam eerst en de gracht werd gedeeltelijk gedempt, in den nacht zelf van 't ontzet; maar dit diende toen slechts om de belegeraars nieuwen schrik aan te jagen en hun ontruimen der laatste en moeilijkste schans te verhaasten.)

STRADA, de eerste en eigenlijke auteur, plaatst den

(1) Voorheen gebruikte men deze woorden juist omgekeerd. HOOFT, *Ned. Hist.* IX B. bl. 373 (der uitg. v. 1703): 'Baldez deed zyne werken daaghlyx toeneemen in zwaarte en getal, zulx dat hy eerlang 62 schansen, zoo kleene als groote, had; en de *blokkeering* op een knellend *beleg* uitquam.'

door Valdez voorgenomen, doch door de beminde of bruid van Valdez afgebeden storm, tamelijk vroeg in het tweede beleg. Toen was er evenwel (indien een storm bij zulk een beleg mogelijk geweest ware) nog minder reden toe. Het opzet was, om niet te stormen; maar de stad door den honger te bedwingen: dit moest zijn tijd hebben; - en de belegerden van hunne zijde, in de verwachting van het hun beloofde ontzet, wisten door een schijn van tot overgave te willen onderhandelen, de belegeraars op den tuil en van ernstiger maatregelen af te houden.

Uit eenig besef hiervan (naar 't schijnt), of ook wel om dat het in het Tooneelspel van BONTIUS (waarvan straks) alzoo voorgesteld was, heeft men sedert een willekeurige verandering in het eigenlijk verhaal gemaakt; en is thans gewoon de zaak zoo voor te dragen, als of na het doorsteken aller dijken en dammen, toen het water begon te wassen en te naderen, de Spanjaard tot dit heroïk middel om Leiden te bemachtigen had willen overgaan; maar op het smeken of dreigen der Jonkvrouwe dit had laten varen. Doch, het willekeurige der verandering daargelaten, is deze lezing niet waarschijnlijker dan de andere. Want 1°., de geschiedenis leert, dat nog zeer kort voor dien laatsten springvloed die het water tot nabij de stad bracht, er weinig hoop was dat de inundatie haar doel zou bereiken, en de Spanjaarden met die pogingen nog den spot dreven. - 2°. Toen het eindelijk beslist was, dat er een toegang voor de gewapende schepen en troepen komen kon, en de Spaansche schansen door dezelve bedreigd wierden, was het wel te laat om de troepen daaruit te trekken en ze tegen de stad ten storm aan te voeren. - 3°. Indien de stad in dat laatste oogenblik door storm te krijgen geweest ware en anders niet,

maar Valdez, van den storm afziende, tot een schandelijken aftocht had moeten besluiten, dan had hij zich niet kunnen of mogen laten verbidden; hij had dan een verraad gepleegd, waartoe zelfs een minnende bruid, maar die eenige achting had voor haren beminden - ja, die zijn leven lief had - niet eens bij hem aanzoek had mogen doen. Te voren kon de drangreden nog gelden, (zoo als ze dan ook bij STRADA enz. gevonden wordt): ‘spaar de weerlooze vrouwen en kinderen in de stad, en spaar uw eigen brave manschap; weldra is de stad uitgehongerd en moet van zelve in uwe hand vallen’; - dit gold op dat laatste en beslissend oogenblik niet meer! - 4°. De gramstorige, onbetaalde, op Leidens buit gepaaide, maar te leur gestelde manschap sloeg wel aan 't muiten, knevelde en dreigde den Bevelhebber, en verweet hem ‘dat hij, om de stad niet te nemen, zich met een groote som gelds had laten omkoopen’: maar van vrijaadje of verwijfde zwakheid werd hem geen verwijt gedaan; en bij zijne Opperhoofden is Valdez steeds in achting en in gewichtige posten van oorlog gebruikt gebleven. - 5° eindelijk; de oude en eigenlijke geschiedenis getuigt niet alleen *niets* van dat verhaalde, maar zij getuigt *het tegendeel:* Want zij getuigt, dat toen het water merkelijk begon te wassen, de Spanjaarden het plan gemaakt hadden om de stad *bij verrassing* in te nemen; maar dat dit, door verstandhouding in de stad begunstigd plan, gelukkig ontdekt en gestuit zij geworden. Eene *verrassing*, vooral met behulp van binnen, kon plaats hebben, alwaar aan een *storm* (volgens ons boven betoogde) niet te denken was: maar ware die verrassing gelukt, dan waren, naar het (helaas!) zoogenaamde krijgsrecht, voor de ongelukkige ingezetenen de gevolgen van plundering, moord, en

allerlei mishandeling, dezelfde geweest. Een blijk derhalve, dat het niet waar is, dat Valdez ter wille van *Magd. Moons*, de stad, en hare familie of vrienden in dezelve, van de ijsselijkheden eener gewelddadige inname had willen bevrijden. -

Ik zeide, dat 'de eigenlijke en oude', d.i. de Nederlandsche, de gelijktijdige en naast daar aan volgende, geschiedenis van het beleg en ontzet van Leiden, niets van dit geheele verhaal weet. - Men zegt hierop gereedelijk: 'dit is een *argumentum a silentio*, dat in de Geschiedkunde niets afdoet'! - Maar die stelling geldt hier niet. Het is hier een niet-vermelden in de eerste zestig jaar, en door zulk eene schare van inen uitlandsche, gelijktijdige en latere, naauwkeurige en zelfstandige (niet slechts een enkelen eersten verhaler naschrijvende) Geschiedschrijvers, Dichters en Redenaars, als dit beroemd beleg van Leiden van stonden aan gehad heeft; - en het niet-vermelden van een feit, dat niet geheel in het verborgen, in een enkel mondgesprek onder vier oogen, gesteld wordt geschied te zijn; en hetwelk, al ware dat zoo, en al had Mevr. Valdez geb. Moons gedurende het leven van dezen haren man dat zorgvuldig verzwegen, zij echter, met haar tweeden man, een gewezen Edelman van Prins Willem I, en met haar derden man, een Kleefsch Edelman, lange jaren hier te lande wonende, niet wel reden kon hebben om te verzwijgen, maar alle reden om te vermelden. - Het niet-vermelden van dit feit door al de vroegere geschiedschrijvers, tot zelfs den dichterlijken en hoogdravenden HOOFT toe, (en op hun aller voorbeeld door den zoo naauwkeurigen en volledigen verzamelaar, WAGENAAR, en zijn kundigen en onvermoeiden aanteekenaar en nalezer VAN WIJN, welke heiden het in zwang zijnde verhaal onmogelijk onbe-

kend kon zijn) - doet veel meer bij mij af, dan de vermelding, voor het allereerst in 1636 te Rome, door den Jesuit FAMIANUS STRADA in zijn kunstige *Decades Histor. Belg.*, die de eenige bron is, waar uit al de latere schrijvers, en zelfs de Fiscaal *Moons* in zijne redactie van de zoogenaamde familie-bescheiden omstreeks 1657, hetzelve geput hebben. -

Doch om het gewicht van dit algemeen stilzwijgen over zulk een feit naar waarde te schatten, moet men eigenlijk bekend zijn met de menigte uit- en inlandsche schrijvers, die sedert 1574 tot 1636, in 't algemeen de gebeurtenissen van 1574 (en bij die allen komt het beleg van Leiden voor,) of in 't bijzonder het onvergetelijk beleg en ontzet van Leiden, behandeld hebben; daar bij komen dan de Redenaars en Dichters en menigte Liedjeszangers. En van die allen is het alleen REYNERUS BONTIUS, die in zijn eertijds zeer *en vogue* zijnde 'Treur-blij-ende-Spel, zeer levendig afbeeldende de Belegering en Ontzetting der stad Leiden', *Amelia, een Edele Juffrouw*, doch als boel (maitres) van Valdez (*Baldeus*), in rouwgewaad over die van 'hare trouwe maagschap' in de stad woonden, en bij het innemen door storm, in lijden konden geraken, ten tooneele gevoerd, en datgene heeft laten verrichten, wat sedert aan Magdalena Moons is toegeschreven. Doch die Amelia wordt door den Fiscaal Moons, den lateren kampvechter voor Magdalena, verklaard voor 'een verdigtsel uit zyn (Bont.) eygen hoofd voortkoomende, beneffens andere diergelijke verdigtselen meer daar inne gebruikt, om zyn werk naar zyne phantasie wat meerder fatsoen te geven'(1). - Het schijnt

(1) Bijvoegsel bij de nieuwe uitgave van FRUYTIERS van 1739, bl. 164, v.

evenwel, dat er, door het gestadig vertoonen van dat stuk van BONTIUS[1] een overlevering, meer in denzelfden smaak, als ware Valdez door zijne maitres of bijzit van een' voorgenomen storm afgepraat, ontstaan is. Welligt is dit zelfde verhaal naar Rome gekomen; maar is de bijzit, daar het bekend kon zijn dat V. kort na 1574 met eene Haagsche Juffer getrouwd was, in een eerlijke minnares veranderd. STRADA noemt haar naam niet; en even min ORLERS, die in zijne *Beschrijving der stad Leyden*, welke in 1641 in het licht kwam, de plaats van STRADA, tot bewijs van zijn bericht, 'dat Baldeus ter liefde voor zekere Jonkvrouwe enz.', heeft overgenomen en aldus ook bij den Hollandschen lezer algemeen bekend gemaakt; zoo dat het wel te verwonderen is, dat er ook naderhand en vóór WAGENAAR, voorzichtige beschrijvers van Leidens belegering en ontzet geweest zijn, die van dit romanesk incident niet hebben willen weten[2].

(1) Er zijn verscheiden drukken van; en de latere, gelijk dit met de volks-boeken gaat, in stijl en spelling gemoderniseerd.

(2) De Heer ROEMER, in *Het vijfde halve Eeuwfeest* enz. bl. 27, vermeldt de historie twijfelachtig: 'Moge er ook al twijfel wegens dit voorval zijn': - maar 1.) hij vervolgt aldus: 'Zeker is het, dat de last tot bestorming opgeheven werd, en dat deze opheffing een wonder mag genoemd worden.' Ik wenschte te weten, waar die *zekerheid* zat, en waar, vóór dat zelfde verhaal van STRADA, eenig bericht van voorgenomen en voorbereiden storm op de stad gevonden wordt? - 2.) Hij zegt (ald. in de aanteck.): 'Zie het leven en de verdediging van Magd. Moons bij *Fruitier*.' Indien er bij FRUITIER, den eersten, en, als Secretaris van Prins Willem I, bijkans authentieken, beschrijver van dit beleg, reeds in 1577, iets van gevonden werd, dan was de zaak buiten kijf, en behoorde ze tot de onbetwijfelde geschiedenis; even als het voorval met v.d. Werf, dat door Fruitier vermeld wordt: - maar hetgeen door den Heer R. kort-weg *Fruitier* genoemd wordt, beteekent het 'Bijvoegsel, uit een handschrift, zijnde een verdediging van de eer van Mejuffr. Magd. Moons'; welke in de MS. Verzameling van ALKEMADE (bov. bl. 269 vermeld) ook gevonden, en aan 'den Fiscaal Moons' toegeschreven wordt: doch welk stuk bij de vernieuwde uitgave van het werk van *Fruitier*, in 1739 (te gelijk met de Beschrijvingen der belegeringen van *Haarlem* en *Alkmaar*) eerst bijgevoegd is; en welks opsteller zich uitdrukkelijk beroept op STRADA, 'nu (d.i. toen hij schreef) omtrent 28 jaren geleden uitgekomen.' *Z. ald.* bl. 162 en volg.

Toen na STRADA in 1636, en ORLERS in 1641, in plaats van aan Amelia, de boelin, aan de namalige echte vrouw van Valdez het behoud van Leiden hadden toegeschreven, was het natuurlijk dat de nog bestaande familie van die vrouw, met haar naam en met haar afbeeldsel voor den dag kwam. Dit werd dan, in groot formaat, en met Valdez als tegenstuk, reeds in 1647 door den bekwamen graveur C. Visscher in plaat gebracht, beide vereerd met bijschriften van P. SCRIVERIUS, 'den man die te voren zoo vele oude overleveringen uit onze vroegste geschiedenis had opgeruimd'; en zie daar sedert *Magdalena Moons* aan het firmament der Vaderlandsche Geschiedkunde prijkende, naast *Pieter Adriaansz. van der Werff;* even als in de Romeinsche, *Clelia* naast *Horatius Cocles*, in het even beroemd, en ook eensklaps opgebroken beleg van *Rome*, na het verdrijven van den tiran *Tarquyn*!
-

Het volksverhaal (uit BONTIUS) nopens de *bijzit* van Franc. Valdez, moet evenwel in het begin nog zijn blijven duren, en de nu met haar naam bekend geworden Magd. Moons als de bijzit van den Veldoversten zijn beschouwd

geworden: het geen dan aanleiding heeft gegeven, dat weder tien jaren later, in 1658 of 1659, de Fiscaal Moons die langgerekte en soppige uitlegging van de zaak, en verdediging van de eer zijner (Oud- of Overoud-Tante) gaf, die in de MS. verzameling van ALKEMADE en V.D. SCHELLING, en eerst in 1739 in het licht gekomen is.

Doch het volledig bewijs, door inductie, van het niet-gebeurde der zaak, uit het niet-vermelden door *alle* de schrijvers vóór 1636, zou te gelijk eene beredeneerde opsomming van al die verschillende schrijvers vereischen. Dit zou mij wel ligt vallen; daar ik reeds voor meer dan twintig jaren, nog te Franeker gevestigd, enkel uit zucht voor waarheid en tot onderzoek[1] dit punt opzettelijk nagegaan en mijn bevinden opgeteekend heb: doch het zou een geheele verhandeling worden, welke hier niet passen zou, en waarvoor de natuurlijke gelegenheid en plaats zal zijn, wanneer ik (mogelijk) eenmaal de meergemelde verzameling van ALKEMADE en V.D. SCHELLING, die door hen-zelven reeds er toe bestemd geweest schijnt, in het licht geve.

(1) 'Uit zucht voor waarheid en tot onderzoek', ja; maar toch oorspronkelijk (ik moet het bekennen) uit onwil tegen WAGENAAR; die van zulk een zonderling en gewichtig voorval niets ter wereld vermeldde! Ik ging dus de oude schrijvers over dat beleg na, en vond niets: ik ging de geheele geschiedenis van het beleg na, om te zien waar ik de historie vinden zou, en waar ze dan t'huis te brengen zoude zijn; en ik vond niets van de historie, maar wel de hooge onwaarschijnlijkheid, en ik mag zeggen onmogelijkheid er van: en ik zag mij dus genoodzaakt, in dit punt het historisch oordeel van WAGENAAR voor te trekken, niet slechts aan dat van BILDERDIJK, maar aan den even geschiedkundigen, en nog fijner en schranderer, Prof. TE WATER (*Verk. Vad. Hist.* IV D. bl. 300).

Hier nog slechts dit ééne over HOOFT, die ondanks het scherp oordeel van BILD., blad. 127, en ofschoon hij al eens uit familie-zwak iemand in beter licht moge gesteld hebhen, (iets, waarvan BILD.-zelf zich niet schijnt onthouden te hebben,) toch als rijk en getrouw Geschiedschrijver in achting blijven zal. HOOFT, wiens 20 eerste boeken der Geschiedenis eerst in 1642 uitkwamen, heeft van het verhaal van STRADA, door ORLERS in 1641 reeds overgenomen, niet kunnen onwetend zijn: hij wist ook van de Haagsche minnares van Valdez; maar hij verhaalt er iets geheel tegenstrijdigs van, en dat, in stede van te dienen om Leiden te behouden, ze gestrekt hebbe om Maaslands-sluis, en daar beneven Vlaardingen, door de Spaanschen te doen winnen. ‘Nietteeghenstaande de beezigheden der oorlooghe, quam Baldes, gelyk de Spanjaardt minvalligh is, op een' Joffrouw in den Haaghe te verslingeren; bekoorde, en onderhield haar sint. *Deeze speelsheit, doorgaands gewoon de zorghen uit te spannen, en de geleeghentheeden oover 't hooft te zien, gaf bij geval hier oorzaak tot het teeghendeel*,’ enz. (*Ned. Hist.* IX B. bl. 374, v.)]

Bladz. 190. Aant. (Charlotte van Bourbon.)

[Het spijt mij, dat dit ‘zwak’ en die ‘drift’ aan Prins Willem I. hier bij Charlotte van Bourbon door BILD. verweten wordt, waar ik overtuigd ben dat het weinig te pas komt. - Indien de Vorst haar vóór het huwlijk personeel gekend heeft, zal hij haar toch sedert zijn vertrek uit Duitschland naar de Nederlanden, dus in drie jaren, niet weder hebben kunnen zien. Inmiddels had hij genoeg afleidingen van allerlei aart, dat zijne (dierlijke) ‘drift’, (het onedele Duitsche *brunst*) indien hij die immer voor haar gevoeld had, wel had

zullen bekoelen. 't Is waar, hare schoonheid werd algemeen geroemd; maar niet minder hare braafheid, en haar verstand; zoo dat men dit huwlijk aan edeler en hooger beginselen mag toeschrijven. Zij was hem eene trouwe deelgenoote in lief en leed; was bij hem vruchtbare moeder[(1)]; en offerde eindelijk haar leven voor hem op: want de mislukte poging van Jaureguy, in 1582, tot moord van den Prins, had, door haar waken en oppassen, en haren schrik en angst, haren dood ten gevolge. Ook hielp zij haren man in staatszaken: ik herinner mij, ergens een eigenhandigen brief van haar gezien te hebben, ten dienste van haar echtgenoot geschreven aan den beroemden HUB. LANGUET, even fiks van schrift als van stijl. En van de zijde van staatkunde en belang was dit huwlijk niet zoo zeer berispelijk: om dat Oranje toen meer noodig had de Protestanten aan deze zijde ‘een waarborg te geven’, (als men thans zeggen zou) dan de Roomsch-Catholyken in Braband enz. te ontzien: en het was zelfs bij dezen te verdedigen, alzoo de geestelijke gelofte weldra, door toedoen van Charlotte's vader, den Hertog van Montpensier zelf, die zich met Oranje en met haar verzoend had, door het Parlement van Parijs als nietig verklaard werd, uit hoofde van gebrek van wil en overtuiging bij het aangaan derzelve.]

Bladz. 200, Aant. 1. (drukfeil.)

(Er staat gedrukt - ‘*wilt u daer neven weynen*. Het moet zijn: *uw Neven* (d.i. nazaten) *zouden weynen*.)

Bladz. 207, Aant. 1.

(‘Terwijl eenigen zich bezig houden met het bestor-

(1) Van zes dochters: over welke Z. (*Beaufort*) III D. bl. 737, v.

men van *het koorenmeters-huisje* op de Kolk, een fraai gebouw, en voor weinige jaaren, van nieuws, gestigt; *welk voor het Stadhuis werd aangezien*' (WAGEN.[(1)]) - verdeelden en vezwakten zich de krachten en het beleid, en gaf dit de voorname aanleidiug dat de geheele aanslag mislukte.)

Bladz. 209, r. 11, 12. 'Aldegondes redevoering.'

['Die voortreffelijke redevoering, die om kracht en klem altoos (altijd) door de voornaamste meesters als een proefstuk van welsprekendheid is beschouwd. Zie onder anderen, FRANCIUS, *Orat.* (p.) 592'. SCHELTEMA, *Staatk. Nederl.* II D. bl. 69; - waarbij men voege hetgeen dezelfde Geleerde nader van dit stuk zegt, in zijn *Mengelw.* IV D. I St. bl. 3-11; alwaar voorts deze Redevoering in het oorspronkelijk Latijn, met eene Nederduitsche vertaling van den Heer SCHELTEMA zelven, te vinden is[(2)]. Wanneer dus B. het 'een jammerlijke redevoering' noemt, vertrouw ik dat dit niet is om met een enkel *epitheton* als in het voorbijgaan dit beroemde stuk te schenden: maar dat het een *latinismus* is ('*oratio miserabilis*'), en op den klagenden, beschuldigenden, zwart-schilderenden, hulpsmeekenden inhoud ziet; gelijk als men in het Latijn zegt: *flebile carmen;* 'hetgeen tot tranen wekt.']

(1) III D. bl. 480, der uitg. in 8°.

(2) [De Latijnsche uitgever der Redevoering noemt zich TEUCHARIS LEONTONYCHUS: dat is tamelijk blijkbaar JOANNES LEUNCLAVIUS (*Löwenklau*), volgens de eerste gissing van den Heer SCHELTEMA; welke ik niet begrijp hoe de geleerde man voor de wanvertaling van '*Gottlieb Leeuwenmuur*' heeft kunnen verlaten. z. *Ald.* bl. 14, 15.]

Bladz. 211. Aant. ''t Opschrift in (voor) het choor der Oude kerk.'.

[*'t Misbruyk, in Godes kerk allengskens ingebragt,*
Is hier weer afgedaan, 't jaar zeventig en agt.
WAGEN. *Amst.* IV D. bl. 8. uitg. in 8°.]

Bladz. 213, r. 3 v. ond.

Zij verstonden er dit zeker onder, en dachten 't daar bij. Maar ook zonder den Gentschen geest lag het daar in. Want de vrije oefening van de Hervormde Godsdienst bevatte VRIJ *prediken* in den Hervormden geest en gevoelens van dien tijd; dat is, dat de R. Kerk de Hoer van Babylon is, en van God vervloekt; de Paus, de Antichrist, die met al wie hem aanhangen ten verderve gaat: dat de R. Kerkdienst een vervloekte afgoderij is, een verlochening van Jesus Christus, een gruwel voor God, en die zijn toorn ontbranden doet over het Land waar in zij gepleegd en geduld wordt. etc. etc.

Is het nu geen onzin te vorderen, dat de R. Kerk zulk een prediking wettigen zal door een Verbond?

Zeker die zulke gevoelens uitbreiden en prediken, kunnen niet kwalijk nemen dat men hen verbiedt en vervolgt. En zij moeten (een van tweeën) of zelf den Roomschen hun Godsdienstoefening verbieden, of hun wijken.

Maar is dit de aart en 't ware begrip van de Hervormde leer? Hier ligt de knoop. En dit kan *ja* en *neen* beandwoord worden, gelijk in meer geschillen sedert opgekomen.

De Herv. leer veroordeelt den R. leer, en beschouwt er afgoderij en een verkleining van den Zaligmaker in. Maar iets anders is, dien leer en dienst voor dadelijke afgoderij, dadelijke verlochening te verklaren. Het eerste doet hen den Roomsche leer en dienst niet aannemen

maar verwerpen; het laatste is de Roomschen veroordeelen en verdoemen of vervloeken. - Het eerste moet vrij staan: het laatste kan niet vrij staán zonder vernieling van de R. Kerk, of openbare vijandschap. Maar de verhitte gemoederen der eerste predikanten onderscheidden dit niet, en werden vervoerd door de verklaringen die zij aan de Apocalypsis van Joannes gaven, een boek, dat, niet dan door God-zelven (dat is, door de uitkomst die Hij beschikt, of door zijne bijzondere leiding en invloeden op die het leest) te verklaren is.

[Men ziet, BILD. maakt in zijn verhaal, dat hier over de algemeene zaken der Nederlanden tamelijk vluchtig is, geheel geen gewag van de eene noch de andere Brusselsche *Unie*, die de Gendsche Pacificatie volgden, en de Utrechtsche Unie voorafgingen; en welke sedert 1825 door den Heer J.C. DE JONGE in helder licht gebracht zijn[(1)]. Doch eigenlijk waren die beide zoogenaamde *Unies*, doodstuipen van de *Pacificatie;* vereenigingen op 't papier, terwijl de vereeniging der gemoederen reeds geweken was met het wijken van het oogschijnlijk gevaar en het meer ontwaakt gevoel van strijdige beginselen en belangen.

[Maar tot dit Deel behooren nog

1.) deze uittrekselen, die ik, van de hand van BILD., vinde, uit HOOFT'S *Nederl. Historie:*

(1) *De Unie van Brussel des jaars* 1577. 's Gravenhage, 1825. - *Facsimile* van het geheele instrument dier Unie; ald. 1827. *Bijvoegselen* op (de Verhandeling over) de Unie van Brussel. Delft, 1827. - *Verhandel, en onuitgeg. Stukken*, II D. bl. 161-204.

In de opgelegde schattingen droeg *ouwlinx*{problem}
Brabant .. ¼ } van het geheel.
Vlaanderen ⅓ } van het geheel.
Holland ¼ van 't geen Vlaanderen gaf, dus 1/12.
Artois ⅙ (is dit, van Vlaanderen? of, van Holland?)[1]
Henegouw tantundem (even-veel). HOOFT, *Ned. Hist.* p. 104.

'En docht het eenen yegelyke te snood een' onwaardigheit, daar geboore slaven hunnen heere inkoopgeldt en onderhoudt kosten, dat de Nederlander zelf zyn' eyghe slaverny zouw betalen, en staaghs voeden moeten.' p. 197. [Vergel. hier, in den tekst, bl. 114.]

'Maar op een ding lette de Landvooghdt, 't welk betreffende den Staat ten hoogste, nooyt van de Oppermaghten der schranderste volken genoegh ter harte genoomen is; daar 't nochtans in 't diepste van 't Noorde, by den Grootvorst van Moscovie - wel betracht wordt; gemerkt hy 't zelve, als van geen minder belang dan het stuk der munte, in 't gewoudt des Landsheeren gehouden heeft. Dit 's de konste der letterzetting en drukkerye ---------- zoo kan niet gelooghent worden, dat deeze, by mangel van behoorlyke orde, mits het zaayen van allerley schriften, maghtigh om een' gemeente te ontrusten en op te ruyen, der regeering' immers zoo zeer te vreezen staat, als de Reedenaars van den aalouden tydt, oft de klokken in Turkye.' p. 200. [Z. hier, BILD., bl. 117.]

(1) [Ik denk, het eerste: anders zouden Henegouwen en Artois elk slechts 1/24 van de *quota* van Vlaanderen gegeven hebben. H.W.T.]

‘De Staaten beriepen zich voorneemelyk daarop (by den Raad der beroerten 1570), *dat hun voor zoo veel zy Staten waren*, GEEN DEEL DER REGEERINGE ALTOOS, maar 't enkel gezagh van 't inwillighen der schattingen en 't vinden der zelve, bevolen was.’ p. 201. [Z. hier, bladz. 263.]

‘Maar de Neerlanders, ziende alstoen op de rug der zaaken, meynden men hadd' het (beeld van Alva) behoort in weezen te laten, om dat de lofstellaadjen, zoo 't oordeel der naakoomelingen tot haat gedyght, voor stinkende graven verfoeyt worden.’ p. 212. [Verg. hier, bl. 198.]

[2.) de volgende aanteekening, nopens de trouw, en de erkentenis derzelve, en de belooning, der Enchuiser familie *Semeins:*]

Semein.[(1)]

Peter en *Jacob Semein*, gezeid *Til,* hebben hun kleinodien en roerende goederen verkocht en hun vaste goederen verzegeld (dat is, met hypotheek bezwaard) en het geld den Prins van Oranje gegeven, - schepen ten oorlog uitgerust, en in eigen persoon den Prins daarmee uit Kampen gehaald en te Enchuysen gebracht, en hem daar uit hun bezittingen nog ƒ16000: gegeven: in persoon met eigen schepen in de slagen op de Zuiderzee en aan den Diemerdyk gevochten:

(1) Zie SEBAST. CENTEN, *Vervolg der Historie van Enchuysen.* Hoorn, 1747. bladz. 8-17; getrokken (naar 't schijnt) uit eene *Deductie aangaande de Semeinen*, gedrukt in 't jaar 1675.

Enkhuyzen, Hoorn, en Medenblik, Haarlem, en Alkmaar tot den Prins overgehaald; en in 's Prinsen dienst als Kapitein heeft Peter alleen nog ƒ40,000 - verschoten, die nooit zyn te rug gegeven. Hiervan de volgende brief van Pr. Willem:

‘Willem van Nassau, Prince van Orangien, Grave van Nassau etc. Ruwaert van Brabant, Gouverneur over Holland en Zeeland, heeft den 26 Octobris 1577. aan Meindert Semeins van Enchuysen, getrouwd aan den huize van Egmond, en den oudsten zyner nakomelingen *in infinitum*, gegeven, gelyk hy doet by dezen, den tytel van Raad der Prinsen van Orangien; mitsgaders, dat *Pieter, Jacob*, ende denzelven *Meindert Semein* eñ hare Descendenten in infinitum tot allen tyden, tot allen ampten, dien zy bequaem wezende mogen begeeren, gepraefereert zullen zyn en blyven eeuwiglyk, uit zake van de milddadigheden ende groote diensten aan de Nederlanden, ende in 't byzonder aan zyne Excellentie gepleegd.
(was onderteekend)

Willem van Nassau.’

Acte der Staten Generaal; onafhanklyk van die van Z.H.

De Prelaten, Edelen, eñ Gedeputeerden van de steden, repraesenteerende de Generale Staten van deze Nederlanden, gezien hebbende de bovenstaande minute bij den Heere Prinse van Orangien geteikend, ook wel wetende de wonderbare daden der Semeinen, en dat zy in de uiterste nooden by deze Landen meer dan veertigduyzend currente guldens, zonder eenige tegengifte, opgezet hebben, hebben aan de Semeinen beloofd,

eñ willen by dezen, dat dezelve Semeinen met heure respective Descendenten, voor de eerste erkentenisse, altoos ende eeuwelijk, allen anderen gepraefereerd zullen zijn in het eischen, occupeeren, eñ bedienen van alle zoodanige vacante ampten, als zy souden mogen begeeren, ten ware hare notoire onbekwaamheid tot dezelve zoude worden aangewesen. Gedaan eñ besloten in de vergaderinge van de Generale Staten, den 13. dag Augusty 1578.

(onderstond) Bij Ordonnantie van de voors. Staten (was geteekend)

J. Houflin.

Breedvoerige verklaring van de Burgemeesteren der Stad Enchuysen voor twee Schepenen en een Notaris in dato den 1 *Mei* 1589 - meldt dat de Semeinen ten zake van de bekomen Acten van den Prins en Staten Generaal hier voorstaande, alle obligatien ten laste van deze Landen of van Z.H. verscheurd hebben;

'vertrouwende dat (daar mede) hare Nakomelingen die haar wel zouden gedragen, genoeg zouden hebben, eñ de effecten van de Aktens als eeuwig blijvende Lijfrenten op alle hare Nakomelingen, zouden zijn; ofte dat zij anders en by het minste manquement van dien de ƒ40,000 in de Akten der Staten begrepen, ten allen tijden hadden te eischen met de verloopen renten enz.'

Men zie de verklaring.

Resol. der Staten van Holland.

Een nieuwe Verklaring van Burgem^{n}. aldaar wegens het Besluit der Staten van Holland:

Certificeeren wij Burgem^{n}. in 't byzijn van twee Schepenen en onzen Secretaris op den eersten Meert

1603, dat ten voorleden dagvaart by zekere occasie de Staten van Holland zonder eenig tegenzeggen, *Staatsgewyze* hebben verklaard, dat, de Semeinen naast God en den Prinse van Orangien oorzake waren van der Landen welvaart en van haar Regeeringe, dien zij vrijwillig en wonderbaarlijk met haar goederen en levenspericulen als gekocht hadden, en dat men daarom de Semeinen bequaem wezende, niet alleen zoude praefereeren tot alle ampten, maar dat men de onbequame met andere en goede beneficien zoude voorzien; doordien de groote schatten, bij de Semeinen aan den Lande en den Prince gegeven ook de onbequamen moeten missen; begeerende mede dat ALLE Semeinen eñ haar Descendenten alle privilegien en vrijheden zullen genieten en van alle bezwaernissen exempt blijven, wel verstaande die uit rechten en echten bedde van Meindert Semeins, mitsgaders Pieter en Jacob Semeins zyn gedescendeert.

In 1613 is door Burgem^{n}. van Enchuysen, op verzoek van Mr. Paulus Bertius, getrouwd met een dochter van Meindert Semein en Pensionaris van Enchuysen, verklaard;

'dat de Acten zoo van de Staten als Prinse van Orangien aan de Semeinen gegeven zijn obligatoir, en niet alleen de Generale Staten maar ook de Particuliere Staten en respective Steden verbinden, omme de Semeinen *te moeten praefereeren* tot alle ampten, en voorts aandoen alles wat honorabel is, als wel wetende dat zulks de meening van hooggemelde Heeren altoos is geweest en blijven moet; begrijpende onder de Semeinen ook de genen die aan de eigen echte dochters getrouwd zijn.'

Ook dat Maurits dit erkend heeft en gezegd: 'dat

de gene die eenigzins in dezen quam te blijven in gebreke, de ondankbaarste des warelds moeste genoemd worden.'

Onderteekend 11 January 1613.

[Nu laat ik, volgens het gezegde *bl.* 268, hier volgen mijn beoordeelend verslag nopens de *Levensbijzonderheden van* P.A. van der Werff; *meest alle uit ongedrukte stukken verzameld door* Prof. J. W TE WATER. Leid. 1814.

'De Hoogleeraar begint, met in het algemeen het gewicht te vermelden, van Leidens Ontzet, op den 3den van Wijnmaand des jaars 1574, en het plichtmatige der plechtige viering van dien dag, welke, sedert 1575 onafgebroken waargenomen, toen hij zijn stuk voorlas opgehouden had (doch sedert op den ouden voet hersteld is); en geeft hier in 't voorbijgaan eene korte lijst van de geschiedschrijvers van dat beleg en ontzet.

Hij zelf zegt, *bl.* 10, die geheele geschiedenis niet op nieuw te willen beschrijven, maar zich te bepalen, om in 't bijzonder van éénen man berigt te geven, die, met het hoogste recht op den voorgrond der teekeninge van Leidens beleg en ontzet verdient geplaatst te worden. Hij gaat dan, met eene nieuwe inleiding *bl.* 10 terug, tot *Mozes, Jozua, Gideon, Simson, David, Salomo, Hiskias, Nehemias, Cyrus, de Maccabeeuwen, Constantijn* den Grooten, *Luther, Willem van Oranje, Oldenbarneveldt, Fagel, de Witt, Slingelandt, de Ruyter*, om zoo, *bl.* 13, weer te keeren tot PIETER ADRIAANSZ VAN DE WERFF, van wiens eigenlijke naamspelling hij, *bl.* 13-15, en van zijne nagelaten papieren, *bl.* 15-17, met de hem eigen naauwkeurigheid bericht geeft.

De levensgeschiedenis van V.D. WERFF begint dan

eerst; *bl.* 19 onder aan; alwaar het blijkt, dat 's mans geboortedag, *den veertiende van Zomermaand* (namelijk, ouden stijl,) des jaars 1529, door den Hoogleeraar eerst ontdekt is. Voorts wordt *bl.* 20-23 gesproken van zijne ouders, vooral zijn vader, *Adr.* M*aertensz Vermeer*, Doopsgezinde en Vermaner, in den jare 1537 te Haarlem om 't geloove ter dood gebragt; doch uitgelaten in den Martelaarsspiegel der Doopsgezinden. Eenigzins vreemd schijnt ons de schikking, waarmede van de nakomelingen en afstammelingen van den Burgemeester V.D. WERFF, den held van dit stuk, vroeger dan van hem zelf, bericht gegeven wordt, *bl.* 25-28.

Op bl. 29-88 wordt in het breede gehandeld, over de moeiten, pogingen en diensten van V.D. WERFF, in de jaren van 1567 of 1568, tot dat hij in 1573 Burgemeester te Leiden werd, voor de zaak van de vrijheid dezer landen en derzelver onsterfelijken verlosser Prins WILLEM I, met reizen, raadplegen, en vooral ook, geld ophalen en bezorgen. De Hoogl. spreekt hier, *bl.* 73-80, van de onaangenaamheid, welke V.D. WERFF in het jaar 1572, van wege de Gedeputeerde Staten van Holland, wegens dat geld-ophalen te lijden had; - welke zaak ons nog niet geheel duidelijk is geworden; - en, *bl.* 81-84, van het beleid en de bravoure door v.d.W. betoond, bij de bezorging van eene somme gelds van Delft naar Haarlem, midden door de Spanjaarden en eigen muitende soldaten. Eene daad, om dit in het voorbijgaan aan te merken, waarop v.d.W. zich vele jaren later nog beroemde, en er zijne aanspraak ‘op eene Calebs belooning’ (waar van beneden) op grondde; terwijl hij van zijne, thans zoo algemeen erkende en geroemde, verdienste in het behouden der stad Leiden, geheel geen gewag maakte. - Eene merkwaardige staatkundige les wordt door den schranderen

Schrijver gegeven *bl.* 67: 'Staatslieden van groot bedrijf zijn niet gewoon, allerminst ten tijde van nakend gevaar en in hoogstbekommerlijke omstandigheden, langdurige en herhaalde raadsvergaderingen te, houden, dagen aan dagen besluiteloos te blijven, en hierdoor zelfs de beste ontwerpen somtijds op eene stortinge te doen uitloopen; liever komen zij tot een spoedig besluit, nemen de geheimhoudinge in acht, zoo lang de zaak niet uitgevoerd is, en zij blijven met standvastigheid bij het eens genomen besluit, ten zij dringende nood hen daarvan doet afgaan.' - Die de schoen past, die trekke hem aan! dachten wij, daar ons hierbij, onwillekeurig, de vergadering van oude Regenten, in November 1813, bij het begin der omwenteling, door BOSSCHA en CHADD beschreven, te binnen schoot. - Eene andere fraaije schildering van een uitmuntenden Staatsman wordt gegeven, *bladz.* 97, 98.

Van der Werff werd dan in Mei 1573 Burgemeester, en waarschijnelijk reeds den 10 November deszelfden jaars, Voorzittend Burgemeester te Leiden(1); welkewaardigheid hij gedurende de beide belegeringen dier stad, in 1573 en 1574, bekleedde. Het eerste beleg van Leiden, hetwelk in de geschiedenis dier tijden

(1) Wij moeten hier eene kleine vergissing des Hoogl. opmerken, op welke men, bij een minder keurig schrijver, weinige acht zou slaan. *Bl.* 89 onderaan, staat, dat v.d.W., niet lang na zijne aanstelling tot *Voorzittend* Burgemeester, de lastige commissie kreeg, om LUMEI, Grave *van der Marck*, te Leiden te arresteeren. Doch het bevelschrift daartoe was van d. 29 *Mei* 1573, (het afschrift zelfs, aant. *r.* vermeld, bekrachtigd door *J. van Hout*, van d. 17 *October* 1573); terwijl volgens het waarschijnelijk vermoeden des Hoogleeraars, V.D. WERFF eerst d. 10 *November* 1573 tot *Voorzittend* Burgemeester zou zijn aangesteld.

minder opgemerkt wordt dan het wel verdiende, en van hetwelk de Hoogl. TE WATER te regt aanmerkt, dat weinige bijzonderheden bekend zijn, duurde van d. 30 Oct. 1573 tot d. 21 Maart 1574. De Hoogl. verdedigt hier, *bl.* 91, de Burgemeesters, dat het geringe van den voorraad van oorlogs- en levensmiddelen, die toen in de stad voorhanden was, niet te wijten was aan hunne onachtzaamheid, 'die reeds d. 6 December 1573 last gaven tot het inkoopen van koorn, maar hetwelk toen niet meer binnen de stad schijnt te hebben kunnen gebragt worden.' Men gevoelt, dat deze verdediging sterker zoude geklemd hebben, indien er van de zorg om koorn te laten inkoopen, zoo wel zes weken *vóór* (toen de toevoer onbelemmerd had kunnen geschieden,) als *na* den aānvang der belegeringe, blijk was. Het verwondert ons eenigzins, dat de Hoogl. hier geen gebruik gemaakt heeft van den *datum* van V.D. WERFFS aankomste als *Voorzittend* Burgemeester op d. 10 November: immers, had V.D. WERFF vóór d. 30 October minder invloed gehad, dan mogt nu de maatregel van December aan zijnen, thans wichtiger, aandrang worden toegeschreven. - Doch naar mate men aan v.d.W. als Voorzittend Burgemeester grooter invloed toekent, wordt eene andere zwarigheid moeijelijker, welke het ons verwondert, dat de schrandere TE WATER zoo geheel ongemerkt is overgestapt, of wel, zoo zachtkens er is over heen gegleden. Namelijk, het is bekend, dat ook gedurende het tweede beleg, in 1574, de stad niet zoo zeer benaauwd werd door aanvallen des vijands (het was, gelijk het eerste beleg, slechts eene *blokkade*) als wel door hongersnood, welke dien ongehoorden en onvergetelijken jammer te weeg bragt, dat door honger of slecht en ondeugend voedsel en pest, binnen de vier maanden van dat be-

leg, een derde der toenmalige bevolking omkwam. Nu was er tusschen het opbreken van het eerste, en het begin van het tweede beleg, een tusschentijd van ruim twee maanden geweest; en de toenmalige Regeering van Leiden wordt door meest alle geschiedschrijvers en -verhalers van dat beroemd beleg, tot nog heden ten dage toe, strengelijk gelaakt, over hare dubbele zorgeloosheid, van geen gebruik gemaakt te hebben van dien tusschentijd, om de schansen, tot het eerste beleg door de Spanjaarden opgeworpen, te laten slechten, en de stad van leeftocht, tegen dat de vijand misschien mogt wederkeeren, te voorzien. Maar, gedurende al dien tijd was V.D. WERFF Voorzittend Burgemeester. - Doch denkelijk geldt ook reeds hier van, hetgeen de geleerde Bevelhebber te Leiden gedurende het beleg, JANUS DOUZA, in zijne *Ode*, of liever dichtmatige beschrijving van dat Beleg, nopens onzen V.D.W. getuigt, dat hij wel een braaf en wakker man was, maar, overstemd door een meerdertal van zwakke of weifelende Ambtgenooten, niet zoo veel doen konde, als hij wel wilde.

Wat hier van zij, voor zich zelven gedroeg V.D. WERFF, gedurende het beleg, zich mannelijk, *enz.* en deed alles, om den moed bij de benarde burgerij te doen stand houden, en bij den vijand te doen zinken. Bekend is het, hoe zijne heldhaftigheid een morrenden, waarschijnelijk opgeruiden hoop, Leidsch gemeen, dat zijne stem ter overgave wilde dwingen, deed afdeinzen. De Hoogl. maakt van deze daad, (ook met vermeling van het jongste schilderij van den Heer VAN BREE, en het daar over gehandelde in den *Letterbode*) en V.D. WERFFS verderen ijver gedurende het beleg, en zijnen lof bij tijdgenooten en nageslacht, en het gedenkteeken in de *St. Pancras* of Hooglandsche kerke

te Leiden, door V.D. WERFFS dochters-zoons, *van Assendelft*, in den jare 1661 opgerigt, *bl.* 95-114, gewag. Hij bekent hier edelmoedig, dat de brief van VALDEZ door hem, in zijne *Vaderl. Geschiedenis*, als onuitgegeven beschouwd, en uitgegeven, reeds voor lang in ORLERS *Beschrijvinge van Leyden* te lezen was geweest: maar wij hadden wel gewenscht, dat bij had kunnen goedvinden, de merkwaardige en ongedrukte Resolutie der Staten van Holland, van 25 Julij 1574, welke hij *bl.* 100 vermeldt, hier of elders in haar geheel te geven. -

VAN DER WERFF bekleedde nog tienmaal de Burgemeesterlijke waardigheid, en viermaal den post van Schepen te Leiden, en werd tot andere gewigtige ambten verzocht en bijna gedwongen. 'Het laat zich zeer wel begrijpen (merkt TE W. hierbij aan), dat hiertoe behalve 's Mans eigene verdiensten, niet weinig medewerkte de toegenegenheid van den Prins, wiens vertrouwen hij voorlang bezat, en tot den dood van dien Vorst bleef behouden; niettegenstaande hij zich in 't allerminste niet schuldig maakte aan lage vleijerije en slaafsche verkleefdheid, welke aan verstandige Vorsten mishaagt, en den Nederlander in vele gevallen, vroeger of later, met schande en verachtinge overdekt.' Jammer was het, dat V.D. WERFF, reeds dadelijk na het ontzet van Leiden in eene botsinge kwam met den Vorst, van wege dat deze eene buitengewone vermindering en verzetting der Regerings-Collegien deed, en sommige personen daarin aanstelde, van welke V.D.W. overtuigd was, dat zij die eere niet verdienden. Hij deed daartegen protest, waarvan hij nog zes en twintig jaren later, in zijnen hoogen ouderdom, eene verklaringe *onderteekende*, welke door den Hoogl. KLUIT, in zijne *His-*

torie der Holl. Staatsreger. wat ligt geacht was; (zonder dat echter deze geschreven heeft dat V.D.W. in den jare 1600 zoude gesuft hebben) De Hoogl. T.W. spreekt over deze gebeurtenis en verklaring, bl. 115-120.

Ofschoon als Burgemeester aftredende, bleef V.D.W. echter in de Regering van Leiden; en werd, pas twee weken na dit verschil met den Prins, door de Staten en den Prins aangesteld tot een nieuwen gewichtigen en moeijelijken post van Commissaris-Generaal van Vivres; waarover, en over zijne moeite, om zijne rekeninge voldaan te krijgen, en 's Prinsen hulp daartoe, *bladz.* 121-135 naauwkeurig gehandeld wordt. Hij behield dien post slechts twee jaren; doch werd inmiddels, en lang naderhand, voor en na den dood van Prins WILLEM I., telkens tot gewichtige commissiën, zoo wel van Staats- als Stadswege geroepen; waarover *bladz.* 135-148, en 150-163. Hij weigerde echter volstandig, ondanks herhaalde benoemingen, aanschrijvingen, en gedreigde boeten, zich te begeven in het Collegie van Gecommitteerde Raden: de merkwaardige handelingen hierover zijn door den Hoogleeraar greboekt, *bl.* 149-153. ‘Het verhaalde doet ons opmerken, (dus besluit de Hoogl.) hoe de kundigste en eerlijkste lieden de zwaarwigtigste ambten minder najagen, dan wel anderen gewoon zijn te doen; doch dat aan de eersten nu of dan belangrijke posten als opgedrongen worden, om dat men zich op hunne beproefde kundigheid, langdurige ondervindinge en onbaatzuchtige trouwe volkomenlijk durft verlaten.’

Nog eene gewichtige geschiedkundige aanmerking des Hoogl. *bl.* 147, mogen wij niet voorbijgaan: ‘Het zou in geenen deele te verwonderen zijn, indien wij

VAN DER WERFF, na den dood van zijnen veelvermogenden vriend, in eer en aanzien weldra zagen dalen, en hem voortaan buiten Staats- en Stadsbewind gehouden: hoedanig lot den uitmuntenden *Marnix van Aldegonde*, met zoo vele andere braven in dien en de volgende tijden getroffen heeft, om dat zij de meest begunstigde vertrouwelingen der Vorsten of van andere voorname mannen geweest waren. Met V.D. WERFF liep het nochtans beter af' enz. - Dit laat zich echter, wat V.D.W. aangaat, misschien verklaren, uit de genegenheid en bescherming welke hij zocht, van den grooten Staatsman *Oldenbarneveld*, die toen al ras de ziel der raadslagen bij *Holland* werd. Zijn geslacht kleefde dan ook, in de noodlottige tweespalt, den Advokaat aan, ten gevolge waarvan, bij de regerings-verandering in 1618, twee eigen zoons van V.D. WERFF, en een schoonzoon van hem en een broederszoon, te gelijk daar uit gezet werden (*bladz.* 25, 26, 170). Dit ongeval, zijne familie overkomen, werkte nogtans welligt in de gevolgen mede, om onzen V.D. WERFF in 's Lands geschiedenis in hoogere gedachtenis te houden.

Wij staan niet stil bij het besluit der Algemeene Staten, om *den eersten Veldtogt van Prins* MAURITS(!) in 1587, te doen bestaan ‘in 't afbranden en verwoesten van alle dorpen, plaatsen en huizen in Braband en elders ten platten lande, onder den vijand gelegen, met berovinge van alle goederen, beestialen en werktuigen, waarmede de vruchten van het veld zouden mogen gehaald worden - om welk *exploict* met de daad en zonder eenige veinzerije en toegeeflijkheid’ te doen uitvoeren, V.D. WERFF door de Staten van Holland tot het bijwonen dier expeditie verzocht werd. De *Staatsgeschiedenis* van

KLUIT, door den Heer T.W. aangehaald, verdient hier over nagezien te worden.

De laatste openbare verrichting, waartoe wij V.D.W. geroepen vinden, is den 20 Maart van 't jaar 1600, toen hij reeds acht maanden boven de zeventig jaren was; bijkans vijf maanden voor zijne onderteening van de bovengemelde verklaring wegens zijn protest tegen de regerings-verandering van 1574. Hij betuigde in die verklaring, dat hij 'ghereetschap maeckte gesont synde van harte dan wat traech op de gange, om wt deeser werlt te scheyden, alst God belieffde.' Hij overleed den 5 Januarij 1604.

Drie bijlagen zijn er gevoegd bij deze keurig uitgewerkte Levensgeschiedenis: wij zouden zeggen, versieren dezelve en helderen ze op, ware het niet, dat het bijvoegen der eerste, een niet zeer uitstekend Latijnsch gedicht van den Hervormden Predikant te Parys MARRON, *Viro Egregio, Theologo, Historico, Philologo praestantissimo*, J.G. TE WATER (en dat zoo voorts op dezen toon afloopt,) ons toescheen, ondanks al het gene de Hoogl. reeds op *bladz.* 9 en 10 daarover gezegd had, niet genoeg gerechtvaardigd te zijn. Aangenaam en gewichtig is de Bijlage B. *bl.* 169-178 behelzende het geslachtregister van V.D. WERFF, tot heden toe vervolgd: althans wat zijne eigen nakomelingen, (thans alleen door Dochters,) aangaat; want dat van de afstammelingen van zijn Broeder *Leendert* schijnt afgebroken zonder blijk van uitstervinge. Op *bl.* 128 is het trouwjaar vergeten van L.M.J.V. HOOGEVEEN, welke nu staat, als '*geboren* 30 *Maart* 1769, *getrouwd* 3 *Sept. met* B.P.V. WESELE SCHOLTEN.' De derde Bijlage, *bl.* 179-184 is een *Berigt der Handelingen van* P.A.V.D. WERFF *buiten en binnen 't Land, in 't jaar* 1568 *en volgende;*

uit zijn eigenhandig opstel, geschreven om te dienen bij 's Lands Advocaat, J. VAN OLDENBARNEVELT, en strekkende om te mogen '*geneyten een cleyn vereringhe onder dat colege der landen, na de natuyere die Caleb vant als hem Josua syn vereringhe over de Jordane openbaerde*' (*bl.* 182), welke, met gering bezwaar voor het Land, een inkomen zoude opbrengen van ƒ6401-7-4 jaarlijks, eene som, vooral voor dien tijd zeer groot, zoo als de Hoogl. *bladz.* 135 te recht aanmerkt. Doch hoedanige die Calebs-vereringe geweest zij, welke V.D.W. bedoelde, blijkt thans niet meer, noch is met eenige waarschijnlijkheid te gissen.' -[(1)]]

(1) [*Aanteek.* 1834. - 1.) In de Handvesten van Leiden, *bl.* 395, vindt men een '*Verdrag van de Regeerders der Stad Leiden, met Pieter Adriaanszoon van der Werf, over het gebruik van zijne Kalander-molen tot handhaaving van de neringen*', van d. 1 Aug. 1601. - Het is mij niet duidelijk, of daarin een octrooi en monopolie vervat zij, om al de greinen die binnen Leiden vervaardigd werden alleen te kalanderen; dan of de genen die ze elders wilden laten bereiden, vrij waren van de daar bij vastgestelde uitkeering aan hem te doen.
2.) Hier boven bladz. 268, heb ik het krachtige en heldhaftige van v.d. Werfs in de geschiedenis beroemde taal en daad, tegen de flaauwe voorstelling die B. er van geeft, gehandhaafd. Doch wanneer de geschiedenis ons in onze eigen eeuw, al is het in een Dey van Algiers, een gelijk voorbeeld toont, verdient dit wel er bij vermeld te worden: men schijnt bij ons nog al te houden van zulke vergelijkingen (*rapprochementen*). Zoo had ik dan in der tijd reeds bij het werk van Prof. T.W. aangeteekend het volgend artikel uit de *Dordrechtsche Courant*, van Saturd. 26 Octob. 1816. - '*London* 22 *October* 1816. Met zijner Maj. schip Prometheus, kap. Dashwood, dat den 20 Sept. van *Algiers* gezeild, en in de afgeloopen week te Plymouth aangekomen is, hebben wij de eerste authentique directe berigten van Algiers sedert het vertrek der Britsche vloot van daar. - In de eerste dagen na het vertrek der Britsche vloot schenen de Turksche soldaten en de ingezetenen geen acht te slaan op hunne geruïneerde stad: niet gewoon om zelve te arbeiden, en de hulp der Christen-slaven verloren hebbende, deden zij niet de minste poging tot herstel hunner vernielde wallen, tot aan den den 10 September, op welke dag de soldaten in openbaren opstand geraakten. Gevoelig over hun geleden verlies, en over den vernederden staat waartoe zij gebragt waren, schreven zij aan de hardnekkigheid van den *Dey* alle hunne tegenspoeden toe; en boden zij hem de keus aan, van zijn hoofd te verliezen, of hun het plunderen der Stad en het vermoorden der Joden en Mooren toe te staan. De *Dey* verontwaardigd over dit voorstel, bood, met veel grootmoedigheid, zich ter slagtoffer hunner woede aan; doch hield hun tevens de nutteloosheid en schadelijkheid van hun gedrag voor, daar zij onder zich verdeeldheid in plaats van eensgezindheid verwekten, en hunnen tijd doorbragten met aan hunnen eigen ondergang te werken, in plaats van dien te besteden tot weder-oprigting hunner vestingwerken. Deze redenering, met gelijktijdige uitdeeling van groote sommen onder hen, bragten de soldaten tot bedaren, en men begon dadelijk met ijver aan het werk, om het puin, waarmede het bombardement de straten overdekt had, op te ruimen, en de wallen ten minsten een minder vervallen aanzien te geven door de gapingen in dezelve met beslagen kalk en losse steenen aan te vullen. Een groot aantal Mooren wierden daarbij gebruikt, en de *Dey* zelf bestuurde, met de grootste inspanning, al den arbeid.']

Nalezing.

III Deel.

Bladz. 233.

['*Oestel* ... een stormtuig dat op een affuit lag.' - ALKEMADE had er een *voetboog* van gemaakt, (z. bov. D. V, bl. 235): doch dat het een grooter schietge-

vaarte was blijkt nu ook uit de *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland*, van den Heer I.A. NYHOFF, II Deel, bl. LX.]

V Deel.

Bladz. 3. 'Margareta.'

Margareta van Oostenrijk, ondertrouwd aan Karel VIII van Frankrijk, getrouwd aan Koning Ferdinand den V van Arragon, en kort daarop Weduwe en hertrouwd aan Filibert van Savoije (de Schoone bijgenaamd), stierf aan een wond in den voet, van een stuk glas in haar muiltjen gevallen, waar 't koud-vuur in kwam: te Mechelen in 1530; waar haar tombe ook de wond in den voet vertoont. Haar zinspreuk (devis) was: *fortune, infortune, fort-une*.

Bladz. 180. 'zwarte dracht.'

[De *Vestium nigrarum usu* is eene *Dissertatio philologico-antiquaria*, van M. GODEFR. CHRISTIAN. GOETZIUS, *Rev. Min. Cand.* Helmst. 1726, in 8°.]

Bladz. 182. 'opstand der Kastiliaansche steden.'

[*Extraits de l'Introduction à l'Histoire de Charles-Quint, et précis des troubles civiles de Castille, par* ROBERTSON; *traduits par MM.* DUFAY *et* GUADET, *publiés*

et précédés d'une préface par M. DE PRADT, *ancien Archevèque de Malines*. Paris, 1823. 8°.]

Bladz. 198. ‘R. Tappers Spot-Vergoding.’

['t Is eigenlijk een Helle-vaart die aldaar gefingeerd wordt. De uitgave van 1558 in 8°., door FOPPENS vermeld, is mij nimmer voorgekomen: doch ik bezit eene te *Bazel*, 1567, 8°. D. Ruardi Tappert *Enchusani, Haereticae pravitatis primi et postremi per Belgium Inquisitoris, Cancellarii Academiae Lovaniensis, Apotheosis*, Gratiano Vero *Auctore*. Waar bij op den titel gemeld wordt: ‘*Liber ante octo annos primum editus fuit, sed ita ut omnia ista, quae nunc presentibus motibus gliscunt, tanquam in speculo ostenderit.*’]

Bladz. 203-219. - Inquisitie.

Sanctus IGNATIUS Ep. ad S. Polycarpum Episcopum Smyrnae.

> ‘Unitatis curam habe, qua nihil melius. Omnes perfer, quo et te dominus: omnes tolera per caritatem. - Longanimes estote alter ad alterum in mansuetudine, ut et Deus erga vos.’

TERTULLIANUS, *Apolog.* C. 24.

> ‘Videte ne et hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, et interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, sed colar colere quem nolim. Nemo se ab invito coli vellet, ne homo quidem.’

TERTULLIANUS *ad Scapulam* C. 2.

> ‘Nec religionis est, cogere religionem, quae sponte suscipi debeat, non vi. -

S. CYPRIANUS *Epist.* 51 ad Maximum Presbyterum.

> "Videntur in Ecclesia esse zizania, non tamen impederi debet aut fides aut charitas nostra, ut quoniam zizania in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus. Nobis tantummodo laborandum est, ut frumenta esse possimus, ut cum coeperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro et labore capiamus." -
> Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit, vindicare potest, ut putet aut ad aream ventilaudam et purgandam palam ferre se jam posse, aut a frumento universa zizania humano judicio segregare.'

LACTANTIUS [*Div. Inst.*] V, 20.

> 'Distringant aciem ingeniorum suorum: si ratio eorum vera est, afferatur, parati sumus audire, *si doceant*. - Quid saeviunt ut stultitiam suam dum minuere volunt, augeant?' -

S. ATHANASIUS *Epistola ad solitariam vitam agentes:*

> 'Nova ista et execrabilis haeresis, cum rationibus subruïtur, *cum ipsa veritate* pudefacta concidit.' (de Arrianis loquitur.)

S. JOANNES CHRYSOSTOMUS *Serm. de Anathemate*, in fine.

> 'Dogmata impia atque ab haereticis profecta arguere et anathemisare oportet; hominibus autem parcendum et pro salute ipsorum orandum.'

S. HIERONYMUS *in Evang. Matthaei*. C. 13.

> 'Non dormiat qui Ecclesiae praepositus est, ne per illius negligentiam inimicus homo superseminet zizania, hoc est, haereticorum dogmata.'

S. AUGUSTINUS *Epist. contra Manichaeos ad Fundamenta*. C. 2.

> 'Illi in vos saeviant qui nesciunt quanto labore verum inveniatur, et quam difficile caveantur errores. - Illi qui nesciunt quibus suspiriis et gemitibus fiat, ut ex quantulacunque parte possit intelligri Deus!'

't Koncilie van Lateran verklaarde in 1179 dat, schoon de Kerk het dooden der Ketters veroordeelt, zij echter de hulp der wareldlijke macht aanneemt om hen te straffen. LLORENTE, IV. D. p. 284.

De Inquisitie stelt in 't *Salut* harer Edicten ook de gehoorzaamheid; bij voorb.:
'Nos los Inquisidores contra la heretica pravedad y apostasia en el Reyno *etc.* A todos los vezinos y moradores, estantes, y residentes en todas las Ciudades, villas, y lugares destea nuestro districto, de qualquier estado, condicion, preeminencia, o dignidad que sean, y a cada uno e qualquier de vos, a cuya noticia viniere lo contenido en esta nuestra carta en qualquier manera, *Salud* en nuestro Señor Jesu Christo, que es verdadera Salud, y a los nuestros mandamientos, que mas verdaderamente son dictos Apostolicos, *firmemente obedecer, guardar, y cumplir*. Hazemos saber' etc.

Bij 't Koncilie van Trente was men zeer te onvreden over de termen waar Diego Lainez (opvolger van St. Ignatius) het decreet over *den vrijen wil* in wilde vervat hebben, en beschuldigde hem van Pelagianismus. LLORENTE, *Vol.* II. p. 460.

Joannes Princeps *Mirandulae* Romae anno 1486 publicaverat ac defenderat 900 Theses e variis Auctoribus, Graecis, Latinis, Hebraïcis atque Chaldaeis collectas, easque ad Mathesin, Theologiam, Physicam, aliasque scientias (inter quas et Cabbalisticam) spectantes. Harum 13 haereseos notabantur: quo nomine princeps accusatus, quidam e judicibus a principe rogatus, quid voci *Cabbalae* significatus tribueret, respondit *Cabbalum* esse Haerosiarcham nobilem qui scripserat contra Divinitatem Jesu Christi, hujusque sectam post eum Cabbalistarum nomine venire.

Cum strenue scripta sua defenderet juvenis, magiae postulabatur ac damnatus est ab *Inquisitione*, sub obtentu stupendae in prima juventute eruditionis, quae nisi magicis artibus acquiri potuisset. - LLORENTE *Hist. Inquis. Hisp.* Vol. III. pag. 4.

In 1813 (22 February) schaften de Cortes in Spanje de rechtbank der Inquisitie af, met herstel van de Jurisdictie der Bisschoppen en der wareldlijke rechters over de ketterijen. Ferdinand de VII, herstelde ze bij decreet van 21 July 1814. LLORENTE, *Vol.* IV. p. 150 sq.

VI Deel.

Bladz. 34. (Granvelle.)

[Zijne Brieven en staatspapieren - en die hij had weten machtig te worden: (want de Voordrachten van JOACH. HOPPERUS, die in 't laatst van zijn leven in Spanje bij Filips II Minister of Referendaris voor de Nederlandsche zaken was, met de eigenhandige *apostillen* van den Koning, zijn er bij) - worden nog steeds bewaard in de openbare bibliotheek te *Besançon*, en maken

zeventig à tachtig boekdeelen in *Folio* uit. Z. over die verzameling het *Avertissement* voor de *Memoires pour servir à l'histoire du Card. de Granvelle...., par un Religieux Bénédictin de la Congregation de Saint Vaine* (*Dom* PROSPER L'EVESQUE), à Paris 1753, 2 vol. 8°., waarbij, doch karig, gebruik van dien schat gemaakt is. Er is ook eene *Histoire du Card. de Granvelle, Archev. de Besançon, Vice-Roi de Naples*. Par. 1761. Z. TE WATER, *Hist. van het Verh. en de Smeekschr. der Edelen*, I D. bl. 17 v. en IV D. bl. 377, en V. WIJNS *Bijvoegs.* op WAGEN. VI D. bl. 23-44.]

Bladz. 83. Aant.

[Men vindt achter het I D. van J. LE CLERCQ'S *Geschiedenissen der Vereen. Nederl.* onder den titel van *het Afschrift van het proces van den Graaf van Egmont*, bladz. 617-656, de Acte van Beschuldiging tegen *Egmond*, en zijne Verdediging. Vollediger is dus de verzameling: *Procès criminels des Comtes d'Egmont, du Prince de Horne, et autres Seigneurs Flamands, faits par le Duc d'Albe, de l'ordre de Philippe II, Roi d'Espagne*. Amsterd. 1753. 2 vol. 8°. - Nog andere en onuitgegeven stukken zijn sedert bekend geworden, en bevinden zich, uit de bibliotheek van wijlen den geleerden GERARD, thans in de Haagsche Bibliotheek.]

Bladz. 168. (de Rijk.)

‘- hebbende de Rijk, op 's Prinsen aanschrijving, geweigerd zijn vrijheid zonder die der overigen aan te nemen: *het geen zekerlijk een trouwe daad is; in een Amsterdammer, zelfs groot; en in een Amsterdamschen koopman, boven de Natuur. In een Amsterdamschen korenkooper eindelijk .... hier weet*

ik mij niet uit te redden. - 't Instituut mag een prijs uitschrijven om dezen Climax te vervullen'[1].

Bladz. 226. ond. aan. 'Corn. Loos - Z. Scheltema.'

[Z. hem ook in het bl. 283 door mij aangeh. Stuk van het *Mengelw.* bl. 8 en bl. 239.]

Bladz. 233. (Aldegonde's verdediging der beeldstormerij.)

[Dat Deel der Verzameling is reeds teruggevonden; en dus de Aanteekening bij die Bladzijde overtollig. - Wanneer ik zeide: 'het spijt mij dat ik dit van Aldegonde vermelden moet,' enz. bedoelde ik greenzins, dien Godgeleerden en Staatsman te beschuldigen van kwade trouw: het stuk draagt alle blijk van gemoedelijke overtuiging; maar ook alzoo kan men gevaarlijk doolen. - Het stuk beslaat 24 bladz. in folio, van een niet gemakkelijke, doch naar het schijnt gelijktij-

(1) [Uit achting voor Amsterdam, en den Graanhandel aldaar - waarop BILD., met zijne middeleeuwsche denkbeelden van staats-oeconomie, het vreesselijk geladen heeft - had ik het slot dezer plaats willen onderdrukken. Doch nu ik in een verslag van 't IV Deel zie, hoeveel van dezen aart aldaar reeds getrouwelijk was gegeven, acht ik het niet de moeite waardig deze *tirade* weg te laten en de plaats te verminken.
[Dus geef ik hier ook nog eene aanteekening die ik van BILD.'s hand vind; en die bij 't V Deel had moeten ingelascht worden: 'In 1540 een Vergadering der Staten verlegd naar Haarlem, 'om dat te Amsterdam de 4 *Elementen gecorrumpeerd* zijn, en om te behoeden de gezondheid van Z. Majesteit en degenen die hem volgen en water drinken willen, 't welk te Amsterdam niet en deugt, en velen (sich) siek, ja de dood drinken zouden mogen. V.D. GOES, *Memoriaal.*']

dige hand. Eerst staat op drie bladz. een *Stercke bewysinge datmen wel mach gedenck- ende getuychenisse beelden, maer egeen omme die aen te bidden, hebben:* met de aanteekening: 'Den Autheur hiervā was eene van de confessie van Augsborg te Breda āo 1566.' Daarna, op de overige bladzijden *Volght de antwoorde hierop van her̄ Phlips van Marnix Heere vā S*[t]*. Aldegonde;* geheel in den stijl en den trant van den Auteur van den *Roomschen Byekorf.* Zoo ver ik heb kunnen nagaan is het onuitgegeven. (Daar op volgen twee uitvoerige Missiven of Advysen van Phil. v. Marnix, tot bijlegging van in de gevluchte Nederl. kerk te Londen gerezen geschillen, van 19 Sept. 1568 en 10 Januarij 1569, - daarna: *Responsa celeberrimarum, Ecclesiarum* (Genevensis, Lausanensis, Tigurensis, et Heidelberg.) *ad componenda dissidia Londino-Germanicae et Nordwicensis Ecclesiarum data A*[o]. 1568; en meer andere van dien aart.)]

Bladz. 272. Aant.

[Dat. BILD. de geschiedenis van M. Moons en F. de Valdez-zelven niet naauwkeurig heeft nagegaan, blijkt ook uit het geen hij zegt bl. 178: 'Valdez trouwde Marg. (Magd.) Moons, en leefde met haar in Brabant, buiten verdere krijgs- of staatsbediening: doch hij leefde niet lang': - want uit het langwijlig betoog 'ter verdediging van de eer van Mejuffer Magd. Moons', in 1739 als *Bijvoegsel* uitgegeven bij FRUYTIERS, blijkt daarentegen de waarheid van het door mij gestelde bl. 275, 'dat Valdez ook na deze mislukte expeditie' (waaromtrent hem niets te verwijten was, daar hij *al wat hem mogelijk was* om de stad meester te worden vergeefs beproefd had) 'bij zijne Opperhoofden steeds in achting en in gewichtige posten van oorlog gebruikt

is gebleven': en voorts, 'dat Valdez en M. Moons met malkander in huwlijke geleeft hebben tot den jaare 1581, of daar omtrent, als wanneer den voornoemden Valdez is koomen te overlyden, hebbende by malkander geprocreëert gehad twee kinderen, dan beyde noch geheel jong zynde voor denzelfden Valdez gestorven.'

Nog te voegen bij Bladz. 287. Aanteek.

[De bij CENTEN geëxcerpeerde *Deductie over de Semeinen* heb ik nooit gezien: doch Copie van de Acten van 26 Oct. 1577 en 13 August. 1578 wordt ook gevonden achter een (Wis- en Natuurkundige) *kortbondige* (langwijlige) *Demonstratie of nader Betoog* (enz. enz.) door M. SEMEINS, *Oud-Schepen en liefhebber der Natuuren Wiskunde te Enkhuizen*, uitgegeven te 's Gravenhage 1762, (bl. 91, 92. Z. dat stukje, bl. 73, 74.). In een volgend stukje: '*Het nieuw ontdekte Magneetische Systema*, rakende den Loop van den aardkloot op zijn jaarlijkschen weg, waar door zeer klaar word beweezen, hoe ongeschikt het is, dat men de Zon als het ware Middelpunt of den As der Weereld aanmerkt,' (enz. enz.) '*Alles ontdekt en uitgevonden na een arbeid van* 45 *jaaren* door Mr SEMEYNS (enz.)' te Enkh. 1767, zegt de Auteur, bl. 136: 'Men heeft mij, wel is waar, een jaarlijks pensioen van 300 Guldens, na het voorbeeld van twee oude Matroonen, met mij uit een en hetzelve geslacht afkomstig, en wel uit hoofde van zoodanige loffelijke Actens aan onze Voorouderen verleent, als waar van mogelijk geen weerga in de Republicq te vinden zoude zijn; - het welk ik ook dankelijk heb aangenomen, zoo als ik dit alles in mijn Voorberigt heb aangehaald:' - doch dat in 1765 te Enchuisen afzonderlijk uitgegeven Voorbericht ontbreekt aan mijn exemplaar.]

Naamlijst der in dit deel aangehaalde schrijvers.

(1) [*Mijne* aanhalingen talrijker zijnde dan die van BILD., heb ik het voegzamer geacht de onderscheidings-teekenen in dit register weg te laten; de plaatsen zelve in den tekst wijzen toch aan of elke citatie van hem of van mij is. H.W.T.]

Register der voornaamste in dit deel behandelde personen en zaken, alsmede der verklaarde woorden.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.